

valóság

A TARTALOMBÓL

Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt:

A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányjai 2. rész

V. Molnár László: Az orosz abszolutizmus „felvilágosodása” a sikerek és kudarcok mérlegén

Vizvári Béla: A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 3. rész

Rigó Balázs: „Sportmozgalmunkban nemkívánatos jelenségek, súlyos hibák is vannak” – Az MDP Központi Vezetőség 1954. decemberi határozata

Husztai Elek: Álom vagy valóság? – Digitális oktatás a romák körében 1. rész

Szécsi Gábor: A mediatizált közösségek kora

Doboviczki Attila T.: Archívumépítési tapasztalatok pandémia idején – Az upecs.hu hálózati adattár

Sipka Sándor: Magyar szimpatizáns útinaplója német földről 2022 nyarán

Oláh Zsolt: Kontinensnyi távolságra

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
3

11

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2023. november
LXVI. évfolyam 11. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő

Nemzeti
Kulturális
Alap

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani
Kutatóintézet

BUDAPESTI
METROPOLITAN
EGYETEM

Szerkesztőbizottság

Bogár László
D. Molnár István
Harmati István

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható
a <https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/> oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai 2. rész

---

Tanulmányosorozatunkban az animációs képzés történetéről és az ezen a területen zajló strukturális, szakmai változásokról szóló kutatásaink eredményeit mutatjuk be, így a korábbi lapszámokban megjelent első részben¹ az animációoktatás jelentőségét és felsőoktatási, azon belül is a szervezeti és innovációs háttérét mutattuk be, amely keretként szolgál a tartalmi elemzés folytatásához.

Globális trendek hatása az animációra

Ahhoz, hogy a mai korban érvényes új oktatási modelleket vázoljunk fel, foglalkoznunk kell a globális trendfolyamatokkal és azok oktatási ökoszisztémára gyakorolt hatásaival. Ezek alapján lehet megfogalmazni azokat az új képzési igényeket, szempontokat és kihívásokat az animációs oktatásban, amelyek egyrészt megkerülhetetlenek, másrészt a szakma jelenét alakítják.

Talán nincs még egy olyan művészeti ág, amelyet annyi változás, szakmai, piaci és kulturális impulzus ért volna az elmúlt években, évtizedekben, mint az animáció. Ha az állami felsőoktatás irányából keretezni próbáljuk az animációs oktatást, és megpróbáljuk ennek a területnek a történetét és az itt zajló változásokat értelmezni, az ágazatban rejlő lehetőségeket és gazdasági potenciált elképzelni, akkor az alábbi, egymással sokszor szorosan összefüggő és egymást kölcsönösen erősítő trendeket kell mindenképpen megvizsgálnunk és megértenünk. Természetesen a felsorolt trendek nem az animációból fakadnak és nemcsak az animációra hatnak, hanem olyan általános és globális jelenségek, amelyek egy, a digitalizáció, a globalizáció és a vizualitás metszetében álló műfajra kiemelten erős hatással voltak és vannak.

(Digitalizáció) A digitalizáció elterjedésével általános technikai és mediális átalakulás ment végbe a világban és a mindennapi életben. A digitalizáció „kikerülhetetlen” az animációban is, sőt tulajdonképpen mindent átalakított az animáció körül: a gazdasági és kulturális közeget, a minket körülvevő környezetet, a piacot, az animációs munkafolyamatokat és gyártást, az oktatást, sőt a közönséget is, az mára teljesen új médiafogyasztási szokásokat alakított ki. A digitális technológiának köszönhetően hatványozódott az interdiszciplinaritás a digitális tartalomiparban az animáció, az élszereplős film, a játékipar és a média összefonódásával és a határok elmosódásával.²

A digitalizáció okozta folyamatok fejlődés során az *animáció betört a mindennapjainkba*, amelynek eredményeképpen már nem is „ismerjük fel”, szinte nem is realizáljuk, hogy animációt látunk. A folyamatos kapcsolatunk a különböző digitális technológiai eszközökkel nemcsak hogy napi szinten emelte be az animációt az életünkbe, hanem lassan szinte minden percben animációs tartalmakat fogyasztunk.³

A digitális technológiának köszönhetően egy másik jelentős változás az *animációs alkotások elszaporodása és a filmek hosszabb terjedelme*,⁴ amelyek hatásait az egész animációs szakma a saját bőrén érzi. A könnyebb és olcsóbb előállítási feltételek – a technológiához való könnyebb hozzáférés és az alacsonyabb költségek – miatt az alkotók rövidebb idő alatt tudnak több tartalmat létrehozni, ami olyan kísérőtartalmakra is hatással van, mint például az animációs fesztiválok. Míg korábban az 5 perc időtartamnál rövidebb

tartalom volt általános, mára ez az átlag inkább 10–15 perc között mozog, de előfordulnak filmek 20 perc körüli műsoridővel is. Ez a fesztiválok szervezési logikáját is gyökeresen átalakította, hiszen vagy jelentősen kevesebb film kerülhet be egy vetítési blokkba, vagy a szervezőknek jelentősen meg kell hosszabbítania a vetítési blokkokat, sőt akár magát a fesztiválprogramot.

A produkciók növekvő száma és időtartama pedig azt hozta magával, hogy megnőtt a szakemberigény, amelyet a hazai szakma nem tud már kiszolgálni. Ennek egyik oka az oktatásban keresendő, hiszen a jelenlegi oktatási rendszer nem az animátorok képzésére fókuszál – sőt ezt „jobb híján” a stúdióknak kell ellátnia –, hanem elsősorban és szinte kizárólag a rendezőképzésre összpontosít.

Szintén a digitalizációból következett az új, *online platformok megjelenése*, ami átalakította a forgalmazást, az egy-egy filmhez kapcsolódó kommunikációs és PR-kampányok logikáját, de beleszólt a filmek tervezési folyamataiba is. Az új, digitális bennszülött generációnál pedig már a tartalomhoz való viszonyukban és a tartalomfejlesztési logikájukban is tetten érhető ez a változás, hiszen sokan eleve online vagy közösségimédia-platformokra fejlesztenek animációs tartalmakat. Ezt a jelenséget a szaknyelv 360 fokos tartalomfejlesztésnek, illetve transmedia storytelling-nek nevezi, amelyről a továbbiakban részletesebben is írunk majd.⁵

A leírt jelenségekből érzékelhető, hogy a digitalizáció gyökeresen átalakította az animációs szakmát, ezek a változások pedig mind visszahatnak az oktatásra is.

(Innováció és technológiai trendek) Az animáció és az innováció viszonya mindig is nagyon szoros volt, az animáció fejlődéstörténetét minden esetben a technológiai vívmányok határozták meg. A technológia és az innováció tehát különböző intenzitással, de mindig jelen voltak az animáció területén.⁶ Ebből az innovációorientáltságból fakadóan a technológiai trendekkel minden esetben foglalkoznunk kell, ha animációról beszélünk. Fontos, hogy megértsük és értelmezzük az aktuális trendeket, legyen szó akár a szakmát gyökerestül átalakító – az előzőkben már részletesen tárgyalt – digitalizációról vagy azokról az innovatív és diszruptív technológiákról, amelyek a szakmát jelenleg határozzák meg, és az animáció új kutatási és alkalmazási területeit foglalják magukban. Ezek a technológiai trendek új alkalmazási felületeket és formákat nyitottak, amelyekre az animációnak tartalmi és produkciós válaszokat kellett vagy kell adnia. Ennek köszönhetően tovább erősödött a K+F+I szerepe az animációban – így erősítik egymást körkörösen a folyamatok.

Az animációt befolyásoló legfontosabb innovatív és diszruptív trendeket⁷ az alábbiakban részletesen is felsoroljuk és jellemezzük.

Mesterséges intelligencia, AI, artificial intelligence és gépi tanulás, ML, machine learning – Az olyan számítógépes rendszereket nevezzük mesterséges intelligenciának, amelyeket az emberi viselkedés utánzására tanítottak meg.⁸ A technológia most látható legfontosabb animációs vonatkozása, hogy az AI az embernél gyorsabban hoz létre magas minőségű képeket, ami egyszerűsíti és jelentősen felgyorsítja például a lipsync vagy más mozgások alkotását. A gépi tanulás pedig az a folyamat, amikor az AI saját magát tanítja adatok és tapasztalat alapján.⁹ Ennek köszönhetően várhatóan az animációban is el fog terjedni az automatizáció, amely jelentősen felgyorsítja majd a produkciós folyamatokat.

*Kiterjesztett valóság, AR, augmented reality*¹⁰ – Interaktív, valóság alapú vetített környezetet jelent. A valóság egyfajta virtuális (látszólagos) kibővítése, amikor egy fejre rögzített vagy egyéb hordozható eszköz segítségével a valós környezetbe virtuális elemeket

vetítünk. A kiterjesztett valóság jelentési és megjelenési horizontja igen széles, azonban valamennyi formája közös tulajdonságokkal rendelkezik. Ezek közül a legfontosabb, hogy a tárgyi világ kontextusába a virtuális tárgyak valós időben épülnek be. A folyamat mindenképpen valamilyen mediatizált kommunikáció része, elválaszthatatlan a kiterjesztett valóságot létrehozó technológiától, ugyanis a tartalom megjelenítéséhez a külvilágot természetüen érzékelő optikára (vagy más szenzorokra) van szükség. Az alkalmazások segítségével a tárgyi világról szóló információk interaktívak lesznek és digitalizálódnak, ilyen módon tárolhatóvá és könnyebben hozzáférhetővé válnak, miközben a való világra információs réteggént rakódnak. Az augmentált valóság tehát eszközfüggő, technikailag determinált és konvergens: az okostelefon, a film és a könyv, sőt az orvosi vizuális diagnosztika kontextusában is megjelenik.

*Virtuális valóság, VR, virtual reality*¹¹ – A felhasználó valóságként érzékeli és éli meg a számítógép által generált, élethű fizikai jelenlétet szimuláló környezetet egy virtuális térben. A virtuális valóság széleskörűen alkalmazott technológia, hiszen jelen van az oktatás, a sport, az ipari tervezés, az építészet és a tájrendezés, a városrendezés, az úrkutatás, az orvostudomány, a rehabilitáció, a modellezés és a kommunikáció területén.

*Kevert/hibrid valóság, MR, mixed reality*¹² – A valós és a virtuális valóság összeolvadása, amelyben fizikai és virtuális elemek egyaránt jelen vannak, komplexen stimulálva a különböző érzékszerveket.

*Fotogrammetria*¹³ – Állóképsorozatok vagy lézeres letapogatás útján háromdimenziós terek és tárgyak komplex modellezését jelenti. A fotogrammetria a távérzékelte felvételek kvantitatív kiértékelésén alapuló eljárás, amelynek segítségével meghatározható a képeken látható valós tárgyak kiterjedése.

*Digitális mozgásrögzítés, Mocap, Motion és performance capture*¹⁴ – Olyan eljárás, amelynek során előszereplők mozgását és színészi alakítását rögzítik, majd a felvett adatokat átültetik egy digitális modellre. A testen kívül az arcon és az ujjakon elhelyezett érzékelők segítségével a színész teljes előadása, valamint arckifejezései is rögzíthetők és a digitális karakter animálására használhatók. A digitális színészekkel hatékonyabb és valóságghűvé teszik a karakterek animációját és mozgását. A motion capture-t főként a szórakoztatóipar, az orvostudomány, a sport és a hadsereg alkalmazza.

*Virtuális produkció, Virtual Production*¹⁵ – A videójáték- és rendermotoroknak köszönhetően a filmtrükkök valós idejű – szemmel nem érzékelhető számítási idő nélküli – megjelenítését teszi lehetővé már forgatás közben, ami alapvetően változtatta meg a filmek forgatását, hiszen a később alkalmazott effektek már a forgatás közben láthatók és kezelhetők a rendező számára, így a forgatás közben is lehetőség van korrekcióra, nem mindent az utómunka során kell elvégezni.

*Valós idejű számítógépes grafika, Real time render*¹⁶ – A számítógépes grafika azon részterülete, amely a képek valós idejű létrehozására és elemzésére összpontosít. A kifejezés bármire utalhat, az alkalmazás grafikus felhasználói felületének (GUI) megjelenítéséig a valós idejű képelemzésig, de leggyakrabban interaktív 3D-s számítógépes grafikára utalva használják, jellemzően grafikus feldolgozó egységet (GPU) alkalmazva. Az egyik leggyakoribb felhasználási területe ennek a technológiának a játékipar, mivel a játék a real time rendernek köszönhetően gyorsan rendereli a változó 3D-s környezeteket, hogy a mozgás illúzióját hozza létre. Ma már különböző renderelési technikák léteznek, mint például a sugárkövetés és a raszterezés. Ezekkel a technikákkal és a fejlett hardverekkel a számítógépek már elég gyorsan képesek megjeleníteni a képeket ahhoz, hogy a mozgás illúzióját keltsék, miközben a felhasználó valós időben reagálhat a renderelt képekre, interaktív élményként megélve a számítógéppel folytatott interakcióját.

*Engine alapú megoldások*¹⁷ – A játékmotor (game engine) egy szoftverkeretrendszer, amelyet elsősorban videójátékok fejlesztésére terveztek, és általában releváns könyvtárakat és támogató programokat tartalmaz. A videójáték-motor (vagy grafikus motor) egy úgynevezett belső mag egy videójátékban vagy más interaktív programban, amely valós idejű grafikával rendelkezik. Ez a motor adja az alapul szolgáló technológiát, így megkönnyíti a fejlesztést, és gyakran ennek segítségével lehet futtatni a programot többfajta platformon is, mint például a videójáték-konzolokon és az asztali PC-s operációs rendszereken, amilyen a Linux, a Mac OS X és a Microsoft Windows is.

Metaverzum,¹⁸ *Metaverse* – az internet egyetlen, univerzális és magával ragadó virtuális világként való hipotetikus iterációja, amelyet a virtuális valóság (VR) és a kiterjesztett valóság (AR), valamint egy vizualizációra megfelelő eszköz használata tesz lehetővé. A köznyelvben a metaverzum 3D-s virtuális világok hálózata, amely a társadalmi kapcsolatokra összpontosít.

*Transmedia storytelling*¹⁹ – Különböző platformokon keresztüli történetmesélés, amely egy olyan folyamatot jelöl, ahol egy fikcionális világ elemei szisztematikusan szétszóródnak különböző csatornákra abból a célból, hogy egy egységes és koordinált szórakoztató élményt hozzanak létre. Ideális esetben minden médium egyaránt közreműködik a történet kibontásában, a tartalmak pedig önmagukban is megérthetők.²⁰

*Non-fungible token, NFT*²¹ – A nem helyettesíthető zseton. 2017 óta létezik, működése az Ethereum kriptovaluta blokklánc-technológiáján alapul. Az NFT egy képhez, animációhoz, videóhoz, hangfájlhoz kapcsolt kódsor, amely az eredetiség igazolására szolgál. Az NFT egy digitális információ, egy szerződés, amelyet blokkláncokon (blockchain) tárolnak, ezzel akadályozva meg az adatok meghamisítását. Nem önmagában az alkotást tárolják blokkláncokon, hanem az alkotásra vonatkozó információkat.

(Felhasználói élmény, felhasználói felület tervezése, UX, UI design) – A User Experience, magyarul felhasználói élmény²² minden olyan érzelem és élmény, amelyet a felhasználó a digitális termék vagy szolgáltatás használata közben átél. A UX design a terméktervezéssel kapcsolatos szemléletmód és gyakorlat, amelynek középpontjában a felhasználó igényei állnak, ugyanakkor figyelembe veszi az üzleti célokat és igényeket is, és ezeket harmonizálja a felhasználó szempontjaival. A felhasználói élményt befolyásoló három faktor: a rendszer, a felhasználó és a felhasználás kontextusa. A UX gyakorlati megvalósítása a digitális felületen történik, a UI (user interface) a felhasználói felület²³ vizuális kialakítását jelenti, amelynek feladata, hogy a tartalmat és a fizikai eszközt a lehető legvonzóbb, legérthetőbb, leghasználhatóbb – és sok esetben legaddiktívabb – módon tálalja a felhasználóknak.

Az előzőkben felsorolt innovatív és diszruptív technológiák folyamatosan olyan új válaszokra kényszerítik az oktatást, amelyekre csak a szakmával közösen lehet megtalálni a válaszokat, ha valóban versenyképes és rugalmas képzési rendszer építésében gondolkodunk. Természetesen nem szükséges minden technológiát integrálni az oktatásba, ugyanakkor fontos megteremteni annak a lehetőségét, hogy a különböző szintű és tematikájú animációs képzésekben részt vevők minél több animációs részterületet, munkakört és a szakmát érintő technológiát és technikát megismerjenek, ami szakmai tudásukat elmélyíti és a pályáról való gondolkodási horizontjukat kiszélesíti.

(Új médiafogyasztási trendek) „Napjainkban a médiatartalmak sosem látott mennyiségben áradnak a közönség felé, ami egyben a média folyamatos változását és fejlődését vonja maga után. Jellemzővé vált a műfajok határainak elmosódása és a fogyasztói szokások

megváltozása is.²⁴ A médiafogyasztási trendváltozással²⁵ az animációs és médiadizájn-megoldások elterjedése és felülreprezentáltsága figyelhető meg az infokommunikációban, a mindennapi kapcsolattartásunkban és a tartalomfogyasztásunkban. Ez alapvetően a digitálisan tervezett felületek és tartalmak használatát jelenti, amely robbanásszerűen megnövelte az igényt a vizuális tervezők – ezen belül is az animációhoz vagy annak egyes részterületeihez kapcsolódó tudások – iránt. Szinte minden digitális felületen találkozunk már animációval vagy motion graphics²⁶ megoldásokkal, amelyek így – lehet, hogy észrevétlenül, de – a mindennapjaink és a jó felhasználói élményhez kötődő elvárásaink részévé váltak.

A médiafogyasztási változás másik aspektusa az egyre erősödő kreatív- és digitális tartalomipar, amely új logikákat indukált a megjelenésben, a forgalmazásban, sőt még a tartalomhoz való viszonyulásban is. Ez elsősorban az új, *online platformok megjelenésével* erősödött fel, aminek eredményeképpen a tartalomfejlesztési logikában is masszív változás vált tetten érhetővé. Az animációs alkotók közül sokan eleve online vagy közösségi média-platformokra fejlesztettek animációs tartalmakat.

Megfigyelhető továbbá az a tendencia is, hogy az eddig csak a tömegkommunikációs médiatartalmakat fogyasztó közönség manapság már maga is tartalmat előállító felhasználóvá (prosumer, producer) és terjesztővé (distributor, multiplier) vált.²⁷ „Az eddigi médiumspecifikus nézőpontot pedig felváltja egy minden médiumot behálózó rendszer, ahol a platformok között interakció és információmegosztás figyelhető meg, minden médium csatlakozik valamilyen módon egy másikhoz.”²⁸ Az így kialakult új közegre reagálva jött létre a korábban már említett transzmédia, amely lényegében egy több platformon keresztüli történetmeselési koncepció: egy komplett fiktív világ építését jelenti közös karakterekkel, de mindig változó történetszálakkal.²⁹

(*A kreatívipar erősödése*) „A kreatívipar a kreativitáson alapuló, nagy hozzáadott értékkel bíró szakterületek összessége, amely egyidejűleg teremt gazdasági és kulturális értékeket.”³⁰ Az animációnak történetileg is különlegesen mély beágyazottsága van a kreatíviparban, tradicionálisan a film- és szórakoztató-, valamint a média- és reklámpia-ron keresztül.

Olyannyira igaz ez, hogy a magyar animáció első professzionális műhelye, a Macskássy Gyula által az 1930-as években alapított Coloriton is a reklámpiarhoz kapcsolódik: a kezdeti, főleg képzőművészeti animációs munkák után elsősorban reklámfilmek gyártására specializálódott.³¹ Az elmúlt évtizedekben a kreatívipar az egyik leggyorsabban növekvő globális gazdasági szektor volt, magas produktivitása és hozzáadottérték-generálása miatt különösen fontossá vált a gazdaságok fejlesztésében.³² A játékfejlesztés, a multimédiás tartalomgyártás, a szoftver- és videójáték-fejlesztés, a televíziós és webes tartalomgyártás külön-külön is hatalmas iparágakká váltak, amelyek jelentős részben használnak animációt vagy alkalmaznak animációs technikákat. Ezek közül meg kell említeni a videójáték- vagy játékszoftver-fejlesztést, amely volumenében lassan már a filmiparral vetekedik, továbbá a vizuális info- és edutainment megoldások alkalmazását és az ipari (adat)vizualizációt, amelyekben további hatalmas lehetőségek rejlenek.

Éppen ezért fontos megállapítás,³³ hogy a film- és a szórakoztatóipar – és ezen belül a digitális filmkészítés –, a játékipar és az animáció, annak is elsősorban a 3D-s, hiperrealisztikus ága egyre jobban összefonódik, mind technológiai, mind tartalomfejlesztési szempontból. Mindezek után könnyen belátható, hogy ha sikerül felnőni és csatlakozni ezekhez a világtendenciákhoz, az a magyar animációt a hazai kreatívipar egyik sikerágazatává teheti.

(*Kulturális globalizáció*) Végül pedig az erős nemzetköziesedést eredményező kulturális globalizáció jelensége³⁴ gyakorol erős hatást az animációra, amely mint globálisan érthető és értelmezhető terület van jelen a világban és a mindennapjainkban. Egyrészt a vizualitás mint kulturális közvetítő, a nyelvi korlátok ellenére is – „fordító” megoldásként – globálisan megérthetővé és használhatóvá teszi a tartalmakat és információkat. Másrészt hatalmasra bővíti az animációs tartalmak piacát, ezzel együtt az ebben rejlő gazdasági lehetőségeket, hiszen egy-egy sikeres animációs megoldás, tartalom vagy IP az egész világon érthetővé, érdekessé és értékesíthetővé válhat. A fesztiválok³⁵ programját megvizsgálva is érzékelhető, hogy hasonló témák foglalkoztatják a világ különböző részein élő animációs művészeket, és a fesztiválok szervezési logikája is eltávolodott már a nemzeti logikától.³⁶

Mára számos esetben az animációs alkotók globális társadalmi eseményekre, folyamatokra reagálnak, sőt ezekben a témákban az animáció egyre növekvő presztízsű műfaj.³⁷ Ennek jól érzékelhető példája az animációs dokumentumfilm műfajának erősödése vagy az olyan, egész estés alkotások, mint az iráni forradalom eseményeit egy gyerek szemszögéből feldolgozó *Persepolis* (2007), az afganisztáni tálib hatalomról szóló *A kenyérkereső* (The Breadwinner, 2017) vagy az Annecyban fődíjat nyert *Funan* (2018), amely a vörös khmerek kambodzsai időszakát mutatja be.

A kulturális globalizáció jelensége nem csupán társadalmi események megfogalmazását és az ezek mentén megjelenő vizuális állásfoglalásokat jelenti, amelyek sokszor már az egyetemi munkákban is markánsan megjelennek, hanem létezik egy formai, illetve technológiai vetülete is ennek a folyamatnak. Sok alkotó kísérletezik manapság például NFT-k készítésével,³⁸ ami egy izgalmas kitörési pont lehet egy animációs karrierben is. Ez a jelenleg feltörekvő terület kedvez a digitális világban otthonosan mozgó animációs alkotóknak, akik magabiztosabban vágnak bele ilyen kísérletekbe, mint a klasszikus művészeti területről érkezők (például festők, szobrászok).

A 360 fokok tartalomfejlesztés és a transzmédia-projektek is egyre több animációs alkotót vonzanak, hiszen a lineáris történetmesélésen átlépvé így teljes világok építésében tudnak elmélyülni, ráadásul a film mellett számos fizikai terméket is létre tudnak hozni, ami a mai világban fontos a közönség számára.³⁹

(*A trendek hatásai a magyar animációs ökoszisztémára*) Az animációs ökoszisztéma alapvető befoglaló kerete tehát a kreatívipar, amelynek hatása, hogy az animáció is piacorientált, ember- és tudásigényes területként jellemezhető. A kreatívipar erősödésével a művészet, a tudomány, a technológia, valamint a gazdaság kapcsolata alapvetően változott meg az elmúlt évtizedekben. Míg korábban az animáció és az animációs oktatás sokkal inkább illeszkedett a filmes ökoszisztémába, tehát az animáció elsősorban stúdiókhöz kapcsolódott és szórakoztatóipari termékeket hozott létre, mára megkerülhetetlen, univerzális és interdiszciplináris műfajjá vált.

Az egyre fejlődő 3D-s animációs és videójáték-ipar nemzetgazdasági szinten is kimutatható eredményeket termelő szektorra forrhatná ki magát, de ehhez fel kell nevelni azt a produktív munkaerőt, amely el tudja látni az itthon megjelenő munkákat. Ezek a hazai egész estés animációs projektek; a Magyarországon gyártott külföldi produkciókhoz szervizmunkaként kapcsolódó VFX- és CGI-munkák; a videójáték-tervező cégek különböző projektjei és a külföldi koprodukcióban készülő animációs projektek. A Magyarországon komoly tradíciójú animációs filmipar fel kell, hogy nőjön az élőszereplős filmhez, meg kell, hogy jelenjenek az animáció új területei és produktív szintjei az oktatásban.

Az oktatás tehát az animációs ökoszisztéma mélyen integrált része, így a szakmát érintő változások gyakorlati vonatkozásai komoly kihívást jelentenek az animációoktatásnak is. Az animációoktatás hatékony működése az egész ágazat sikerességének az egyik alapja, mert ez biztosítja a produkcióhoz és a fejlődéshez szükséges tudást, valamint szakemberigényt. Az animáció területén zajló jelenlegi változások az oktatás teljes horizontját érintik, hiszen új igények jelentek meg az animációhoz kapcsolódó tudások megszerzésének, terjesztésének, alkalmazásának és kooperációjának szervezeti, formai, strukturális megújítására, az animációoktatás pedig közvetlenebbül és mélyebben kapcsolódik a kulturális, társadalmi, ipari, gazdasági fejlesztési folyamatokhoz, nagyobb a kitettsége és érzékenysége, mint más művészeti ágaknak.

A magyar animációoktatás történeti áttekintése

A magyar animációs ökoszisztéma bár sok szempontból sikeres, napjainkban mégsem ad teljeskörűen választ a szakma kihívásaira, ezért érdemes az animációs képzéssel és ennek fejlesztési irányjaival is foglalkozni. Az interjúk során a megkérdezetteknek szinte egyöntetűen az volt a véleménye, hogy jelentős a szakadék az oktatás és a valós piaci igények között. Hiába látják a hazai és nemzetközi elvárásokat a képzőhelyek, az oktatásban mégsem jelentek meg teljesen a piaci elvárások. Az ökoszisztéma helyzetének megértéséhez a két legfontosabb szempont, amelyet vizsgálni kell: egyrészt az oktatási helyzetek jelenlegi és történeti áttekintése, másrészt az ökoszisztéma szereplőinek bemutatása.⁴⁰

(A magyar animációoktatás fejlődéstörténete) Az animációoktatás Magyarországon, ahogy a világban mindenhol, elsőként a stúdióknál jelent meg. Itthon intézményesült formában csak 1962-ben, a Magyar Iparművészeti Főiskola és a Pannónia Filmstúdió közreműködésében, ekkor indult ugyanis az első – kísérleti – animációs osztály, amelynek hallgatói között volt például a *Háry János* egész estés filmet, a *Kíváncsi Fáncsi* és a *Kockásfülű nyúl* sorozatokat jegyző Richly Zsolt vagy Gémes József, a *Hugó, a víziló*, a *Vili, a veréb* és *A hercegnő és a kobold* rendezője, továbbá az a Bleier Edit, aki évtizedekig a Pannóniában, majd a Magyar Iparművészeti Egyetemen egyetemi szakként meghirdetett animációs képzés vezetője volt.

Az animáció oktatásában az 1960-as évektől kezdve egy monolit jellegű, egypólusú oktatási rendszer kezdett kiépülni, amelyben az oktatás, azaz a szakmai utánpótlás nevelése a korszak egyetlen, legendás magyar animációs filmstúdiójához, a Pannónia Filmstúdióhoz volt köthető. Az első osztály elindulása után a 60-as, 70-es években csak alkalmanként indultak kurzusok. A képzés történetében 1980-ban következett be fordulat, ekkortól létezik ugyanis Magyarországon felsőoktatási diplomát adó animációs képzés, amely a Pannónia Filmstúdió és a Magyar Iparművészeti Egyetem duális képzéseként indult el. A képzés vezetője a már említett Bleier Edit volt, aki szintén az 1962-ben indult évfolyam tagjaként az elsők között részesült Magyarországon hivatalos animációs képzésben.

Ez a felsőoktatás és a produkciós terület szoros együttműködésében létrejött képzési rendszer olyan lendületet adott a szakemberképzésnek, amelynek köszönhetően az oktatás pontos válaszokat tudott adni a szakma kihívásaira. Pontosan olyan szakembereket tudtak képezni, akikre a stúdióknak szüksége volt, a stúdióknak nem kellett folyamatos szakemberhiánnyal küzdenie, hiszen a képzés folyamatosan gondoskodott az utánpótlásról, a végzett szakembereknek pedig egyértelmű volt az előttük álló karrierút. A hazai animációs oktatás szakmai hátterét adó stúdió megszűnésekor az animációs képzés is alapvetően megváltozott.

A rendszerváltást követően a Magyar Iparművészeti Egyetemen megmaradt ugyan az animációs képzés, de a szak a Pannónia Filmstúdió kiesésével válságba került.⁴¹ A Pannóniánál lévő teljes – az oktatáshoz is elengedhetetlen – gyártási kapacitás a kilencvenes években kiesett az egyetem mögül, amely maga kellett, hogy gondoskodjon a diplomafilmek gyártásáról. Ehhez azonban hiányzott a gyártási kapacitás az iskolából, tehát a digitális fordulatig, amikor az egyetem fel tudta szerelni a gyártáshoz szükséges számítógépekkel a szakot, az animációs szak nehéz helyzetben volt. A magánstúdióknál, saját hatáskörben végeztek oktatási tevékenységet, akkor, amikor erre igény mutatkozott. Ez ugyanakkor nem egy hivatalos, strukturált oktatási helyzetet jelentett, hanem egy olyan gyakorlati, learning by doing módszertant, amelyben a felvett tehetségek a szakma kiválóságai mellett, éles helyzetekben sajátíthatták el a szaktudást – hasonlóan a Pannónia időszakában zajló képzésekhez. Ez ugyanakkor sokkal inkább volt a munkavállalóként felvett tehetségek alkalmazott munkaerőként való betanítása, mint tényleges képzés.

Mindeközben a Pannónia Filmstúdió megszűnésével a rendezők képzésére szakosodott egyetemi képzések mellől elfogytak a szakképzések. A jelenleg Magyarországon elérhető szakképzések, bár nem hivatalosan, de gyakorlatilag egyetemi előkészítőként szolgálnak. E tendencia következtében az animáció területén súlyos szakemberhiány alakult ki, amely az animációs terület erősödésével azóta is folyamatosan növekszik.

A digitális fordulatot követően, illetve a Magyar Iparművészeti Főiskola (1948–1971), majd egyetem (1971–2006) Moholy-Nagy Művészeti Egyetemmé (2006-tól) alakulásával 2007-ben indult el az animációs alapképzés, majd 2010-ben a mesterképzés. Ezzel az animációoktatásnak egy olyan akkreditált keretrendszere született meg, amelyet más intézmények is elkezdtek átvenni, például a Budapesti Metropolitan Egyetem (METU)⁴² a 2011 óta meghirdetett animációs alapképzésével és 2015 óta mesterképzésével. Az alkotói animáció az egyetemi keretrendszerben valóságos szárnyalásba kezdett, ezek az intézmények váltak a hazai animációs élet motorjává, hiszen üzleti és piaci nyomástól mentes, szabad, megfelelő időt és stábot biztosító környezetet teremtettek a felvételt nyert tehetséges hallgatóknak, akik az egyetemi évek alatt szabadon és nyugodtan alkothatnak.⁴³ Az egyetemek tehát olyan szakmai műhelyekké nőttek ki magukat, ahol szabadon folyhat a kísérletezés, miközben a szakmának biztosítják a kreatív utánpótlást.⁴⁴

Az egyetemi képzések mellett – ha minimálisan is, de – megjelenik az animáció a közoktatásban is. Ennek legjelentősebb hazai szereplője a *Kisképző*, azaz a *Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium*⁴⁵ (a továbbiakban Kisképző), ahol 1967-ben alakult meg – eredetileg játékkészítő grafika szak néven – az a szakosztály, ahol ma elsősorban animációt oktatnak a diákoknak. A játékkészítő szakon még gyermekjátékok tervezését és kivitelezését valósította meg az iskola, de a kezdetektől foglalkoztak rajz- és bábfilmkészítéssel is a tagozaton. A szak tanárai között volt Jankovics Marcell rajzfilmművész, akit *Sisyphus* című filmjéért 1975-ben Oscar-díjra is jelöltek, illetve külsős előadóként az animációs szakma olyan kiválóságai, mint Macskássy Katalin, Martsa Piroska, Hernádi Edit és Bleier Edit animációs filmkészítők.

A Kisképzőn végzett diákok főleg a Magyar Iparművészeti Főiskolán⁴⁶ tanultak tovább, vagy a Pannónia Filmstúdió munkatársai lettek. A rendszerváltás után – a gyökeresen átalakult gazdasági környezetre, a megváltozott társadalmi igényekre és technikai feltételekre reagálva – profilváltásra került sor a Kisképzőn is, ahol ma már szinte kizárólag a mozgóképek készítés különféle területeivel foglalkoznak: filmkészítéssel, az animációs- és videófilm-készítés alapjaival, formanyelvével és technikájával ismerkednek meg a szakmai képzés öt éve alatt.

A képzés során a hallgatók elsajátítják az animációsfilm-készítés alapjait is, a különféle animációs technikáktól az animációsfilm-készítés folyamatáig, azon belül az ötlet kidolgozásától az utómunkáig. A szoftveres készségek fejlesztése mellett a diákok magát a munkafolyamatot is megismerik, amely a valós produkciós helyzetekben elengedhetetlen tudást jelent. Mozgókép- és animációkészítő szakképzés szakgimnáziumi rendszerben elérhető még a Jaschik Álmos Művészeti Szakgimnázium és Technikumban is.

A közoktatáson túl a korábban OKJ-, a 2020/2021-es tanévtől szakképzési rendszerben⁴⁷ – a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal által kibocsátott szakmajegyzékben⁴⁸ – megtalálható a Mozgókép- és animációkészítő szak,⁴⁹ amelynek legjelentősebb hazai intézményei a budaörsi Illyés Művészeti Szakképző Akadémia, a Jaschik Álmos Művészeti Szakgimnázium és Technikum, a SZÁMALK–Szalézi Technikum és Szakgimnázium és a debreceni Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum. Ezekben az iskolákban⁵⁰ kétéves mozgókép- és animációkészítő nappali tagozatos szakképzésben tanulhatnak animációt a diákok. A képzés célja, hogy két év alatt átfogó szakmai képességet adjon az animáció területén. A diákok megismerkednek az animáció alapjaival, a legfontosabb elméleti és gyakorlati tudnivalókkal, elsajátítják mindazon szakmai ismereteket, melyeket a sikeres szakvizsgát követő munkáikban alkalmazni tudnak.

A képzés olyan magabiztos animációs és filmes alapokat nyújt (mozgatás, plánozás, karakter- és háttértervezés, képregénykészítés, rajzi készség, tipográfia, élőfilmes gyakorlatok, programismeret), amelyekre az egyetemi szintű képzésben általában már nem tudnak kellő időt szánni a komplexebb tervezési feladatok mellett. Fontos látni, hogy az ilyen típusú felnőttképzésekből kijövő tervezők rendszerint nem a munkaerőpiacra lépnek ki, hanem ezekre a képzésekre előkészítőként tekintve, annak elvégzése után a hazai és külföldi egyetemek animációs rendezőket képző szakjaira jelentkeznek. A szakemberhiány problémáját tehát nem oldják meg.⁵¹

(*Állami szerepvállalás*) A rendszerváltást követően, illetve később, a Pannónia Filmstúdió megszűnése után sem született a szakemberképzésre megoldás. Hosszú ideig a szakemberbázis problematikájával nem igazán foglalkoztak sem a stúdiók, sem a felsőoktatás, sem a közoktatás, sem az egyéb képzőhelyek és intézmények. A képzési űr egyre markánsabban jelent meg a filmes és animációs szakmában, miután a 2004-ben⁵² átalakuló filmtámogatási rendszernek és szabályozási környezetnek köszönhetően gombamód kezdtek szaporodni a külföldi forgatások és szervizmunkák. A magyar film első ágazati törvénye hozta létre a közvetett és közvetlen támogatások együttes rendszerét, ekkor alakult meg a Nemzeti Filmiroda (NFI).⁵³

Jelentős változások történtek a filmszakmai rendszer átalakulásában a 2010–11-es törvénykezésnek köszönhetően.⁵⁴ Megszűnt a Magyar Mozgókép Közalapítvány, majd létrejött a Magyar Nemzeti Filmalap (MNF), és belépett a közvetlen filmtámogatási rendszerbe a Magyar Média Mecenatúra program is. Az MNF szerepe nem csupán a filmtámogatásban jelentős (lásd a továbbiakban az Inkubátor program leírását), 2016 óta markáns szerepet vállal a *mozgóképszakmai képzések* támogatásában is.⁵⁵ Az MNF két jelentős programot indított el: egyrészt a *Filmszakmai képzési pályázatokat* 2016-ban, amelyek célja a hazai filmiparban mutatkozó szakemberhiány hatékony és gyors orvoslása, valamint hosszú távon a hazai filmgyártás versenyképességének fokozása és a munkahelyteremtés, másrészt pedig 2017-ben a *Fast Forward programot*,⁵⁶ amelynek célja a piac diktálta helyzetekre való gyors reakció, a szakemberhiány megszüntetése és a hazai filmes szakma versenyképességének növelése. A filmtámogatási rendszer 2020-as átalakulása után az MNF által felépített rendszer működését a jogutód szerv, a Magyar Nemzeti Filmintézet (NFI) vette át.⁵⁷

A Fast Forward program küldetése, hogy intenzív és gyakorlatorientált workshopokkal, a hazai szakmai környezetből hiányzó előadásokkal fejlessze a szakembereket, és belépési lehetőséget nyújtson a filmszakma iránt érdeklődők számára. A programba meghívott előadók aktív, tapasztalt és sikeres filmkészítők, filmes szakemberek, ami lehetővé teszi az elmélet és a gyakorlat megfelelő egyensúlyát.

A képzéstámogatási programot a filmalap azon felismerése hívta életre, miszerint a hazai filmes szakmának elsősorban nem azzal tud segíteni, ha saját iskolát alapít – amelynek csak a felépítése több évet vett volna igénybe –, hanem azzal, ha a meglévő magyar filmes és animációoktatási ökoszisztéma szereplőit támogatásokkal segíti, amelyeknek köszönhetően a képzőhelyek új képzéseket fejleszthetnek, a piacon sikeres előadókat integrálhatnak a képzéseikbe, továbbá a képzéseket a piaci ár alatt értékesíthetik, amivel több érdeklődőt tudnak meggyőzni arról, hogy a filmes szakma irányába mozduljanak. Ez a képzéstámogatási rendszer segítette például a MOME Open keretében elindult animációs és filmes, illetve mozgóképes tematikájú tanfolyamok meghirdetését is.⁵⁸ Ahogy Lányi Eszter, a Nemzeti Filmintézet képzési igazgatója fogalmazott:

„Az NFI alapvetően egy támogatási rendszer; nem iskola. Az NFI feladata a képzés támogatása, nem a képzés maga. A Nemzeti Filmintézet egy támogató szerv, a képzésnek megvannak a maga helyei. Mi arra vagyunk, hogy forrást biztosítsunk az oktatást szervezőknek és iskoláknak, hogy megfelelő képzéseket tudjanak szervezni. Az oktatási know-how már megvan az oktatás területén, ezt a közeget kell segíteni például anyagi forrásokkal.

Azt, hogy mire van szükség, nem egy íróasztal mellett találjuk ki, minden esetben a terepről kapunk visszajelzéseket. Az ökoszisztéma produktív oldalról érkező visszajelzései alapján mérjük fel és fogalmazzuk meg a hiányszakmákat. Ha ténylegesen hiány van, azt mindenki jelzi. A hiányszakmák megfogalmazásánál a legfontosabbak a piaci tapasztalatok, hogy ők mit látnak, ugyanakkor nagyon fontos a képzőhelyek tapasztalataira is hagyatkozni, amelyek pedig azt látják, hogy mit tudnak és kik az ő hallgatóik. A sikeres képzőhelyeken egyébként a tanárok is aktív filmkészítők, akik szintén látják a szakma helyzetét.”⁵⁹

Az MNF által működtetett filmtámogatási pályázati rendszernek, de elsősorban a közvetett és közvetlen támogatás akár százszázalékos támogatási intenzitást is lehetővé tévő struktúrájának köszönhetően 2011-től folyamatosan növekedni kezdett a magyar produkciók száma, ahogy folytatódott a külföldi nagy produkciókban részt vevő magyar szakemberek számának növekedése is.⁶⁰

Nagyon fontos lépés volt az MNF részéről az állami intézményekben készülő diplomafilmek támogatásának vállalása is, amelynek köszönhetően a nemzetközi sikereket is arató hazai animációs diplomafilmek szintén komoly támogatásban részesülnek. A másik jelentős támogatás a filmfejlesztésre létrehozott *Inkubátor program*, amelyben bár jellemzően élősereplős filmprojektek támogatására kerül sor, de az elmúlt években több egész estés animációs filmterv is támogatásban részesült. Így történt meg, hogy párhuzamosan négy egész estés animációs film készülhetett Magyarországon,⁶¹ amelyek közül három az Inkubátor program nyertese volt. Az Inkubátor program⁶² célja a magyar film új hangjainak, friss tehetségeinek és az aktuális témák feldolgozásának támogatása. A program alapelve, hogy a mozifilmekhez képest ugyan jóval kisebb költségvetésből,

de megfelelő anyagi támogatással elindulhasson a nyertes produkciók fejlesztése. Továbbá a filmkészítés során az MNF szakmai segítséget is biztosít, elsősorban a Fast Forward programban szervezett workshopokkal.

Kiemelkedő jelentőségű a hazai animáció fejlődésének szempontjából a Médiatanács Magyar Média Mecénatúra programjának keretében 2011-ben elindult Macskássy Gyula-pályázat, amely egyedi produkciók, majd a 2015-ben indult Dargay Attila-pályázat, amely sorozatok fejlesztését támogatta.⁶³ Ezt egészítette ki az Egri Lajos-pályázat, amelyben animációs tartalmak forgatókönyvének fejlesztésére is lehetett támogatást kapni.⁶⁴ A Magyar Média Mecénatúra program megszűnése után ezek a támogatási formák átalakulva ugyan, de beolvadtak a NFI Televíziós Döntőbizottságának támogatási rendszerébe.

(Képzés a stúdiókban) Az állami szerepvállalás mellett a hazai ökoszisztémában még két további meghatározó szereplőcsoportról beszélhetünk: ezek egyrészt a stúdiók, másrészt a független képzőhelyek. Utóbbiak közül többet már olyan szakemberek alapítottak, akik a MOME vagy a METU animációs képzésein végeztek vagy ott tanítanak.

A stúdiók szerepvállalása az oktatásban nem ismeretlen, ahogy erről korábban már részletesebben szoltunk. A Pannónia megjelenése előtt csak és kizárólag stúdiókban zajlott az animációs szakemberek képzése. A Pannónia 1957-es megalapítását követően az akkor monopolhelyzetben lévő állami stúdió gondoskodott a szakember-utánpótlásról. 1980-tól kezdve – bár már duális képzési rendszerben, a Magyar Iparművészeti Egyetemen közösen, de továbbra is – a Pannónia markáns szerepvállalásával folyt az animációoktatás Magyarországon.

A rendszerváltást követően fragmentálódott a stúdió és a képzési rendszer is, így az animációs szakma képzési területén is megjelentek új szereplők. A Pannónia örökségét kilenc magánstúdió vitte tovább a kilencvenes években: Kecskemétfilm, Funny Film, Aladin Filmstúdió, Varga Stúdió, Stúdió 2, Exist Stúdió, C.A.K.Ó. Stúdió, Ma-Ra és a Paja Film,⁶⁵ illetve a korábbi állami stúdió Pannóniafilmként folytatta tevékenységét. A piaci alapokra való átrendeződéssel megszűnt a kizárólagos állami megrendelések kora, és megjelentek a bér munkák, amelyek a stúdiók külföldi koprodukción való közreműködését jelentették. Ez a képzés szempontjából is jelentős átrendeződést és változásokat hozott magával.

Az imént felsorolt stúdiók közül már jó néhány nem létezik, illetve sok új stúdió jött létre az elmúlt évtizedekben,⁶⁶ amelyek nagy sikerrel vannak jelen a hazai és a nemzetközi animációs térképen, foglalkoznak a tehetségek képzésével házon belül is, illetve a stúdiók szakemberei rendre bekapcsolódnak azokba a piaci alapú és államilag támogatott⁶⁷ szakképzésekbe, amelyeket a hazai képzőhelyek hirdetnek.

(Független képzőhelyek) A független képzőhelyek azt a csoportot jelölik, amelynek tagjai stúdiótevékenységet nem folytatnak, de állami támogatásban sem részesülnek, és jellemzően valamilyen jól körülhatárolt céllal jönnek létre. A független képzőhelyek közül hármat emelünk ki, amelyek három külön és egyben nagyon fontos területet fednek le. A 3D-s animációban élen járó *Mesharray Digital Media School*⁶⁸ mottója: „Szakembereket képzünk a kreatívipar számára.” Itt nagy sikerrel képzik a 3D-s animációs stúdióknak és játékcégeknek a tehetséges animációs szakembereket. A Mesharray teljesen piaci alapon működik, az MNF-NFI képzési támogatását csak egyetlen alkalommal vette igénybe. Oktatóik között megfordul a hazai 3D-s stúdiók és a játékkfejlesztő cégek krémje, és kifejezetten a kézműves munkaerő képzését célozzák, nem rendezői, alkotói képzéseket szerveznek.

A másik érdekes konstrukció a *Hegyező Szabadiskola*,⁶⁹ amely szintén piaci alapon működik, de elsődleges profilja az animációs rendező szakok felvételijére való felkészítés, amely elsősorban a portfóliófejlesztéshez szükséges technikai és elméleti képzéseket nyújtja. A Hegyező alapítói és oktatói nagyrészt a MOME és METU alumni, illetve jelenlegi hallgatói közül kerülnek ki, akik már ismerik az egyetemi képzések és felvételik természetét, így tudják, hogy mire és hogyan érdemes a jelentkezőket felkészíteni. Az itt végzett diákok közül évről évre egyre többen kerülnek be rendezői képzésekre.

A harmadik izgalmas független konstrukció a *BABtér – Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér*.⁷⁰ A BABtér alapítói a Primanima fesztivál alapítói is, így a Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér 2016. október 19-én, az 5. Primanima fesztivál első napján nyitotta meg kapuit Budaörsön. A BABtér⁷¹ mint animációs filmes és kreatív alkotóközpont oktatási és kulturális programokat kínál minden korosztálynak. Működik náluk animációs és grafikai stúdió, rajzterem, valamint a felsőfokú szakképzésben és egyetemi oktatásban részt vevő diákok is fejleszthetik animációs filmjeiket. Szerveznek animációs játszóházat,⁷² nyári táborokat, a vetítőteremben közösségi foglalkozásokat és filmvetítéseket, művészeti előkészítőket, illusztrációs és grafikai tanfolyamokat, kiállításokat, vizsganapokat, beszélgetéseket és szakmai fórumokat, sőt mikrobuszos utazó foglalkozásokat, amelyekkel az ország különböző pontjaira való kitelepüléssel Budaörsön kívül is eléri az animáció iránt érdeklődő fiatalokat. Saját oktatótermet tartanak fenn korszerű digitális eszközökkel és szoftverekkel, valamint üzemeltetik a Primanima Print House-t is, ahol a sokszorosított grafika hagyományos és kortárs művészeti technikáit lehet megismerni és elsajátítani.

A BABtér a hazai és nemzetközi ökoszisztéma tevékeny és szerves része, együttműködik magyarországi és európai animációt, grafikai tervezést és vizuális nevelést oktató egyetemekkel és civil szervezetekkel, továbbá itt szerveződik és részben itt valósul meg évről évre a Primanima Nemzetközi Elsőfilmes Animációs Fesztivál is. A BABtér küldetése, hogy az animáció ne csak a filmgyártásról szóljon, hanem eleget tegyen az animációs szó eredeti jelentésének is: lelkesítés, (fel)elevenítés, hasznos tevékenységre buzdítás.

(Folytatjuk)

(A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézete 2022. évi kutatási programjának keretei között készült.)

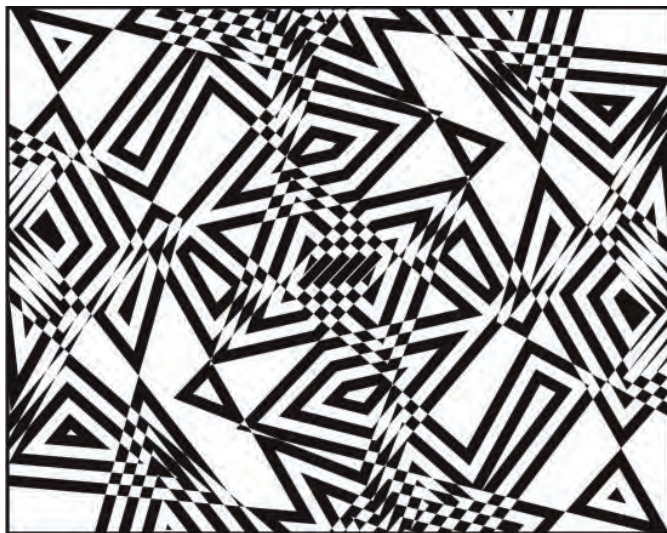
JEGYZETEK

- 1 Lásd Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt: A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai. 1. rész. *Valóság*, 2023. 9. sz. 1–11. o.
- 2 Kiemelhető, hogy a nagy techcégek és az általuk üzemeltetett különböző platformok óriási hatással voltak a terület technológiai fejlődésére, ezen keresztül a tartalmak és a tartalomfogyasztás jellegének alakítására. Természetesen mind a technológiai, de különösen a tartalomfejlesztés alapvetően az üzleti eredmények elérését célozta.
- 3 Ennek legjellemzőbb megjelenési formája a user experience, a user interface, az interaction design és a mindent átható és átalakító „screen kultúra”. Gondoljunk csak egy-egy üzenet
- 4 Petri Zsolt: *A magyar animációoktatás strukturális változásai és fejlődési irányai – Keretek, trendek és válaszok. MMA-kutatáshoz készült szakmai interjú*. Időpont: 2022. Interjúalanyok: Orosz Anna Ida alapító és programkurátor, Primanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál; alapító, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABtér); Patrovits Tamás fesztiváligazgató, Primanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál, kreatív igazgató, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABtér).
- 5 A transmedia storytelling definícióját lásd az innovációs és technológiai trendek részben.

- 6 Történeti érdekesség, hogy már az első magyar animációs műhely, a Macskássy Gyula, Kassovitz Félix és Halász János (John Halas) által alapított Coloriton is használta Gáspár Gyula magyar mérnök úttörő innovációját, a Gasparcolor filmet, amely vibráló, élénk színekkel tette különlegessé a filmeket. Lásd Orosz Anna Ida: A magyar animáció rövid története. In Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): *Animációs körkép. A magyar animáció oktatási, intézményi, forgalmazási és pályázati lehetőségei – rövid történeti kitekintéssel.* /Fundamenta Profunda 3./ Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, Budapest, 2016, MMA Kiadó, 64–65. o.
- 7 A felsorolt és definiált, az animációt befolyásoló legfontosabb jelenlegi innovatív és diszruptív trendek listáját részben a MOME-n folytatott korábbi képzésfejlesztési folyamatokhoz végzett kutatás, részben pedig a jelen kutatás kapcsán folytatott szakmai interjúk alapozták meg.
- 8 Forrás: Mesterséges Intelligencia Kisokos by Oxford Internet Institute & Google, <https://atozofai.withgoogle.com/intl/hu/artificial-intelligence/>.
- 9 Uo.
- 10 Források: 1. Fülöp József: Az animáció fejlődéstörténete és oktatása. In Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): i. m., 29–30. o.; 2. Vadász Zita Mara (szerk.): *Szakmai beszámoló a MOME FSA3 Komplex kreatívpart segítő képzési portfólió kidolgozása projektéről.*; 3. Wikipédia: Kiterjesztett valóság szócikk, https://hu.wikipedia.org/wiki/Kiterjesztett_val%C3%B3s%C3%A1g.
- 11 Források: 1. Fülöp József: Az animáció fejlődéstörténete és oktatása. In Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): i. m., 29–30. o.; 2. Vadász Zita Mara (szerk.): *Szakmai beszámoló a MOME FSA3... i. m.*; 3. Wikipédia: Virtuális valóság szócikk, https://hu.wikipedia.org/wiki/Virtu%C3%A1lis_val%C3%B3s%C3%A1g.
- 12 Vadász Zita Mara (szerk.): *Szakmai beszámoló a MOME FSA3... i. m.*
- 13 Források: 1. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; 2. Wikipédia: Fotogrammetria szócikk, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Fotogrammetria>.
- 14 Források: 1. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; 2. Wikipédia: Motion capture szócikk, https://hu.wikipedia.org/wiki/Motion_capture.
- 15 Források: 1. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; dr. Takács Ildikó Katalin executive producer, DIGIC Productions; Fülöp József rektor, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem; 2. Wikipédia: On-set virtual production szócikk, https://en.wikipedia.org/wiki/On-set_virtual_production.
- 16 Források: 1. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; 2. Wikipédia: Real-time computer graphics szócikk, https://en.wikipedia.org/wiki/Real-time_computer_graphics.
- 17 Források: 1. Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; 2. Wikipédia: Game engine szócikk, https://en.wikipedia.org/wiki/Game_engine.
- 18 Források: Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; 2. Wikipédia: Metaverse szócikk, <https://en.wikipedia.org/wiki/Metaverse>.
- 19 Bár már az 1990-es évek elején megkezdődött a témában a tudományos diskurzus, definíciója csak bő egy évtizeddel később került be a médiatudományba Henry Jenkinsnek, az MIT professzorának köszönhetően, mára pedig szinte meg- és elkerülhetetlen terület az alkotók számára. A jenkinsi definíció 2003 januárjában jelent meg először az *MIT Technology Review* hasábjain, a *Transmedia storytelling: Moving characters from books to films to video games can make them stronger and more compelling* című tudományos cikkben.
- 20 Nyerges Dóra: *Mire jó a transmedia?*, <https://medium.com/digit%C3%A1lis-szociol%C3%B3gia-kutat%C3%B3k/Mire-j%C3%B3-a-transmedia-cc912a3c5ed6#ftn2>.
- 21 Források: 1. Wikipédia NFT szócikk, https://en.wikipedia.org/wiki/Non-fungible_token; 2. in.hu cikk: Elmagyarázzuk, mi az az NFT, a szupergazdagok új játszótere, <https://in.hu/kultura/elmagyarazzuk-mi-az-az-nft>; 3. elemzeskozpont.hu cikk: NFT (non-fungible token) jelentése, létrehozása, problémák, kockázatok, <https://elemzeskozpont.hu/nft-non-fungible-token-jelentese-latrehozasa-problemak-kockazatok>.
- 22 Forrás: *MOME Kreatívipari Szótár: A felhasznált szócikk szerzői: Fogarasy Tamás (MOME), Pribék Gábor (MOME)*, <https://kreativipar.mome.hu/glossary/user-experience-design>.
- 23 Forrás: *MOME Kreatívipari Szótár: A felhasznált szócikk szerzői: Fogarasy Tamás (MOME), Pribék Gábor (MOME)*, <https://kreativipar.mome.hu/glossary/user-interface>.
- 24 Nyerges Dóra: i. m.
- 25 Applikációalapú kommunikáció és ügyintézés, streaming szolgáltatók, vizualizációs boom, social media, okostelefon, digital signage, játékipar stb.
- 26 A mozgó grafika a grafika és az animáció határterületén helyezkedik el – képekből és grafikai elemekből építkező mozgóképek tartoznak hozzá. Ide sorolható minden olyan mozgókép, amelyekben a mozgás hatását kéltő grafikai elemek jelennek meg, legyen szó logóanimációról vagy utómunka során készített videóeffektokról. Az első ilyen jellegű videók valójában a XX. századi futurista festők absztrakt filmjeihez köthetők. Források: 1. Cone, Justin (2013): The Language of Motion Design. *Computer Arts Magazine*

- #221; 2. Bentacourt, Michael (2012): *The Origins of Motion Graphics*, <https://www.cinegraphic.net/article.php?story=20130306203217744>.
- 27 Bruns, Axel (2009): *From Prosumer to Producer: Understanding User-Led Content Creation*, <https://www.slideshare.net/Snurb/from-prosumer-to-producer-understanding-user-led-content-creation>.
- 28 Nyerges Dóra: i. m.
- 29 Nyerges Dóra: i. m.
- 30 Péter András (MOME): *Kreatívipari Stratégia. Munkaanyag*. Innovációs és Technológiai Minisztérium és MOME.
- 31 Orosz Anna Ida: A magyar animáció rövid története. In Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): i. m. 64–65. o.
- 32 EY Study: *Cultural times. The first global map of cultural and creative industries*. December 2015, https://ficdc.org/wp-content/uploads/2019/11/CISAC-Cultural_Times_2015.pdf.
- 33 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Szigeti Attila Karakter Divízió igazgató, DIGIC Pictures; dr. Takács Ildikó Katalin executive producer, DIGIC Productions.
- 34 Illés Tamás: A kulturális globalizáció földrajzi vonásai. *Tér és Társadalom*, 32. évf. 2018. 2. sz.; <https://www.britannica.com/science/cultural-globalization>.
- 35 Kollarik Tamás: A filmfesztiválok története. Zárszó. In Demeter Éva: *A szolnoki filmfesztiválok története*. Szolnok, 2021, Tisza Mozi, 53–55. o.
- 36 A filmfesztiválok tipológiáját Marijke De Vlack a *Film Festivals: From European Geopolitics to Global Cinephilia* című 2007-es kötetében és a *Finding Audiences for Films* című 2012-es tanulmányában fektette le, mely historikusan a filmfesztiváloknak három nagyobb korszakát különbözteti meg. A tipológia kiindulópontja a fesztiválok programszervezési logikája, tehát az alapján szelektál, hogy az egyes korszakokban mi volt a fesztiválprogramok kialakításának elsődleges forrása. De Vlack a filmfesztiválok 1932-ben, a Velencei Filmfesztivállal elinduló első korszakát a nemzeti filmművészet kiállítótereiként értelmezte, amelyek elsődleges missziója a technológiai és kulturális vívmányok bemutatása, formailag pedig a nemzetközi világgkiállítások mintájára a nemzetállamok versengésének színtere volt. Ebben az időszakban nem a program volt az elsődleges szempont, hanem a nemzeti identitás kulturális értékeinek felvonultatása.
- 37 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Kiss Melinda Animáció és Média Design tanszékvezető, Budapesti Metropolitan Egyetem.
- 38 Az NFT definícióját lásd korábban, az innovációs és technológiai trendek részben.
- 39 Gondoljunk itt az M. Tóth Géza által alapított KEDD Stúdióra, amelynek nevéhez olyan sikeres márkák kapcsolódnak, mint a *Bogyó és Babóca* vagy a *Kuflik* franchise. M. Tóth Géza Magyarországon eddig egyedülként tudott kiépíteni egy prosperáló értékesítési ökoszisztémát azáltal, hogy jól kiaknáta azt a gondolatot, miszerint minden filmes látványelem valamilyen formában értékesíthető. Ritka az olyan cég, amely az online tartalomépítésre alapozva több olyan brandet is felépített, amelyek komoly népszerűsége tettek szert, és üzletileg is sikeresek.
- 40 Utóbbira itt csak a teljesség igénye nélkül van mód, a teljes ökoszisztéma bemutatására egy külön kutatást érdemes szentelni.
- 41 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Fülöp József rektor, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem.
- 42 Korábban Budapesti Kommunikációs Főiskola (BKF).
- 43 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Kiss Melinda Animáció és Média Design tanszékvezető, Budapesti Metropolitan Egyetem.
- 44 Fülöp József: Az animáció fejlődéstörténete és oktatása. In Fülöp József – Kollarik Tamás (szerk.): i. m. 31–32. o.
- 45 A Kisképző weboldalán található, a Mozgóképes animációkészítő szakosztályról szóló cikk: <http://kiskepzo.hu/mozgokep.html>.
- 46 1971-től Magyar Iparművészeti Egyetem, 2006-tól pedig Moholy-Nagy Művészeti Egyetem.
- 47 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről.
- 48 Szakmajegyzék a szakképzésről szóló törvény végrehajtásáról szóló – 800/2021. (XII. 28.) korm. rendelettel módosított – 12/2020. (II. 7.) korm. rendelet szerint.
- 49 A szak kódja 54 213 03.
- 50 Az Illyés Művészeti Szakképző Akadémia weboldalán az animációs képzésről szóló cikk: <https://www.illyesakademia.org/animacios-kepzesrol>.
- 51 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Orosz Anna Ida alapító és programkurátor, Prímanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál, alapító, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABTér); Patrovits Tamás fesztiváligazgató, Prímanima Nemzetközi Animációs Filmfesztivál, kreatív igazgató, Budaörsi Animációs Bázis és Kreatív Tér (BABTér); Fülöp József rektor, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem.
- 52 A 2004. évi II. törvény.
- 53 Lásd részletesen: Kollarik Tamás – Vincze Zsuzsanna: A magyar filmes szabályozási és intézményi rendszer rövid bemutatása. In Kollarik Tamás – Varga Balázs (szerk.): *Mozgóképes és paragrafusok. A filmgyártás intézményi és szabályozási kérdései*. Bp., 2018, MMA MMKI, 79–106. o.
- 54 Lásd részletesen: Kollarik Tamás: Állami felelősségvállalás a magyar audiovizuális alkotások támogatásában. A Mindenki című film útja az Oscar-díjig. Bp., 2021, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola, 86–96. o.
- 55 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Lányi Eszter

- képzési igazgató, Nemzeti Filmintézet. Részletes leírás a mozgókép szakmai képzések támogatásáról az NFI weboldalán: <https://nfi.hu/kepzes/mozgokepszakmai-kepzesek-tamogatasa>.
- 56 A Fast Forward program részletes leírása a NFI weboldalán: <https://nfi.hu/kepzes/fast-forward-program>.
- 57 2019. évi CVI. törvény 11. § (1) d).
- 58 Visual Storytelling (storyboard), CGI (computer animáció), VFX (speciális effektek), animációs produceri és transzmédia produceri képzések.
- 59 Petri Zsolt: i. m. Interjúalany: Lányi Eszter képzési igazgató, Nemzeti Filmintézet.
- 60 A 2004. évi II. törvény a mozgóképről elfogadását követően, a Nemzeti Filmiroda által felügyelt közvetett filmtámogatási rendszernek köszönhetően olyan volumenben kezdtek megjelenni a nagy nemzetközi produkciók Magyarországon, ami nyomás alá helyezte nemcsak az animációs, de a teljes filmes oktatási és szakemberképzési rendszert.
- 61 Inkubátoros projektek: SALTO Studio: *Műanyag égbolt*, Studio Umbrella: *Kék Pelikán*, Hol rontottam Kft.: *Hol rontottam el?*, valamint a Cinemon Entertainment gyártásában készülő *Minden a rokonom* című film, Gauder Áron rendezésében.
- 62 Az Inkubátor program részletes leírása a NFI weboldalán található: <https://nfi.hu/kepzes/inkubator-program-kepzes>.
- 63 Kollarik Tamás (szerk.): *Mecenatúra 2018 – A Magyar Média Mecenatúra programban támogatást nyert alkotások*. Bp., 2018, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa. <https://mecenatura.mediatanacs.hu/>.
- 64 Forrás: Dizseri Eszter: *Kockáról kockára. A magyar animáció krónikája 1948–1998*. Bp., 2000, Balassi Kiadó, 122–141. o.
- 65 DIGIC Pictures, Kecskemétfilm, KEDD Stúdió, Cinemon Entertainment, UMATIK Entertainment, Puppetworks Animation Studio, KGB Studio, Digital Apes, Umbrella Collective, Cabbage Film Factory, Gyár, CUB Animation.
- 66 Ezek a köz- és felsőoktatási képzéseket, valamint az MNF által támogatott képzéseket jelentik.
- 67 Mesharray-iskola: <https://www.mesharray.hu/>
- 68 Hegyező Szabadiskola: <https://www.facebook.com/hegyezo.szabadiskola/>.
- 69 A BABtérrel kapcsolatos információk részben a weboldalukról: <http://bapter.hu/rolunk/>, részben a BABteret vezető Orosz Anna Idával és Patrovits Tamással folytatott interjúból származnak. In Petri Zsolt: i. m.
- 70 A BABtér működtetői a Magyarországi Animációs Filmalkotók Egyesülete és a Primanima Kft. A BABtér fő támogatója Budaörs önkormányzata.
- 71 A Primanima filmfesztiválon kedvelt kreatív gyerekfoglalkozás. A játszóház a Primanima Kft. saját tőkéjéből létrejött kulturális-oktatási vállalkozás, mely Budaörs kulturális oktatásának előmozdítása érdekében, közösségi szolgáltatásként ingyenes programokat is tart.

Az orosz abszolutizmus „felvilágosodása” a sikerek és kudarcok mérlegén

(*A francia felvilágosodás hatása az orosz nemességre*) A 18. század 60-as éveitől – akár csak Nyugat-Európában – II. Katalin cárnő (1762–1796) uralkodásával az oroszországi társadalmi gondolat fejlődésében is elkezdődött a feudális állapotok talajából sarjadt és e viszonyokat igazoló, megcsontosodott fogalmak és nézetek kritikai áttértékelése.¹ Ebben az európai mozgalomban kiemelkedő szerepet játszottak a francia felvilágosodás gondolkodói, köztük Voltaire, Diderot, D’Alembert, Rousseau, Montesquieu, Buffon és Condorcet, akik előkészítették a kiművelt „elméket” a közelgő radikális eseményekre és jelentős hatást gyakoroltak a haladó eszmék kialakulására más nemzeteknél, köztük az oroszoknál is.²

Nagy hatással voltak a voltaire-i tanok Alekszandr Boriszovics Kurakin (1752–1818) hercegre, aki hosszú éveket töltött Németalföldön és Angliában, ahol nem kis csodálattal és elragadtatással figyelte a tőkés fejlődés útjára tért országok virágzó nemzetgazdaságát, a termelés növekedését és a polgárság magas kulturális színvonalát.³ Hollandiából 1772. március 21-én ezt írta Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783) grófnak: „Nekem úgy tűnik, hogy az összes nép közül, amelyek földünkön élnek, az angolok a legboldogabbak és legtiszteltemélytőbbek, mivel felszabadultak az önkényuralom alól, nincsenek kiszolgáltatva egyetlen ember szeszélyének sem, és csak a törvények előtt felelnek tetteikért. Nekik nem kell félniük sem a monarcháktól, sem a miniszterek túlkapasaitól, mivel kiváló alkotmányuk biztos védelmet és garanciát nyújt az igazságtalanságok ellen.”⁴

Az uralkodói hatalom korlátozásának gondolata nemcsak az orosz udvari arisztokrácia, de a nemesség alsóbb rétegei körében is felettebb népszerű volt, mivel ebben a rendi privilégiumok garanciáját és a személyi függetlenség további növelésének lehetőségét látták. Jól érzékelteti ezt Grigorij Sztjepanovics Vinszkij (1752–1819) ukrán köznemes egyik nyilatkozata, amelyben így érvelt: „Én lennék a birodalom legboldogabb nemese, ha a törvények – lennének bár drákói jellegűek – mindenkire egyformán vonatkoznának.”⁵

Gyakori levelezésben állt Voltaire Nyikita Ivanovics Panyin gróffal is, Pál cárevisc nevelőjével, a Külügyi Kollégium vezetőjével, aki a nagy francia forradalom előest-jén ezt írta egyik levelében: „Ott, ahol önkény uralkodik, ott nem létezhet a társadalmi kapcsolatok szilárd rendszere; ott van állam, de nincs haza; vannak alattvalók, de nincsenek állampolgárok, és nincs olyan testület, amelynek tagjait a közös kötelességek és erkölcsök szálai kapcsolnának össze.”⁶ II. Katalinhoz benyújtott tervezeteiben Nyikita Panyin következetesen szorgalmazta az önkényuralmi intézményrendszer korlátozását, az alapvető állampolgári jogok megfogalmazását, „szabadelví” törvények kidolgozását és a gyakorlatba való átültetését.⁷ Világosan kell látnunk viszont, hogy a Panyin gróf által kidolgozott tervezetek – bizonyos antifeudális élük ellenére – nem a jobbágyrendszer gyökeres felszámolását tűzték ki célul, hanem csupán azt sürgették, hogy az autokráciát alkotmányos monarchia váltsa fel, amelyben a korlátlan uralkodói hatalmat az orosz arisztokrácia alaposan megnyirbálhatta volna. Szó sem volt itt alulról végrehajtott reformokról, mivel Panyin és elvbarátai végső soron a feudalizmus ingatag rendszerének megerősítését, átmentését és a fejlettebb nyugat-európai modellhez való felzárkózást szerették volna elérni.⁸ Ezzel magyarázható, hogy a francia felvilágosodás jobboldali szárnyának (például Voltaire) nézetei is többé-kevésbé megfeleltek az orosz nemesség

elgondolásainak, politikai arculatának és gazdasági érdekeinek.⁹ A „liberális” nemzeti oppozíció elképzelése szerint csak úgy valósítható meg az abszolút hatalom korlátozása, ha az ország ügyeit felvilágosult gondolkodású „filozófus uralkodó” intézi, aki „szabadelvű” politikát folytat, részben megosztja a hatalom gyakorlását az előjogokat élvező rétegekkel, és különféle reformok bevezetésével – de sohasem forradalom útján – a „közjó” megteremtésén fáradozik.

A voltaire-i tanok Oroszországban tehát kedvező fogadtatásra találtak, és jelentősen hozzájárultak a társadalmi eszme fejlődéséhez, valamint a raznocsinyec (vegyes rendű) értelmiség kialakulásához. A francia filozófus népszerűségét jelzi, hogy a Pétervári Tudományos Akadémia őt bízta meg az I. Péter kori orosz állam történetének megírásával, amelyet a kiváló gondolkodó 1756–1763 között készített el, és Párizsban jelentetett meg. Az a tény, hogy Voltaire – XII. Károly svéd uralkodó és XIV. Lajos francia király élettörténetének megírása után – elvállalta I. Péter biográfiájának elkészítését is, arra utal, hogy szerzője nagyra értékelte a 18. századi orosz társadalmi, gazdasági és kulturális reformokat, amelyek Oroszországot, ha lassan is, de a legjelentősebb európai hatalmak közé emelték. II. Katalin is tisztában volt azzal, hogy Voltaire műve a birodalom történetének és I. Péter tevékenységének népszerűsítésén túl nem csekély mértékben járult hozzá az európai közvéleményben az oroszországi viszonyok elfogadtatásához, helyenként „reklámozásához”. Ezért érthető meg az, hogy miért írta 1778-ban, a jeles gondolkodó halálát követően az orosz cárnő, miszerint Voltaire személyében egyik leg-hűségesebb bizalmasát, sőt „barátját” veszítette el.¹⁰

Oroszországban Voltaire halálát követően is tovább éltek a francia felvilágosodás eszméi, amit elsősorban a könyvkereskedés fellendülése segített elő. A párizsi művek tömeges beáramlását követően sorra jöttek létre az orosz arisztokrácia (a Kurakin, Oszterman, Voroncov, Suvalov, Daskova, Golicin és más családok) felbecsülhetetlen értékű könyvtárai, amelyekben egyaránt megtalálhatók voltak Voltaire, Rousseau, Diderot, D’Alembert, Lamettrie, Helvétius, Holbach, Mably, Quesnay, Buffon, Turgot, Beaumarchais alkotásai.¹¹ A Buturlin-család könyvtáráról jegyezték fel, hogy az 1773 őszén odalátogató Denis Diderot maga is elragadtatással nyilatkozott arról.¹² Érdekességképpen említjük meg, hogy Diderot könyvtárát egyébként – jelentős felárral – II. Katalin vásárolta meg, hogy ezzel is segítsen az anyagi gondok között élő francia filozófuson.

Népszerűek voltak Oroszországban a korabeli francia időszaki kiadványok, a különböző szakfolyóiratok, újságok és napilapok is. Diderot, amikor 1773 szeptemberétől 1774 márciusáig a cárnő vendégeként Pétervárott tartózkodott, nem kis csodálkozással jegyezte meg, hogy Európában Oroszország az egyetlen állam, ahol mindenfajta francia újságot szabadon lehet olvasni.¹³ Ez a körülmény természetesen kedvező feltételeket teremtett a felvilágosult eszmék terjesztése számára, mivel a francia viszonyokkal való közelebbi megismerkedés jelentősen bővítette az orosz olvasók látókörét.

(A ráció és a társadalmi közjó szellemében) A cári birodalomban a szabadságeszmék megszületése szoros kapcsolatban ment végbe a paraszti jogfosztottság és a feudális önkény bírálatával. E mozgalmak fellángolása az 1750–1760-as években érthető módon gondolkodóba ejtette a különböző társadalmi rétegek képviselőit. A legmesszebbre látó földesurakat ugyanis nyugtalanította a sorozatos lázadások és felkelések veszélye, ezért tervezetek egész sora készült a parasztság lecsillapítására, hogy a jobbágyrendszer alapjainak megőrzése és konzerválása érdekében enyhítsék a társadalmi élet kirívó visszасահágait.¹⁴ Ilyen jobbító szándékú plánumokat dolgoztak ki az orosz politikai élet olyan ismert személyiségei, mint Pjotr Ivanovics Panyin gróf (a Jemeljan Pugacsov-féle felkelés

egyik pacifikálója), Ivan Perfiljevics Jelagin (II. Katalin államtitkára), Nyikita Ivanovics Panyin (Pál cárevisc nevelője, a Külügyi Kollégium vezetője) és Gyenyisz Ivanovics Fonvizin (a neves író és könyvkiadó).¹⁵ Őket messze túlhaladta Dmitrij Alekszejevics Golicin herceg (1734–1803) tervezete¹⁶, amelyben azt javasolta, hogy magas váltságdíj ellenében – bár föld nélkül – szabadítsák fel a jobbágyokat. De mindezek az elképzelések (felülről, reformok útján) csak a kormányzói körök képviselőinek szóltak, és nem jutottak a közvélemény tudomására. Emellett a nemesség konzervatív többsége makacsul védelmezte privilégiumait, így a földesurak korlátlan hatalmát jobbágyaik felett, és határozottan követelte, hogy a birtokosok jogait alattvalóik felett minden részletében hagyják meg a régi alapokon.

Az arisztokrácia egyik ideológusa, a neves 18. századi történétíró, Mihail Mihajlovics Scserbatov herceg (1733–1788) „Elmélkedések annak hátrányairól, hogy Oroszországban szabadságot adjanak a parasztnak és szolgáknak, avagy a földbirtokot tulajdonba kapják” című munkájában határozottan fellépett minden olyan törekvés ellen, miszerint a jobbágykérdést a nyilvánosság elé vigyék, mivel ez „mindenféle fecsegésekre, a lázongó személyek felháborodására és elégedetlenségére szolgáltatna alkalmat.”¹⁷

1767–1769 között Alekszej Jakovlevics Polenov (jogász), Jakov Pavlovics Kozelszkij (filozófus), Szemjon Jefimovics Gyesznyickij, Dmitrij Szergejevics Anyicskov és Ivan Andrejevics Tretyakov (a Moszkvai Egyetem professzorai), valamint a Törvénykönyvszerkesztő Bizottság progresszív gondolkodású küldöttei, a szatirikus folyóiratokat kiadó Nyikolaj Ivanovics Novikov és mások kísérletet tettek arra, hogy feltárják a társadalmi rendellenességek okait.¹⁸ A sajtó hasábjain,¹⁹ a bizottság vitáin, a Szabad Gazdasági Társaság ülésein, az egyetemi előadótermekben a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, közművelődési és kulturális kérdések széles körét tárgyalták meg.²⁰ A Törvénykönyvszerkesztő Bizottság ülésein és a folyóiratok hasábjain az orosz felvilágosult gondolkodók a jobbágyrendszer bírálóiként léptek fel, leleplezték a földesurak túlkapásait, keményen ostromozták visszaéléseiket, és bátran kritizálták az igazságszolgáltatás fonákosságait.²¹

A feudális rendszer és a felvilágosult abszolutizmus intézkedéseinek bátor hangú bírálatában, a belső társadalmi problémák feltárásában különösen a frissen alapított szatirikus folyóiratok jártak élen. N. I. Novikov a *Here*, a *Fecsegő*, a *Festő*, az *Erszény*, V. G. Ruban a *Szorgos hangya*, a *Se nem ez, se nem az*, M. D. Csulkov *Ez is, az is*, F. A. Emin a *Pokolposta*, V. V. Tuzov a *Napszám* és I. A. Krilov *A lélekposta* és *A néző*, valamint a *Szentpétervári Merkurius* című folyóiratok hasábjain éles polémiát folytattak a maradi, konzervatív nézetekkel, így II. Katalin *Mindenféle, mindenfajta* című lapjával, elszántan és következetesen ostromozva a fennálló társadalmi berendezkedést, a nemesség osztályozását, gallomániáját, hivatali karrierizmusát, elmaradott gazdálkodását, léha életvitelét.²²

A jobbágyrendszer kérelhetetlen bírálatával tűnt ki Alekszej Jakovlevics Polenov, aki bár nem szólt a földesúri birtokok felosztásáról, de követelte: 1. az adók és szolgáltatások legyenek pontosan meghatározottak, és nem léphetik túl a jobbágy összes jövedelmének egytizedét, 2. a robot heti egy napban történő maximálását, 3. az adózás állami ellenőrzését, a földesúri túlkapások megakadályozását, 4. a jobbágyok állami támogatását igavonó állatokkal, hitellel, 5. időnként fel kell szabadítani őket a kötelező terhek alól, 6. a bíróságok összetételének demokratizálását (jobbágyok bevonásával), 7. az „emberkereskedelem” megszüntetését, 8. a szabad költözési jog biztosítását, 9. falusi népiskolák alapítását.²³

Hasonló nézeteket vallott Jakov Pavlovics Kozelszkij, aki szerint pontosan körül kell határolni a jobbágy állami és földesúri szolgáltatásait, mivel ezáltal a túlkapások megakadályozhatók lennének. Fontos felismerése volt, hogy a föld népét érdekeltté kell tenni a termelésben, valamint tiszteltben kell tartani azok ingó és ingatlan vagyonát.

Bár Kozelszkij nem a jobbágyrendszer azonnali megszüntetése mellett érvelt írásaiban, megállapításai és követelései mégis rendkívül pozitívnak értékelhetők, így például az, hogy a rangokat, hivatalokat ne a nemesi származás, hanem a tehetség és a szorgalom alapján ítéljék oda.²⁴

Haladó nézeteket vallott Szemjon Jefimovics Gyesznyickij, a Moszkvai Egyetem jogászprofesszora is, aki sürgette, hogy mihamarabb véget kell vetni a földesúri önkényeskedéseknek, elítélte a megalázó testi fenyegetést, és a lefejezés eltörlését javasolta. Sürgős feladatnak tartotta a törvényhozás demokratizálását és a nők alárendelt helyzetének megszüntetését, teljes jogú emancipációját. Legismertebb művében („Előterjesztés a törvényhozás, valamint a bírói és végrehajtói hatalom intézményéről az Orosz Birodalom számára”) a társadalmi rend széles körű demokratizálását és a szembetűnő igazságtalanságok eltörlését javasolta. Többek között azt, hogy a Szenátus tagjai a kormányzósági küldöttekből kerüljenek ki, és hivatalban legfeljebb öt évig maradhatnak a szenátorok, akik saját költségükön működnek, és dönteniük szavazattöbbséggel lehetne. Gyesznyickij fontosnak tartotta, hogy bárki legfeljebb csak két alkalommal lehessen újraválasztható a Szenátus tagjává, ezáltal elkerülhető lenne, hogy egyes ügyosztályok vezetése apáról fiúra szálljon, és szinte örökletes hatalom alakuljon ki. Előterjesztése szerint célszerű lenne kilenc felsőfokú bíróságot szervezni a birodalom területén (Pétervár, Moszkva, Riga, Tobolszk, Novgorod, Kazany, Orenburg, Gluhov központtal, illetve egyet a lengyel határon), amelyekben tizenkét főből álló apparátusok működnek.²⁵

A nyezsini polgári családból származó Gyesznyickij élesen bírálta a 17–18. századi természetjogot, továbbá fontos felismerései közé tartozott, hogy a társadalom és az államformák fejlődését a tulajdonviszonyok változásával kapcsolta össze. Az ember civilizációs fejlődését négy alapvető korszakra osztotta: 1. a vadászat és a gyűjtögetés kora, amelyben még nincs magántulajdon, 2. az emberiség történetének állattenyésztő szakasza, amikor létrejött az ingó vagyon birtoklása, de a földé (mint ingatlané) még nem, 3. a földművelés megjelenése (földtulajdon), 4. a kereskedelmi szakasz elkülönülése, amelyet „eszményinek” tartott.²⁶

Radikális nézeteiről volt ismert Dmitrij Alekszejevics Golicin herceg (1734–1803), aki követként Franciaországban és Hollandiában teljesített szolgálatot. Párizsi tartózkodása idején – saját költségén – megjelentette Claude Adrien Helvétius „Az emberről, értelmi képességeiről és neveltetéséről” című könyvét, amelynek második kiadását a francia kormány betiltotta és elégette. Nézeteit a kiváló gondolkodó rokonához, Alekszandr Mihajlovics Golicin herceghez, a későbbi tábornagyhoz írt leveleiben fejtette ki, amelyekben azt javasolta, hogy a föld, bár maradjon a nemesek tulajdonában, de a jobbágyok személyi szabadságát feltétlenül biztosítani kell. Indítványozta azt is, hogy a parasztnak rendelkezniük kell annyi földdel, amely mindennapi megélhetésükhöz és gazdálkodásukhoz szükséges.²⁷

Az orosz felvilágosult gondolkodók közül feltétlenül fel kell idéznünk még Grigorij Szemjonovics Korobjin (az 1767–1768. évi Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság delegátusa)²⁸ és Ivan Andrejevics Tretyakov (1735–1779)²⁹ nézeteit, akik a jobbágyterhek csökkentése, a pontosan megszabott szolgáltatások előírása és új, humánusabb törvényhozási gyakorlat kimunkálása mellett érveltek, követelve a felvilágosodás ismereteinek terjesztését a szegényebb társadalmi rétegek körében is.

A 18. század nagyhatású gondolkodói közé tartozott Grigorij Szavvics Szkovoroda (1722–1794), az ukrán felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, vándortanító, számos irodalmi és filozófiai mű szerzője, 1745–1750 között a tokaji Orosz Borvásárló Bizottság

kántora. Szkovoroda beszédeiben és írásaiban élesen elítélte az ukrán előkelők maradi látás- és gondolkodásmódját, rangkorságát és a szabad tulajdonra alapozott egyéni érdeket tekintette a fejlődés legfőbb mozgatóerejének, valamint a közös forrásának.³⁰

Az orosz felvilágosult gondolkodók közül radikalizmusát tekintve – a lipcsei egyetemen J. W. Goethe évfolyamtársaként tanult – Alekszandr Nyikolajevics Ragyiscsev (1749–1802)³¹ jutott a legmesszebbre, aki az „Utazás Pétervárról Moszkvába” (1790)³² című híres, hatszázötven példányban megjelent művében így jövendölt az orosz nép számára: „Rettegj kegyetlen szívé földesúr, mert ott látom minden jobbágyod homlokán ítéletedet!”³³ Ragyiscsev személyében a dekabristák előfutárát kell tisztelnünk, aki büszkén vallotta magáról „Szabadság” című ódájában (1783): „Én az vagyok, aki voltam, és kell is mindig lennem: nem fa, nem jámbor állat, szolga sem, hanem ember!”³⁴

Amint láttuk, a 18. századi orosz gondolkodók nézetei, javaslatai – pozitív szándékuk ellenére – meglehetősen következtelenek és utópisztikusnak tűnnek, mivel e szerzők többségükben képtelenek voltak felülemelkedni osztálykorlátaikon, azaz nem követelték a jobbágyrendszer teljes, radikális felszámolását, és valójában nem is értették meg a sorozatos parasztfelkeléseket, mivel nem kis mértékben rettegtek azoktól. Ma már megmosolyogjuk és leírhatatlanul naivnak ítéljük meg e gondolkodóknak a felvilágosult uralkodókba vetett alaptalan illúzióit, akik álszent módon félrevezették őket és vakvágányra vitték nemes szándékaikat.

(A „katalini aranykor” sikerei – Reformok és birodalomépítés) Vitathatatlan tény, hogy II. Katalin elévülhetetlen érdemeket szerzett az irodalom, a művészetek és a tudományok pártolásával, valamint egyéb örökbecsű és racionális intézkedéseivel, amelyek méltán emelték egy sorba olyan kiváló kortársaival, mint II. Frigyes, Mária Terézia és II. József. Uralkodását számos külpolitikai siker (közte az 1780-ban meghirdetett tengeri fegyveres semlegesség elvének deklarálása; az orosz–török háborúkat lezáró 1774-es kücsük-kajnardzsi és az 1791-es iasi-i béke) fémjelezte. Nem volt túlzás II. Katalin azon megállapítása sem, miszerint „az európai hadszíntereken immár egyetlen ágyút sem süthetnek el az orosz uralkodó tudta és beleegyezése nélkül”.³⁵ Hadvezérei (Pjotr Rumjancev, Alekszandr Szuvorov, Ivan Prozorovszkij, Mihail Kamenszkij, Grigorij Patyomkin) 1768–1774 és 1787–1791 között győztes háborúkat vívtak Törökországgal, amelytől visszafoglalták a Fekete-tenger, a Krím és a Kubány vidékét. Ezenkívül újabb szibériai területek és Lengyelország három felosztásával (1772, 1793, 1795) az orosz állam területe megközelítőleg 500 ezer km²-rel növekedett és ezzel elérte a 15 millió km²-t. Az ország népessége 1762–96 között megduplázódott, és meghaladta a 37 millió főt. A „katalini aranykor” tehát az orosz állam nemzetközi tekintélyének erősödését, területi szuverenitásának megőrzését és európai nagyhatalommá válását eredményezte.³⁶

A korabeli orosz állam gazdasági potenciáljának növekedését mutatja, hogy a cárnő uralkodása alatt a kincstári bevétel összege megháromszorozódott, és mintegy 60 millió rubelt tett ki. Ennek egyharmada a fejadóból, 28,6 %-a a szeszfőzésből és -kimérésből, 8,7%-a a vámtarifákból, 7,1%-a pedig a sómonopóliumból származott. Érdekességképpen említjük meg, hogy az állami kiadások csaknem felét a cári udvar és a hivatalnoki szervezet költségei, mintegy 40%-át a hadsereg és a flotta fenntartása emésztette fel, oktatási és kulturális célokra 1,7% jutott. A merkantilista gazdaságpolitikát folytató cárnő aktív külkereskedelmi mérlegre törekedett: növelte a hagyományos orosz áruk (nemesprémek, kaviár, gyanta, faggyú, gabona, vas, vászon stb.) kivitelét és csökkentette a behozatalt, amelynek nagy részét luxuscikkek, borok, gyümölcsök tették ki. A gazdasági élet élénkülését jelezte, hogy a 18. század utolsó harmadában a manufaktúrák száma 567-ről 1200-ra, a városoké 450-ről 634-re növekedett.³⁷

Senki sem kételkedhetett abban, hogy az orosz uralkodónő a felvilágosult abszolutizmus kormányzati politikájának elkötelezett híve, és a perifériának tekintett cári birodalmat szeretné felzárkóztatni az európai centrumállamok teljesítményeihez. Erre valóban nagy szükség volt az oktatás- és egészségügy, a modern hivatali apparátus kiépítése, a hadsereg hatékony fejlesztése, az ország népességének növelése, az új kórházak és szociális intézmények létesítése, a pénzintézetek alapítása, az út- és csatornahálózat javítása, a népesség lélekszámának növelése terén.³⁸ Persze, azt már kevesebben tudták, hogy a cárnő által jóváhagyott 1765-ös, 1767-es és 1773-as törvények értelmében az orosz földesurak szabad belátásuk szerint, bármikor száműzhatték, szibériai kényszermunkára ítélték, brutálisan megfenyíthették, korlátozás nélkül adhatták-vehették és katonának is besoroztathatták jogfosztott jobbágyaikat, „megkeresztelt tulajdonaikat”.³⁹

(A katalini belpolitika első kudarca – A Nakaz és az 1767–1768-as Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság) A társadalmi gondolat 18. századi fejlődésének sajátos színterét jelenti az 1767-ben összehívott Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság tevékenysége, amelyhez a korabeli progresszív közvélemény nagy reményeket fűzött, és benne a felvilágosult abszolutizmus oroszországi térnyerésének lehetőségét látta. Az Orosz Birodalom egységes törvényhozásának felülvizsgálatát II. Katalin trónra lépése után egyre inkább időszerrév tette, hogy ez idő tájt még mindig az Alekszej Mihajlovics (1645–1676) cár által kiadott 1649-es „Szobornoje ulozsenyje”, azaz a rendi gyűlés által elfogadott törvénytár alapján ítélték, amely már a nemesség érdekeinek sem felelt meg, de különösen a kereskedők tiltakozását váltotta ki elavult szellemisége, korszerűtlensége és túlhaladottsága miatt.⁴⁰ Ezért II. Katalin 1766. december 14-én manifesztumot tett közzé – amelyet három egymást követő vasárnap felolvastak a templomokban – a bizottság küldötteinek összehívására.⁴¹ Akkor, a közigazgatási reform (1775) előtti birodalom húsz guberniumra (kormányzóságra), azok provinciákra (tartományokra), továbbá kerületekre tagolódott. Egy képviselőt küldhettek a bizottságba a városok, ugyancsak egy nemeset delegálhattak a kerületek is. Ezenkívül minden provincia után egy állami jobbágy, katona, illetve „betelepült” külföldi vehetett még részt a bizottság munkájában.⁴² A kozák küldötteket a jómódú sztarsina rétegeből kikerült előljárók képviselték. A kerületi és a városi választások egyfordulósak, a tartományiak háromlépcsősek voltak.⁴³

A birodalomban összesen 564 küldöttet választottak meg, amelyből a városi képviselők aránya 39% (208 fő), bár a birodalom össznépességének 5%-át sem tették ki, a nemességé 30% (161 fő), az állami intézmények pedig 28 küldöttet delegálhattak a bizottságba. Nem képviseltethették tehát magukat a földesúri és a „hozáírt” (pripisznije kreposztnije) parasztnok, akik robotkötelezettségüket késő ősztől kora tavaszig a manufaktúra-üzemekben teljesítették, valamint az 1764-ben szekularizált kolostorok jobbágyai (ekonomicseszkije kreposztnije) sem.⁴⁴

A küldötteket számos privilégiummal ruházták fel, ezáltal mentesek voltak – társadalmi jogállásuktól függően – a kínzás és a testi fenyítés alól, külön jelvényeket kaptak, amelyeket a nemesek később is viselhetek. Ez utóbbi delegátusok egy évre négyszáz, a városi és a jobbágyszármazású küldöttek pedig százhusz, illetve harminc rubel juttatásban részesültek.⁴⁵

1767. július 30-án kezdődött el a bizottság munkája a Kremlben. A tanácskozások színhelye a III. Iván (1462–1505) nagyfejedelem idején építtetett, Marco Ruffo és Pietro Antonio Solari által tervezett, ötszáz négyzetméteres Granovitaja-palota lett, ahova maga Katalin cárnő is még aznap megérkezett népes kíséretével, és nyomban megválasztották a gyűlés marsallját, Alekszandr Iljics Bibikov (1723–1774) tábornok

személyében, akinek az volt a feladata, hogy semmi olyan javaslat napirendre tűzését ne engedélyezze, amely zavarta volna a tanácskozások „normális” menetét, azaz kényes kérdéseket feszegetett volna. Ezért nyomban kimondták: a bizottság nem azért ült össze, hogy unalmas panaszok sorát hallgassa végig, hanem ehelyett az új törvénykönyv összeállítását, és megszövegezését tekinti feladatának.⁴⁶

A küldöttek hamarosan kijelöltek három kisebb albizottságot (igazgatási, szerkesztő, előkészítő), amelyeknek figyelmébe ajánlották, hogy az újságokat engedély nélkül nem tájékoztathatják tevékenységükről, az elhangzott viták, felszólalások tartalmáról, a felmerült nézeteltérésekről. Ezt követően a tizenkilenc szekció hozzálátott munkájához, amelyek irányításában nem kis feladatot látott el Alekszandr Alekszejevics Vjazemskij (1727–1793) herceg, II. Katalin belpolitikai tanácsadója.⁴⁷ Az ünnepélyes megnyitón maga a cárnő is felszólalt, amikor – többek között – az alábbiakat mondta: „Úgy gondoljuk, hogy az öncélú dicsőség helyett arra vagyunk kiválasztottak, hogy népünk javát szolgáljuk.”⁴⁸ Ezen kijelentése után sokan sírva fakadtak, majd a hatás csak tovább fokozódott, amikor az uralkodónő így folytatta: „Istenem segíts, hogy törvényalkotásunk befejezése után népünk szabadabban, következőképpen gazdagabban éljen földjén, szerencsétlenségüket nem szeretném megérni.”⁴⁹ A küldöttek ekkor felkérték a cárnőt, hogy fogadja el a „legnagyobb”, a „legbölcsebb” és a „haza anyjára”-nak titulását.

A bizottság tevékenységéhez mintegy útmutatóul, vezérfonalként maga a cárnő írt részletes Utasítást (Nakaz), amelyhez hasonló reformprogram addig ismeretlen volt az orosz politikai irodalomban és a törvényalkotási gyakorlatban.⁵⁰ A törvénytervezet elkészítésén a cárnő 1765 januárjától 1767 elejéig dolgozott, és erről 1765. március 28-án számolt be Madame Marie Thérèse Rodet Geoffrin-hez írt levelében, amelyben arról tájékoztatta a divatos párizsi szalon tulajdonosát, hogy immár két hónapja napi három órát dolgozik a birodalom új törvényeinek megszerkesztésén.⁵¹

Az Utasítás kidolgozásában II. Katalin franciás műveltsége, valamint a felvilágosodás jeles gondolkodóinak hatása – nemritkán kompilációja – tükröződött vissza. Különösen nagy hatást gyakoroltak a „Nakaz” szövegalkotására Charles-Louis Montesquieu (1689–1755) „A törvények szelleme” (1748) című munkája – amelyet II. Katalin az „uralkodók imakönyvének” nevezett, mivel minden sorát a józan ész lebilincselő ereje hatja át –, valamint Cesare Beccaria (1738–1794), a kiváló olasz jogtudós és kriminalista „A bűnökről és büntetésekről” (1764) című könyve.⁵² A cárnő azonban nem a lényegét ragadta meg a nyugat-európai gondolkodók munkáiban, mivel nem a feudalizmus bírálata nyerte meg tetszését, hanem éppen ideológiájuk gyenge sarkpontja: a felvilágosult uralkodókba vetett naiv hitük, amelyre ő maga is a „Nakaz” mondanivalóját alapozta. II. Katalin mindekelőtt arról igyekezett meggyőzni a bizottság tagjait, hogy Oroszországban a közjó és a kormányzás egyetlen forrása csak az önkényuralom, az autokrácia lehet.

Az Utasítás először hűsz fejezetből állt (köztük a szénátusról, a birodalom alattvalóinak jogállásáról, az „állampolgárok” egyenlőségéről és szabadságáról, a törvényekről általában, a büntetésekről és a bírósági joggyakorlatról, a büntetőbírói eljárásról, a jobbágyok helyzetéről, a birodalom népességének növeléséről, a kézművességről és a kereskedelemről, a nevelésről, a nemességről, a városokról, az öröklésről, a törvények kodifikálásáról, a vallási türelemről, továbbá azokról a cikkelyekről, amelyek magyarázatot igényelnek), de a szerkesztés során ezekhez további kettő járult a rendőrségről, illetve az államháztartásról. Láthatjuk tehát, hogy a „Nakaz” a társadalmi problémák széles körére vonatkozott, főként azonban a joggyakorlat és a bíróságok működését kívánta szabályozni, hangsúlyozva, hogy a bűnözés és a betegségek megelőzésének záloga a felvilágosodás eszméinek és ismereteinek hatékony terjesztésében rejlik.⁵³

A „Nakaz” felsorolt fejezetei cikkelyekre (paragrafusokra) tagolódtak, szám szerint 655-re, amelyekből 294-et Montesquieu-től, 104-et pedig Beccariától vett át. (Ez utóbbit „A büntetőbírósi eljárás” című 10. fejezet 108 cikkelyéből!) Az Utasítás kritikai elemzésével fényt deríthetünk még az 1751-től kibocsátott nagy francia Enciklopédia, illetve a német Jacob Friedrich von Bielfeld (1717–1770) és Johann Heinrich Gottlob von Justi (1717–1771) publicisták, valamint Adam Smith skót közgazdász hatására, nézeteik kompilációjára. Így kiderül, hogy a „Nakaz” legalább háromnegyed része külföldi szerzők fordításából származik, amit később maga II. Katalin is beismert.⁵⁴ Az Utasítás német fordítását elküldte II. Frigyes porosz királynak is az alábbi levél kíséretében: „Ön beláthatja, hogy én mint a mesebeli holló, idegen tollakkal ékeskedtem, mivel ebben az írásban jómagam csak az anyag elrendezését végeztem, csupán egy-egy sor vagy szó az enyém.”⁵⁵ Az idegen nyelvű fordításokat a cárnő személyi titkára, Grigorij Vasziljevics Kozickij (1724–1775) végezte el, mivel Katalin ekkor még nem tudott kifogástalanul oroszul.⁵⁶ A kompilációk fordítása következtében az egyes fejezetek között nemritkán ellentmondások is előfordulnak (például: a Montesquieu-től átvett fejezetben megengedhető a lefejezés, a Beccariától merített részben nem!).

A „Nakaz” szövege több változatban ismert. Első megfogalmazásában az uralkodónó még elítélte a jobbágy-kizsákmányolás szembevethető kegyetlen formáit, az erőszakos túlkapásokat. Az elkészült fogalmazványt megmutatta Pjotr Ivanovics Panyin grófnak, aki azt elolvastva, szörnyülködve kiáltott fel: „Ezek olyan axiómák, amelyek még a falakat is képesek ledönteni!”⁵⁷ II. Katalin megszívlelte Panyin észrevételét, és egyszersmind feljogosította a vitában résztvevőket, hogy húzzák ki fogalmazványából mindazt, amit abban nem helyeselnek. Tehát még a cárnő egészen mérsékelt reformjavaslati is erős ellenállást váltottak ki a birodalom vezető köreiben. A főurak elsősorban azokat a részeket nyíralták meg, amelyekben – a fokozódó állami adóterhek biztosítása érdekében – az uralkodó bizonyos keretek között korlátozni kívánta a földesúri kizsákmányolást. Különösen sokat töröltek a VII. fejezetből, amely a jobbágság gazdasági és szociális helyzetének mérsékelt javítását irányozta elő, de heves ellenállást váltottak ki a kereskedői réteg fokozottabb támogatását célzó javaslatok is. A nemesség viszont maradéktalanul helyeselte a helyi, rendi-korporációs privilégiumok felszámolását. A balti tartományok sorsáról ezzel kapcsolatban a következőket írta a „Nakaz”: „Ezeket a provinciákat pedig a szmolenszkivel együtt a leggyorsabban el kell oroszosítani, hogy ne pislogjanak úgy, mint béka a kocsonyában.”⁵⁸ Világosan látnunk kell tehát, hogy II. Katalin „Utasítása” nem a feudális rendszer alapja vagy pillérei ellen irányult – mert a jobbágyfelszabadítás kérdése érintőlegesen sem szerepelt benne, még a személyi függés felszámolásának formájában sem –, mivel a tervezett szerény reformokkal éppen a fennálló viszonyokat kívánta konzerválni, annak élettartamát szándékozott meghosszabbítani.

Moszkvában 1767 decemberében fejeződött be a bizottság munkájának első ülésszaka, és ekkor a delegátusok átköltöztek Pétervárra, ahol 1768. február 18-án újra folytatódtak a törvénykönyv szövegtervezete feletti viták. A fővárosban az albizottságok előbb öt hónapon keresztül az igazságszolgáltatásról vitáztak, hetven ülést tartottak, kétszáz küldött véleményét hallgatták meg, majd három hónapon át újra a nemesi előjogokról disputáltak, amelyek áttételesen mindannyiszor a jobbágykérdést is érintették. Ám a vitákban II. Katalin szerény javaslatainak csak néhány támogatója akadt, köztük Grigorij Szemjonovics Korobjin, a kozlovi kerület delegátusa, aki 1768. május 5-ei felszólalásában a korabeli igazságszolgáltatás fonákságaira mutatott rá, bebizonyítva, hogy a jobbágyok szökését a földesúri önkény, a gyakori túlkapások és az elviselhetetlen adóterhek váltják ki.⁵⁹

A nemesi küldöttek általános hangulatát jobban tükrözte Mihail Mihajlovics Scserbatov (1733–1788) herceg, jaroszlavlai képviselő felszólalása, amelyben azt igyekezett bizonyítani, hogy a paraszti szökéseket nem a rossz gazdasági és szociális körülmények, hanem a kedvezőtlen éghajlati viszonyok idézik elő. Scserbatov következetesen fellépett a tősgyökeres nemesség érdekében, védelmezve azok évszázados „szent jogait”. A jobbágytartás kizárólag a nemesség privilégiuma – hangsúlyozta a később híressé vált történetíró –, mert rajtuk keresztül tanulja meg a birodalom egy kis részének irányítását. Véleménye szerint a kereskedők nem formálhatnak jogot jobbágyok vásárlására, amit statisztikai kimutatásokkal igyekezett alátámasztani. E szerint a 7,5 millió összeírt férfi jobbágyból valójában csak mintegy 3,3 millió végez szántás-vevést, foglalkozik tehát ténylegesen földműveléssel, akik 17 millió emberre dolgoznak, termelik meg kenyereket. Tehát minden földműves – érvelt tovább Scserbatov – őt másik személyt tart el, és ha a kétszázezer kereskedő csak két-két „lelket” vásárolna meg, további négyszázszázalékkal csökkenne a szántó-vevők száma, ez pedig a korabeli termésátlagok mellett megengedhetetlen.⁶⁰

A nemesség védelmében M. M. Scserbatovot talán csak Alekszej Vasziljevics Nariskin (1742–1800) herceg, mihajlovói nemes múlta felül szélsőséges nézeteivel, heves kirohanásaival. Felszólalása szerint: a nemesi rang az a legszentebb adomány, amely megkülönbözteti egyik embert a másiktól, s amely lehetővé teszi számára és utódainak, hogy ennek megfelelően éljen. Véleménye szerint a birodalomban még kétmillió földműves sem akad, aki gabonát termel, ezért a kereskedők igénye jobbágyok vásárlására abszurd és hamarosan a „Szent Oroszország létét fenyegeti”.⁶¹

A bizottsági viták során egyértelműen kiderült, hogy a birodalomban a legelemibb szociális intézmények (kórházak, árvaházak, gyógyszertárak) hiányoznak, de nincsenek megfelelő számban kenyérgabona-raktárak, bankok, posták, iskolák sem. Sok felszólaló keserűen panaszolta az igazságszolgáltatás hibáit, fonákságait, rámutatva annak számos középkori vonására.⁶²

A Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság összehívása és vitái alkalmával is kitűnt, hogy II. Katalin politikája céltudatosan a balti tartományok beolvasztására irányult. 1767-ig az ottani nemesség képviselői sohasem vettek részt birodalmi jellegű tanácskozásokon, ám most ukáz formájában megjelenésre szólították fel őket, és a nemesi önkormányzat vezetői valóban részt is vettek a törvénykönyv előkészítő vitáiban, ahol a jobbágykérdés alapvető pontjaiban teljes egyetértésre jutottak az orosz nemességgel. Sőt, ez utóbbi osztály konzervatív képviselői egyenesen a balti tartományok jobbágyviszonyait állították példaképpül a kormányzat elé. Lívland és Észtország különállását illetően azonban már eltértek a vélemények, és több orosz küldött keményen nekitámadt a balti privilégiumoknak. A bizottság ülésein mindenki – a német küldöttek kivételével – a határszéli kiváltságok és a különállás felszámolását követelte.⁶³

II. Katalin másfél év alatt meggyőződhetett arról, hogy manőverező, felvilágosult politikáját a birodalom nemesi többsége nem támogatja. A kétszázhárom ülés során kialakult viták, ellentétek meggyőzték arról is, hogy a bizottság – összetétele folytán – nem munkaképes, mivel a feszült érdekellentéteket lehetetlen volt összhangba hozni. Ezért az uralkodónő 1768 decemberében – a kiobbant orosz–török háború ürügyén – bizonytalan időre elnapolta az üléseket és a „kommisszió” tagjait elbocsátotta. A nagy bizottság beszüntette munkáját, de egyes szekciók még évekig funkcionáltak. II. Katalin később emlékirataiban sikeresnek és eredményesnek minősítette a bizottság tevékenységét, mivel mint írta: „kiderült, hol szorít a cipő, és mi arra törekedtünk, hogy ezt kijavítsuk.”⁶⁴

Bár a következő évtizedben, 1775-ig a cárnő három nagy győzelmet aratott (1772-ben Lengyelország első felosztása, az 1768–1774. évi orosz–török háború sikeres befejezése, az 1773–75-ös Jemeljan Pugacsov vezette parasztháború leverése), a bizottságot többé mégsem hívta össze, mivel meggyőződött annak életképtelenségéről, értelmetlen, meddő vitáiról.⁶⁵

Az utókor azonban nem a Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság sikertelensége miatt bírálja az Orosz Birodalmat harmincnégy évig irányító, a kortársak és napjaink emberének értékítéletét megosztó uralkodónó tevékenységét. Voltaire „Észak Szemirámiszá”-t, a „Nagy Törvényhozót”, Puskin a „koronás és szoknyás Tartuffe” alakját látta benne. Az oroszok többsége azonban Nagy Péter politikájának folytatóját tiszteli személyében, aki a reformokat kifinomultabb módszerekkel, női rafinériával és kevesebb véráldozattal hajtotta végre. Egyik közeli híve, Alekszandr Vjazemszkij herceg találóan mondta róla: „Különösnek tűnhet, de ez a német hercegnő tett bennünket igaz patriótává.” A kortárs költő és drámaíró, Alekszandr Szumarokov úgy ítélte meg, hogy az oroszoknak I. Péter adott „létfarmát”, Katalin pedig „lelket”. Maradéktalanul egyetértünk Andrej Szaharov akadémikussal, a neves történésszel, aki II. Katalin méltatásakor a legfontosabbnak azt tartotta, hogy a cárnő új „modellt”, az államügyek iránt elkötelezett, ambiciózus, mindenkor a birodalom érdekeit szem előtt tartó uralkodó típusát testesítette meg Oroszországban.

JEGYZETEK

- 1 A társadalmi gondolat fejlődéséről lásd: Niederhauser Emil (összeáll.): *Az orosz felvilágosodás*. Budapest, 1966; Белявский М. Т. – Кислягина Л. Г.: *Общественно-политическая мысль*. In *Очерки русской культуры XVIII века. Часть третья*. Главный редактор: А. Б. Рыбаков. Москва (a továbbiakban: М.), 1988, С. 162–211; Болебрух А. Г.: *Передовая общественно-политическая мысль второй половины XVIII века и царизм*. Днепропетровск, 1979; Моряков В. И.: *Русское просветительство второй половины XVIII века*. М., 1994.
- 2 A francia felvilágosodás hatásáról: Элкина И. М.: *Французские просветители и книга Шаппа Д’Отроша о России*. In *Вестник МГУ /серия „История”, 1973. № 3./ С. 71–81; Карп С. Я.: *Французские просветители и Россия. Исследования и новые материалы по истории русско-французских культурных связей второй половины XVIII века*. М., 1998; Луппов С. П.: *Французская книга в России в XVIII веке*. Ленинград (a továbbiakban: Л.), 1986; Моряков В. И.: *Екатерина II – просветитель или консерватор?* In *Вестник МГУ /серия „История”, 2010. № 3./ С. 9–26; Шанский Д. Н.: *Некоторые вопросы истории России в трудах французских учёных второй половины XVIII века*. In *Вестник МГУ /серия „История”, 1981. № 6./ С. 46–59.***
- 3 *Архив князя Ф. А. Куракина*. Кн. 8. Саратов, 1899, С. 343.
- 4 Гаврюшкин А. В.: *Граф Никита Панин* (Из истории русской дипломатии XVIII века). М., 1989, С. 176.
- 5 Бартенев П. И.: *К жизнеописанию Г. С. Винского*. In *Русский Архив*, 1877. № 6. С. 62.; *Vinszkij életéről részletesen: Моё время (Записки Г. С. Винского)*. Редакция и вступительная статья П. Е. Щеголева. Санкт-Петербург (rövidítve: СПб.), 1914.
- 6 Гаврюшкин А. В. 1989, i. m. С. 192.
- 7 Каменский А. Б.: *Екатерина II. In Вопросы истории*, 1989. № 3. С. 73.
- 8 *Философские и социологические взгляды русских просветителей второй половины XVIII в.* Под ред. М. Т. Иовчуда – Т. И. Ойзермана – И. Я. Щипанова. М., 1971, С. 54–55.
- 9 Donnert E.: *Politische Ideologie der russischen Gesellschaft zu Beginn der Regierungszeit Katharina II*. Berlin, 1976, 63–64. o.
- 10 Voltaire oroszországi kapcsolatairól: Артамонов С. Д.: *Вольтер и его век*. М., 1980; *Переписка российской императрицы Екатерины II и господина Вольтера*. Перевод с французского языка: Иван Фабиян. СПб., 1803; *Вольтер и Россия*. Под редакцией А. Д. Михайлова – А. И. Строева. М., 1999; Заборов П. Р.: *Русская литература и Вольтер*. Л., 1978; Морли Дж.: *Вольтер*. Перевод с английского. М., 2016.
- 11 Луппов С. П.: *Французская книга в России в XVIII веке*. Л., 1986; Баренбаум И. Е.: *Французская переводная книга в России в XVIII веке*. М., 2006.
- 12 Билбасов В. А.: *Дидро в Петербурге*. СПб.,

1884. С. 114; Королев С. В.: *Библиотека Дидро (Опыт реконструкции)*. СПб., 2016.
- 13 Артемова Д. Ю.: *Культура глазами посетивших её французов (последняя треть XVIII века)*. М., 2000; Мезин, С. А.: *Дидро и цивилизация России*. М., 2018.
- 14 Белявский М.Т.: *Крестьянский вопрос в России накануне восстания Е. И. Пугачева*. М., 1965; Каменский А. Б.: *От Петра I до Павла I*. Изд. 3. М., 2019.
- 15 Дергачёв И. З.: *Из истории русской общественной мысли (70-ые годы XVIII века)*. / Ученые записки Ульяновского педагогического института, т. 21./ Ульяновск, 1969, С. 224–256.
- 16 Бак И. С.: Дмитрий Алексеевич Голицын. Философские, общественно-политические и экономические воззрения. In *Исторические записки*, т. 26. М., 1948, С. 258–272; Цверева Г. К.: *Дмитрий Алексеевич Голицын*. Л., 1985, С. 164–165.
- 17 Федосов И. А.: *Из истории русской общественной мысли XVIII столетия* (М. М. Щербатов). М., 1967. С. 64; Történelemfelfogásáról: Артемьева Т. В.: *Михаил Щербатов*. СПб., 1994; Бугров Д. В.: *„Надежда» в Антарктиде (загадки офицерской утопии князя М. М. Щербатова)*. /In Екатеринбург, Известия Уральского государственного университета, № 47./ 2006. С. 275–291; Калинина С. Г.: Проблемы реконструкции биографии князя М. М. Щербатова. /In *Архив русской истории*, 2002. № 7./ С. 126–127.
- 18 Томсинов В. А.: Первые русские профессора Юридического факультета Московского университета: С. Е. Десницкий и И. А. Третьяков. In *Вестник МГУ /серия „Право”*, 2004. № 6./ С. 27–36.
- 19 Берков П. Н.: *История русской журналистики XVIII века*. М.–Л. 1958. С. 74–83.
- 20 Томсинов В. А.: Юридический факультет Московского университета во второй половине XVIII века. In *Вестник МГУ /серия „Право”*, 2004. № 6./ С. 3–26.
- 21 Белявский М. Т. 1965, i. m. С. 24–26; Иванов А. Г.: Крестьянский вопрос в России второй половины XVIII века в трудах историка М.Т. Белявского (1913–1989). In *Хозяйствующие субъекты в аграрном секторе России: история, экономика, право*. Казань, 2012. С. 527–533.
- 22 A korabeli szatirikus folyóiratokról lásd: Берков П. Н.: *Сатирические журналы Н. И. Новикова*. М.–Л., 1951. P. N. Berkov irodalomtörténeti értékeléséhez: Лихачёв Д. С.: П. Н. Берков – учёный и человек. In Берков П. Н.: *Проблемы исторического развития литературы: статьи*. Л., 1981. С. 3–20; Кочеткова Н. Д. – Кукушкина Е. Д. (отв. ред.): *Воспоминания о Павле Наумовиче Беркове (1896–1969)*. М., 2005; Западов А. В.: *Русская журналистика XVIII века*. М., 1964. С.112–126.
- 23 Поленов А. Я.: *О крепостном состоянии крестьян в России*. In *Русский Архив*, 1865. С. 509–541; Шугуров М. Ф.: *Учение и ученики в XVIII веке (По поводу биографии А. Я. Поленова)*. In *Русский Архив*, 1866. С. 304–324.
- 24 Коган Ю. Я. : *Просветитель XVIII века – Я. П. Козельский*. М., 1958; Щипанов И. Я.: *Философия русского просвещения (Вторая половина 18 века)*. М., 1971.
- 25 Томсинов В. А.: Семен Ефимович Десницкий (1740–1789). In *Преподаватели Юридического факультета Московского университета (1755–1917)*. М., 2005. С. 18–31.
- 26 *Императорский Московский университет (1755–1917)*. In Энциклопедический словарь. Редакторы: А. Ю. Андреев, Д. А. Цыганков. М., 2010. С. 214–215.
- 27 Бак И. С. указ. соч. С. 184–192; Сомов В. А.: *Брауншвейгская библиотека князя Дмитрия Алексеевича Голицына*. In *История библиотек (Исследования, материалы, документы)*. Научный ред.: И. И. Фролова. СПб., 2000. С. 170–193; Кучеренко Г. С.: *Дидро и Д. А. Голицын*. In *Французский ежегодник*, 1984. М., 1986. С. 203–218.
- 28 Белявский М. Т. 1988, i. m. С. 71–74.
- 29 Томсинов В. А.: Первые русские профессора юридического факультета Московского университета: С. Е. Десницкий и И. А. Третьяков. In *Вестник Московского университета. /серия „Право”*, 2004. № 6./ С. 37–50.
- 30 Марченко О. В.: *Сковорода Григорий Саввич*. In *Русская философия*. Малый энциклопедический словарь. М., 1995. С. 469–474; Лосев А. Ф.: *Г. С. Сковорода в истории русской культуры*. In Лосевские чтения. Материалы научно-теоретической конференции. Ростов-на-Дону, 2003. С. 3–8.
- 31 Életéről lásd: Лотман Ю. М.: *Радищев и Мабли*. In *Сборник „XVIII век”*, т.3. М.–Л., 1955. С. 276–309; Радищев А. Н.: *Избранные философские и общественно-политические произведения*. Ред.: И. Я. Щипанов. М., 1952; Бабкин Д. С.: *А. Н. Радищев*. М., 1966.
- 32 Ragyiscsev A. N.: *Utazás Pétervárról Moszkvába*. Ford.: Trócsányi György, Fodor András. Budapest, 1979; Кантор В.: *Откуда и куда ехал путешественник? : „Путешествие из Петербурга в Москву” А. Н. Радищева* In *Вопросы литературы*, 2006. № 4. С. 83–138.

- 33 Радищев А. Н.: *Избранные философские и общественно-политические произведения*. Под общ. ред. и со вступит. статьёй И. Я. Щипанова. М., 1952. С.155.
- 34 Ragyiscsev A. N. (1979) i. m. 187. o.
- 35 V. Molnár László: II. Katalin. In Szvák Gyula (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*. Budapest, 2009, 230. o.
- 36 Uo. 231. o.
- 37 Каменский А. Б.: *Российская империя в XVIII веке (Традиции и модернизация)*. М., 1999. С. 178–179.
- 38 Уб: *Под сенью Екатерины (Вторая половина XVIII в.)*. СПб., 1992, С. 47–49.
- 39 Семевский В. И.: *Крестьянский вопрос при Екатерине II*. СПб., 1879, С. 201–260.
- 40 Белявский М. Т. – Кислягина Л. Г.: Общественно-политическая мысль. In *Очерки русской культуры XVIII века. Часть 3*. Главный редактор: Б. А. Рыбаков. М., 1988, С. 168–170.
- 41 Волкова Л. А.: „Наказ” Екатерины II в отечественной дореволюционной историографии. In *Исторический ежегодник (2005)*. Омск, 2006, С. 49–50; Петров П. Н.: Екатерина II – законодательница. In *Екатерина II pro et contra. Антология*. СПб., 2006, С. 151.
- 42 Флоровский А. В.: *Состав Законодательной комиссии, 1767–1774 гг.* Одесса, 1915, С. 74–75.
- 43 Омельченко О. А.: *Власть и закон в России XVIII века*. М., 2004, С. 73–75.
- 44 Флоровский А. В.: *Из истории Екатерининской законодательной комиссии 1767 г. (Вопрос о крепостном праве)*. Одесса, 1910, С. 49–53.
- 45 Чечулин Н. Д.: Об источниках „Наказа”. In *Журнал Министерства народного просвещения*, 1902. № 4. С. 33–36; Дружинин Н. М.: Просвещенный абсолютизм в России. In *Дружинин Н. М. Избранные труды. Социально-экономическая история России*. М., 1987, С. 104.
- 46 Мадариага И. де: *Россия в эпоху Екатерины Великой*. М., 2002, С. 464–465.
- 47 Письма императрицы Екатерины II к князю А. А. Вяземскому. In *Русский Архив*, 1866. № 2. С. 625–632; Каменский А. Б.: *От Петра I до Павла I (Реформы в России XVIII в.) Опыт целостного анализа*. Изд. 3-е. СПб., 2019, С. 144.
- 48 Каменский А. Б.: *Жизнь и судьба императрицы Екатерины Великой*. М., 1997, С. 189.
- 49 Uo. 190. o.
- 50 A „Nakaz” első, orosz nyelvű kiadásához: *Наказ императрицы Екатерины II, данный Комиссии о сочинении проекта нового Уложения. Под редакцией Н. Д. Чечулина*. СПб., 1907, С. 334. Magyar nyelven részletet közöl Niederhauser Emil: *Az orosz felvilágosodás*. Budapest, 1966. 71–86. o. Tanulmányunk Niederhauser Emil akadémikus, a 18–19. századi orosz történelem legkiválóbb ismerője 100. születésnapjára (1923. november 16.) készült, azzal a szándékkal, hogy a szerző tiszteletét fejezze ki a jeles történész emléke előtt.
- 51 Павленко Н. И.: *Екатерина Великая*. М., 2000, С. 193.
- 52 Montesquieu Ch. de S.: *A törvények szelleméről*. I–II. kötet. Ford.: Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Budapest, 1962; Cesare Beccaria: *A büntetésekről*. Ford.: Madarász Imre. Budapest, 1989.
- 53 Борзаковский П. К.: *Императрица Екатерина Великая*. М., 1991, С. 48.
- 54 Исаев И.А.: *История государства и права России*. М., 2006, С. 153–157.
- 55 *Екатерина Великая и Фридрих Великий. Переписка 1744–1781*. Ред.: Абрамзон Т., СПб., 2022, С. 247.
- 56 Кулябко Е. С.: *Замечательные питомцы Академического университета*. Л., 1977, С. 101–127.
- 57 Алексеев Ю. Г.: Потомству в пример (О генерале-аншефе русской армии П. И. Панине). In *Военные знания*, 1997. № 3. С. 14–15.
- 58 Флоровский А. В. 1915, i. m. С. 35.
- 59 Белявский М. Т. 1965, i. m. С. 86–87.
- 60 М. М. Scserbatov életéről és nézeteiről lásd: Артемьева Т. В.: *Михаил Щербатов*. СПб., 1994; Шанский Д. Н.: М. М. Щербатов и И. Н. Болтин. In *Историки России XVIII – начала XIX вв.* М., 1996.
- 61 Райский Б. Г.: Дидро и братья Нарышкины. In *Французский ежегодник за 1982 г.* М., 1984, С. 112–126.
- 62 Бибииков, А. И.: *История екатеринской Законодательной Комиссии*. Одесса, 1910, С. 162–164.
- 63 Hoffmann, P.: *Russland im Zeitalter des Absolutismus*. Berlin, 1988, 278. o.
- 64 *Записки императрицы Екатерины Второй*. Под редакцией: А. С. Суворова. СПб., 1907, С. 645.
- 65 A Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság kudarcának okairól lásd: Сергеев В. С.: Откуда неудачи Екатерининской законодательной комиссии? In *Екатерина II pro et contra. Антология*. СПб., 2006, С. 201–239.

A ciprusi problémáról és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 3. rész

---

Tárgyalások a jelenig

1977. január 6-án Rauf Denктаş kezdeményezte, hogy ő és Makariosz találkozzanak. Második találkozásjukon, amely Nicosiában, az ENSZ pufferzónájában történt, maga Kurt Waldheim, akkori ENSZ-főtitkár is részt vett 1977. február 12-én. Ekkor sikerült megállapodni négy alapelvben.¹ Ezek:

- A cél egy független, el nem kötelezett, bikommunális, szövetségi köztársaság megalapítása.
- Azon terület nagysága, amelyet az egyes közösségek igazgatnak, a terület életképességétől, termékenységétől és a tulajdonjogoktól függ.
- A mozgás szabadságát, a letelepedés szabadságát és a tulajdoni jogokat olyan megbeszéléseken határozzák meg, amelyeken figyelembe veszik a két közösségen alapuló szövetségi rendszer alapvető elveit és néhány gyakorlati nehézséget, ami a török cipriótákat sújtja.
- A szövetségi kormány hatalmát és feladatait úgy határozzák meg, hogy figyelembe veszik az ország egységét és bikommunális jellegét.

Sajnos, 1977. augusztus 3-án Makariosz meghalt szívrohamban. Így ezek az irányelvek tekinthetők politikai végakarátának.

Sok török a mai napig úgy gondolja, hogy ha életben marad, akkor meg tudta volna találni a megoldást a ciprusi kérdésre.²

Az érsek halála után ismét a parlament akkori elnöke lett az ideiglenes köztársasági elnök, ezúttal Spyros Kyprianou, akit egy hónappal később egységesen elnökké választottak. A tárgyalások újfent lassan haladtak. Ezért az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kanada 1978 novemberében előállt egy javaslattal, amely a Makariosz–Denктаş-irányelvek értelmezésének tekinthető, és sokat merített az 1960-as alkotmányból. Az érdekelt felek a javaslatot elutasították.

Mielőtt a történet Kyprianou elnök kormányzása alatti folytatását ismertetném, teszek egy kitérőt a pártok felé. Egy ország politikai szerkezetének alapvető elemei a pártok. Ciprus kivételt jelentett Makariosz alatt. Sokáig ugyanis számottevő pártok nem léteztek. Ez alól kivétel a ciprusi kommunista párt, az AKEL,³ amelyet 1941-ben alapítottak. Ez a párt soha nem követelte a termelési eszközök köztulajdonba vételét, így mezőgazdasági szövetkezetek alakítását sem. Az 1959-es választásokon Clerides apját támogatták az elnöki tisztért. Látva azonban Makariosz fölényes győzelmét, az AKEL attól kezdve mindig Makariosz mellé állt. A választási rendszer furcsasága volt, hogy listákra lehetett szavazni, s emiatt a kommunisták Makariosz listáján szerepeltek. A képviselői helyeik száma nem a szavazatok számától függött, hanem attól, hogy a listán hány helyet kaptak.⁴

Cipruson 1976-ban alapítottak két, a mai napig fontos pártot. Spyros Kyprianou szervezte meg Makariosz támogatásával a Demokrata Pártot, amelyet DIKO-nak rövidítenek görög neve, a Dimokratiko Komma után. Az elnökséget 2000-ben Tassos Papadopoulos

vette át, aki a szavazókat az Annan-terv elutasítására biztatta. Clerides hozta létre ugyanabban az évben a DISY-t, teljes nevén a Demokratikus Synagermos-t, vagyis a Demokratikus Gyűlést, részben Makariosz ellen – és az érsek kívánsága ellenére. Ennek oka, hogy az ügyek nem haladtak, és Makariosz kényelmesen érezte magát török miniszterek és általában török befolyás nélkül. Az északi rész nemzetközi elszigeteltsége azt az illúziót keltette, hogy a török ciprióták „kiéheztethetők”. A DISY meglehetősen szélesre tárta kapuját. Még egykori EOKA-B tagokat is befogadott, ha azok fegyveresen nem voltak aktívak. Első pillanatra ez meglepő lehet, hiszen Cleridest általában a politikusok „galamb” kategóriájába sorolják. Gondoljuk meg azonban, hogy ő az eredeti EOKA tagjainak, terroristáinak védőügyvédje volt. Látni fogjuk, hogy nem is viselkedett mindig galambként. Sőt, 1968-ban még az is felmerült, hogy a valóban szélsőséges Georgiadis-szal közösen alapítanak pártot. A választási rendszer említett furcsasága miatt bár a DISY az 1976-os választásokon 26 százalékot ért el, képviselőt nem küldhetett a parlamentbe. Később sikeresek lettek.

Kiprianou elnök csak 1979-ben vette fel a tárgyalások fonalát. A tárgyalások azonban ugyanazon év júniusában már meg is szakadtak két kritikus kérdés körüli vita miatt.⁵ A törökök ragaszkodtak, ahhoz, hogy az országon belül legyen olyan földrajzilag meghatározott rész, ahol saját közigazgatásuk alatt élhetnek. Ahogy Kacziba Péter megjegyzi,⁶ ez létfontosságú volt számukra 1963 véres karácsonyától a puccsig tartó periódus után, amikor enklávékba voltak szorítva, s nagyon rossz körülmények között és fenyegetettség alatt éltek. A görög fél képtelen volt ezt megérteni. Rettegtek bármitől, ami a sziget megosztásaként lett volna értelmezhető. Ez egy gondolkodásmódot is jelent, amelyet Kacziba Péter úgy foglal össze, hogy a görög fél számára „...a ciprusi konfliktus modernkori fejezete 1974-ben kezdődött, amikor a török hadsereg illegálisan elfoglalta egy önálló és szuverén állam területét.”⁷ Ez annyira így van, hogy a Wikipédia több szócikében is a török partraszállásnak van dátuma, a görög puccsnak nincs.

A másik kritikus kérdés Varosha, Famagusza lezárta, egykor fényes üdülőközpontjának sorsa. Ekkor még helyre lehetett volna állítani benne, és ismét beindítani mind a gazdasági, mind a civil életet.

Az események akkor lódultak meg ismét, amikor Görögországban 1981-ben a PASZOK⁸ alakíthatott kormányt. Erőfeszítéseik nyomán a görög ciprióták mellett foglalt állást több nemzetközi szervezet, így az ENSZ közgyűlése is az 1983/253 számú határozatában. A határozat nem használja a görög és török szavakat. Csak a Ciprusi Köztársaságról beszél. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a török cipriótáknak valamiféle védelemre lenne szükségük. Ekkor határozta el Denктаş, hogy megalakítja az önálló török ciprusi államot. Elhatározásának kivitelezése nem bizonyult egyszerűnek, mert ahogy erről már szó volt, a török ciprióták között is sokan egységes Ciprusban gondolkodtak. Közöttük Mehmet Ali Talat, aki jóval később követte Denктаş az ország második elnökeként a legmagasabb hivatalban. Talat bevallotta egy interjúban, hogy sírt, amikor az állam kikiáltását meghallotta. Ezt a szemére is vetették, amikor már elnök lett.

Az új állam neve Észak-Ciprus Török Köztársaság. Az esemény 1983. november 15-én történt dr. Fazil Küçük jelenlétében, aki néhány hónappal később meghalt. Az első elnök Denктаş lett, őt összesen négyszer választották meg elnöknek egymás után. Így a továbbiakban is ő maradt a török ciprióták részéről a fő tárgyaló. Az új államot Törökország azonnal elismerte, de ezzel máig az egyetlen ország. Ezzel szemben az ENSZ Biztonsági Tanácsa az 541-es számú határozatában érvénytelennek mondta a függetlenség kinyilvánítását és azóta is ehhez tartja magát. Emiatt az új állam a mai napig gazdasági embargó alatt áll. Repülők csak Törökországból érkehetnek. Ennek jelentését a következő példa

mutatja jól: Ciprus mindkét részében sok brit él, s ha egy repülő Nagy-Britanniából indul és minden utasa Észak-Ciprusra utazik, a gépnek Törökországban akkor is le kell szállnia és csak egy újabb felszállással folytathatja az útját. Hasonlóképpen tengeri kikötőin keresztül se folytathat elvben nemzetközi kereskedelmet.

Az események ilyen alakulása folytán a tárgyalások megszakadtak, s csak a következő évben folytatódtak. Sikertült megállapodni a rendezés alapelveiről, amelybe már belefoglalták a két, azaz külön görög, külön török területi egységet is. Az elvek alapján az ENSZ akkori főtitkára, Javier Perez de Cuellar készített egy tervezetet, amelyet két éven át tárgyaltak, és végül 1988-ban végleg elvetettek, mert egyik félnek sem volt kielégítő.

Az ENSZ következő főtitkára, az egyiptomi Boutros Boutros-Ghali több lépésben egy alapos tervet dolgozott ki, amely nem csupán a közvetlen lépésekre gondolt, hanem az ezekből származó további lépésekre is. Így például azok kártalanítására is, akik az események miatt menekültek és így elhagyni kényszerültek az általuk használt ingatlant. A terv alapján nem sikerült megegyezni. Ennek okát a főtitkár elsősorban Denктаş keményvonalas merevségében látta, aminek hangot is adott a Biztonsági Tanácsnak írott jelentéseiben. Ugyanakkor az is igaz, hogy Clerides, aki 1993 elején lett a déli rész elnöke, győzelmét megegyezésellenes programjának köszönhetette.⁹ Amikor a tárgyalások megszakadtak, Boutros-Ghali egy új és máig használt fogalmat vezetett be, amelyet bizalomerosztó intézkedéseknek¹⁰ neveznek. Ez az általános fogalom nagyon sok mindent takarhat, kezdve a vezetők személyes jó viszonyát ápoló informális találkozóktól határátkelő helyek megnyitásáig, és a politikusok kreativitásától függően sok minden másig. Szokássá vált, hogy egy-egy új tárgyalási szakasz előtt ilyen intézkedésekre sor kerül, minimum a vezetők találkozóira. Boutros-Ghali eredeti javaslatai közül azonban az igazán fontosak – Nicosia repülőterének megnyitása, Varosha ENSZ ellenőrzés alá helyezése,¹¹ a török haderő redukálása, valamint az ENSZ által szervezett népszámlálás – egyike sem valósult meg.

1993-ban tovább bonyolította a helyzetet, hogy Görögország soros elnöksége alatt megkezdődtek a Ciprusi Köztársasággal, vagyis Dél-Ciprusal a felvételi tárgyalások az EU-ba. Nem utolsósorban Görögország ezt azzal érte el, hogy ellenkező esetben más országok felvételét vétóval fenyegette meg. Ciprus tagfelvétele azért nem teljesen nyilvánvalóan bekövetkezhető fejlemény, mert az eredeti Zürich–London Egyezmények szerint vétót lehet emelni minden olyan nemzetközi szervezetbe való belépés ellen, amely szervezetnek nem tagja sem Görögország, sem Törökország.¹² Törökország nem tag az EU-ban, soha nem is volt, és 1993-ban ilyen irányú tárgyalások sem folytak. Törökország EU-beli tagságának kérdésére a Törökország nemzeti érdekeit tárgyaló fejezetben térek vissza.

Visszatérve Ciprus felvételére az EU-ba, elmondható, hogy az lett volna a természetes, ha ezt a helyzet rendezéséhez kötötték volna. Egy ideig úgy is tűnhetett, hogy ez így lesz, azonban az 1999. december 10–11-én Helsinkiben tartott EU-csúcstalálkozóan úgy döntöttek, hogy a rendezés nem előfeltétele Ciprus csatlakozásának. Ezt a döntést az EU annak tudatában hozta, hogy ezzel akadályozza a ciprusi béketárgyalásokat. Ugyanis az 1997. január 1-jén hivatalba lépő új ENSZ-főtitkár, Kofi Annan még 1997-ben ígéretes tárgyalási fordulókat szervezett először Troutbeckben (New York Allam), majd ennek folytatásaként Svájcban, Glion-sur-Montreux-ben. Az elért haladás ellenére Denктаş azt kérte, hogy függesszék fel a megbeszéléseket addig, amíg Ciprus EU-hoz való csatlakozási tárgyalásai folynak.

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan folyt a ciprusi rakétaválság. Clerides kormánya szerződést kötött 1996-ban Oroszországgal S-300 típusú rakéták vásárlására. A tény 1997 januárjában került nyilvánosságra. Törökország fenyegetve, illetve korlátozva

érezte magát. Törökország is, és annak tiltakozására válaszul Oroszország is katonai fenyegetéssel élt. A dél-ciprusi álláspont sokáig merevnek bizonyult. A két anyaország hiába írta alá a békülékeny, ámde nem kötelező érvényű Madridi Közös Nyilatkozatot. A válságot végül úgy sikerült megoldani, hogy Görögország 1998 januárjában elérte: a rakétákat Kréta szigetére telepítették.¹³

Ezt az időszakot tárgyalva fontos megemlíteni, hogy 1996-ban történtek az utolsó, halálos áldozatokat követelő konfliktusok. Részben motorosok tüntetés alkalmával megsértették a Zöld Vonalat, aminek következtében összesen három görög és egy török ciprióta halt meg. Egy másik demonstráció alkalmával pedig egy görög ciprióta akarta letépni a török ciprusi zászlót, ugyancsak a határon. Őt a török ciprusi katonaság egy tagja lelőtte.¹⁴ Bár azóta is számos kisebb-nagyobb konfliktus esett meg, végzetes kimenetelűnek egyik sem bizonyult.

Törökországban a 2000-es évek elejére annyira megerősödött az 1990-től megindult muszlim politikai vonal, hogy pártjuk, az Igazság és Fejlődés Pártja¹⁵ kormányt tudott alakítani. (A változás megindulásáról lásd a tanulmány következő, 4. részének Törökország nemzeti érdekeit tárgyaló fejezetét.) Nyugati tanácsok alapján rendbe tették a gazdaságot, és szerettek volna felvételt nyerni az EU-ba. Ezért a ciprusi török vezetésre nyomást gyakoroltak a megegyezés érdekében, mert az Törökország csatlakozásának előfeltétele volt. Az is a fontos változások közé számít, hogy Észak-Cipruson a felnövekvő új nemzedék kezdett másképp viszonyulni a rendezéshez. Saját helyzetük javulásának lehetőségét látták sokan az EU-ba való belépésben. Ezért megszaporodtak a Denктаş elleni tüntetések. Ennek az oldalnak akkor a már korábban említett Mehmet Ali Talat volt a vezető politikusa. Talat pártja, a Török Köztársasági Párt¹⁶ 2004 januárjában megnyerte a választásokat, és Talat miniszterelnök lett. A nyomás alatt álló Denктаş 2003 áprilisában váratlanul békülékeny gesztust tett. Azt javasolta, hogy engedélyezzék a két országrész közötti átjárást. Ez ötlet még ugyanazon hónapban megvalósult. Dél állampolgárainak vízumkérő lapot kellett kitölteni, ami a Papadopoulos-kormány szerint Észak valamiféle elismerését jelentette, és ezért tiltakozott. Mégis sokan átkeltek az akkor lehetséges egyetlen ponton Nicosiában.¹⁷

Kofi Annan, az ENSZ főtitkára és megbízottja, Alvaro de Soto¹⁸ 2002 novemberétől intenzív munkával próbálták tető alá hozni a rendezést. Először 2002. november 11-én tettek le egy javaslatot az asztalra. Mindkét oldal kifogásokat emelt, ezért további változatok készültek. A tárgyalások lassan haladtak. Az utolsó, ötödik változat – megállapodás szerint – úgy készült, hogy a még vitás kérdéseket az ENSZ szakértői döntötték el. A dokumentum 2004. március 31-ére készült el és kevesebb mint egy hónappal később, április 24-én tartottak róla népszavazást mindkét oldalon. Elfogadásához mind a görög, mind a török ciprióták szavazatainak többségét meg kellett volna szerezni. Azonban mindkét elnök, azaz Papadopoulos és Denктаş is a javaslat ellen volt. A török ciprióták közötti hangulat alapján várható volt, hogy az Annan-terv Észak-Cipruson megkapja a többséget, ami 64,91 százalékkal meg is történt. Délen a kormánytöbbségen belüli nagyobbik erő, a kommunista AKEL nem tudott világos álláspontot kialakítani. Szerették volna a választást elhalasztani, majd amikor ez lehetetlennek bizonyult, inkább a nem szavazatot ajánlották. Közben Papadopoulos nagyon kemény kampányt vitt az elutasítás érdekében. Erről a svéd nagykövet, Ingemar Lindahl, aki az események szemtanúja, így ír: „A megoldáspártiakat már nem »galamboknak« nevezik, hanem árulónak tekintik. A jól finanszírozott no-kampány Lillikas¹⁹ feleségének nagy és tapasztalt reklámügynöksége kezében van. Mindenhol hazafias reklámok, szlogenek: »ne árul el a szülőföldedet« és »nincs külföldi nyomás«. Igen, a támogatókat megfélemlítették a fenyegetőző falfirakkal és

az autógumik megvágásával. ... A köztársaságot »tisztán« tartani nem meglepő módon a nem-tábor szlogenje – és ez alatt nem a műanyag palackoktól és sörös dobozoktól [való megtisztítást] értik.”²⁰ A két előző köztársasági elnök, azaz Vasiliu²¹ és Clerides ugyan a terv mellett foglalt állás, de ez nem bizonyult elegendőnek. A görög ciprióták 75,83 százaléka a nem szavazatot adta le. Ezzel a terv elbukott. Bár a rendezés elmaradása nem a török ciprióták számlájára írható, az ellenük alkalmazott embargó azóta is változatlan maradt.

A terv igen jól kidolgozott, alapos munka volt. Terjedelme 220 oldal, amelyhez további 9000 oldal függelék és egyéb kiegészítés tartozott.²² Kudarca tehát nem magyarázható az ENSZ diplomatáinak és szakértőinek hanyag munkájával. A sikertelenség hátterében mély okok állnak, melyek nem függetlenek egymástól. A legfontosabb, hogy a két közösség céljai, még ha az idők folyamán változtak is valamelyest, nagyon nehezen egyeztethetők össze. Tassos Papadopoulos nem fogadott el semmit, ami a török cipriótáknak többet adott, mint nemzetiségi jogokat. Denktaş a saját közösségét akarta fenntartani hosszú távon. Az ő gondolkodásmódjuk különbözött a nyugati politikusokétól, aminek megértésére az ENSZ-diplomaták ügyet sem vettek.

Az Annan-tervet szokás úgy bemutatni, hogy az a törököknek kedvezett. Azonban ez nem teljesen igaz. A görög ciprióták számára sérelmes pontnak számított, hogy mind Görögország, mind Törökország egy-egy 6000 főből álló katonai kontingenst állomásoztathatott volna a szigeten. Ez a Ciprusi Köztársaságot valamennyire közelebb vitte volna a NATO-hoz is. Ugyanakkor a görög ciprióták nem vették figyelembe, hogy a véres karácsonykor a 650 török katona nem tudta megvédeni a török cipriótákat. Kényes kérdésnek számított az ingatlanok kérdése is. Elvben a tulajdonviszonyok nem változtak. Viszont a helyzet és az annak megfelelő Annan-terv következtében nem mindenki kaphatta vissza használatba eredeti tulajdonát, és így sokan nem térhettek vissza eredeti lakóhelyükre. Emlékezzünk csak Hacıgregoriou könyvének²³ fő mondanivalójára, hogy naponta 12-en halnak meg távol egykori otthonuktól. Az idő múlásával ez a szám csökken. A terv elutasítása azzal járt, hogy számukra ez a lehetőség örökre elveszett.

Az ingatlanokat illetően a gyakorlatban a helyzet lényegesen különbözött az elmélettől, és sokkal bonyolultabbá vált. A valóságban előforduló példákat említve, valakinek volt egy beépítetlen telke, azonban most már ház van rajta; egy egykori egyemeletes ház most kétemeletes. Ki a tulajdonos ilyen esetekben? Az Annan-terv erre azt a választ adta, hogy a tulajdonrészeket fel kell becsülni, és az a tulajdonos dönthet afelől, hogy kifizeti a másikat, vagy hagyja, hogy őt fizessék ki, amelyeknek a tulajdonrésze nagyobb értékű. A terv szerint azonban a görög tulajdont a dél-ciprusi árak szerint, a török részt az északi árak szerint kellett felértékelni. Mivel Délen az ingatlanok árai magasabbak, ez ahhoz vezetett volna, hogy jóval többször a görög tulajdonos kerül döntési helyzetbe.

Az Annan-terv utáni ciprusi elnököket a következő táblázat tartalmazza. Ebből látható, hogy csak egyszer fordult elő, miszerint mindkét országrészben megegyezéspárti elnök legyen hatalmon. Ez az a két évnél alig hosszabb periódus, amikor Talat még hatalmon van Északon és Christofias már elnök Délen. Ennyi idő nem volt elég a részletek kimunkálására. Ezenfelül a közvéleményt is meg kellett volna győzni arról, hogy az egyezmény a sziget javára válik. A 2004. évi népszavazás után arra lehet gondolni, hogy ez egyáltalán nem lett volna egyszerű feladat, és ha a jövőben szükség lenne rá, akkor sem lenne könnyű.

Dél			Észak		
Név	Hivatali idő	besorolás	Név	Hivatali idő	besorolás
Tassos Papadopoulos	2003. 02. 28. – 2008. 02. 28.	héja	Mehmet Ali Talat	2005. 04. 24. – 2010. 04. 23.	galamb
Demetris Christofias	2008. 02. 28. – 2013. 02. 28.	galamb	Derviş Eroğlu	2010. 04. 24. – 2015. 04. 30.	héja
Nicos Anastasiades	2013. 02. 28. – máig	héja	Mustafa Akinci	2015. 04. 30. – 2020. 10. 23.	galamb
			Ersin Tatar	2020. 10. 23. – máig	héja

Ciprusi elnökök az Annan-terv után

Christofias elnöksége a későbbiekben nagyon szerencsétlenül alakult. 2011 júliusában felrobbant 20 ezer tonna lőszer, amelyet a szabadban tartottak egy katonai bázison.²⁴ A lőszer onnan származott, hogy a ciprusi hatóságok egy Szíriába tartó hajóról mint tiltott szállítmányt elkobozták. Ahogy az a későbbiekben kiderült, a Cipruson tartózkodó brit katonai erők előzőleg felajánlották, hogy a készletet átveszik és tárolják. Ehhez tudni kell, hogy július és augusztus a két legforróbb hónap a szigeten, 40 Celsius-fokot is meghaladó hőmérséklettel. A lőszert vízzel hűtötték. Az igazi baj azonban nem a lőszer elvesztése volt, hanem az, hogy a robbanás következtében igen súlyosan megrongálódott az egyik legfontosabb erőmű. A Ciprusi Köztársaság kénytelen volt Észak-Ciprusról áramot importálni, ami súlyosan sértette a görög ciprióták nemzeti büszkeségét. Cristofias politikai mozgástere erősen leszűkült. Nem is jelöltette magát újra elnöknek, mert tudta, hogy a választást elvesztené.

Az őt követő, máig hivatalban lévő Anastasiades hivatali idejének első éveiben súlyos pénzügyi válsággal szembesült, amit Görögország adósságának rendezése okozott. Ennek keretében a bankoknak bizonyos mennyiségű görögországi államkötvényt, pontosabban az ebből származó későbbi bevételeket, le kellett írniuk. Ciprus és Görögország természetes jó viszonya miatt ez az intézkedés a ciprusi bankokat jobban sújtotta az átlagosnál. A kárt a szokásos eljárás keretében a betétek 100 000 euró feletti részére, azaz a betétesekre hártották. Érdemes megjegyezni, hogy közöttük sok orosz is volt. Természetesen a pénzügyi nehézségek miatt a dél-ciprusi gazdaság teljesítménye általában is csökkent. Amíg nem sikerült úrrá lenni a válságon, Anastasiades nem is folytatott tárgyalásokat.

Anastasiadesnak Akinci elnöki ideje alatt lett volna lehetősége tető alá hozni egy megállapodást. A felek vélhetőleg közel is kerültek a megegyezéshez, nem látszottak elháríthatatlan akadályok. Ezért az ENSZ jelenlegi főtitkára, António Guterres tárgyalási fordulót szervezett a svájci Crans-Montanába, 2017. június végén és július elején. A tárgyalások július 7-én hajnalban váratlanul megszakadtak, amit maga a főtitkár jelentett be. A sikertelenség okát hivatalosan nem közölték. Vélhetőleg a szigeten állomásoztatható görögországi és törökországi csapatok létszámáról nem tudtak megegyezni. Nem kizárható, hogy a görög fél semmilyen idegen csapatot sem kívánt megengedni. A hírek szerint a tárgyalások felfüggesztése előtt drámai jelenetek zajlottak le.

A tárgyalások azóta sem folytatódtak. A sikertelenség hozzájárulhatott ahhoz, hogy Akincit a keményvonalas Tatar váltotta. Az ő jelenlegi álláspontja szerint csak „kétállami” megoldást fogad el tárgyalási alapként, azaz a szigeten két független államot. Ez ellentmond a korábbi, máig érvényes ENSZ-határozatoknak. Viszont másról tárgyalni nem hajlandó. Persze ezt a ciprusi görög fél nem fogadja el. Így jelenleg nincsenek megbeszélések sem. Vegyük észre, hogy Tatar követelése újabb lépés ellentétes irányba az eredeti céltól, az enosistól. Másik súlyos következménye pedig az lenne, hogy egészen másképp kellene elosztani a Ciprusra jutó, tenger alatti szénhidrogénvagyont.

A mai napig tartó személyes érintettség és egy magyar párhuzam

Az Annan-terv bukása megmutatta, hogy egy hosszabb távon is működő rendezési terv kidolgozásához szükséges megérteni a jelenlegi helyzetet, beleértve a politikában közvetlenül szerepet nem játszó állampolgárok gondolkodását is. Ez a fejezet ehhez kíván hozzájárulni, részben néhány általam közvetlenül megismert eset felidézésével.

Emlékezzünk vissza, hogy 1964 véres eseményeit tárgyalva két olyan eset is említésre került, amikor az életben maradt hozzátartozó bosszút követelt. Az első egy török nő Ayia Iriniben, akinek egy testvérét megölték, apja, férje, egy másik testvére és fia eltűnt. A másik történetben egy meggyilkolt görög pásztor fia követelte, hogy kompenzációként öljk meg a járór török tagját, Sepici őrnagyot.

Magam találkoztam olyan török személlyel, akinek 19 rokonát ölték meg. Ez a tény vele kapcsolatban közismert volt.

Egy Ciprusról szóló, Famagusztában rendezett konferencián a szekciók közötti szünetben beszélgettem egy igen érdekes pozíciójú résztvevővel. Az illető hölgy törökországi török, tehát nem ciprusi állampolgár. Politikatudományból kívánt doktorálni. Szokatlan módon kapott ösztöndíjat Dél-Ciprusra. Elbeszélése szerint egy ízben egy kávézóban ült egyedül, aminek a tulajdonosa, egy férfi, a lány kifejezésével élve „szimpatizált” vele. Beszélgetés kezdődött közöttük. Amikor kiderült, hogy a hölgy honnan való, a tulajdonos hátra szaladt, előhozta az 1974-ben elesett rokona fényképét és azt kiáltotta:

-Te ölted meg a nagybátyámat!

A kávézó vendége 1974-ben még meg se született.

A tárgyalt és létező ellentétek azonban nem zárják ki a személyes jó viszonyt. A tanulmányom 2. részének első szakaszában említettem, hogy a Gizli Kalmasin (*Tartsd titokban*) szerzőjét, M. Zeka Hoşgört görög barátja mentette meg 1964-ben. Ennek története pedig a következő:

Hoşgör egy busszal utazott. A járművet görög fegyveresek megállították és az utasokat leszállították. A törököket félre állították. A fegyveresek között volt Hoşgör barátja is, aki megrémült, amikor őt meglátta. Suttogott valamit a többi fegyveressel. Ekkor Hoşgört külön állították. A többi törököt meg idővel más járművel elszállították. Soha nem kerültek elő. Sok évvel később Hoşgör kereste a barátját, hogy megköszönje neki, hogy megvédte. Ekkor tudta meg, hogy a barát belépett az EOKA-B-be és ott meggyilkolták. Azt is meg kell említenem, hogy Hoşgör boltjában többször találkoztam görögökkel és semmi nem akadályozta őket abban, hogy jó üzleteket kössenek.

Vegyük észre, hogy Hoşgör megmenekülésének története teljesen egybeesik a Packard által feljegyzett²⁵ esetekével!

Annyi mindenképpen megállapítható, hogy az egyéni, illetve családi sérelmek emléke a mai napig megmaradt. A török doktorandusz esete ennél többről vall. Itt már felmerül a gyanúja, hogy az egyik nemzedék átörökíti a történeteket, és velük együtt az ellentétet a két népcsoport között a következő nemzedékre. Nem ismeretlen ez a magyar kultúrában sem.²⁶ Mikszáth Kálmán A beszélő köntös című regényében dolgozza fel egy több mint 400 éves ellentét kezdetét. Ebben az egyik oldalról Nagykőrös áll szemben a másik oldalon található Kecskeméttel és Cegléddel. Az ellentét azért keletkezett, mert a már akkor is dominánsan protestáns Nagykőrös kevésbé volt együttműködő a török uralommal, mint a másik két város. Ez az ellentét nem a városok mint szervezetek szintjén jelentkezik, hanem alkalmanként személyi összetűzésekben. A dolog érdekessége, hogy a villongásokhoz nemegyszer csatlakoznak a nagykőrösi protestáns főiskola²⁷ külföldről érkezett hallgatói is. A háttérben a Böszörményi-Nagy Iván által leírt (kiterjesztett) vertikális és részben horizontális lojalitás áll.²⁸

Ugyanez az elmélet magyarázza az ebben a fejezetben tárgyalt valamennyi eset ma kiváltott reakcióját. Ha családon belüli, a korábbi generációk valamely történetére vonatkozó reflexióról van szó, akkor vertikális lojalitásról beszélünk. Ha az események a messzi történelmi múltba mutatnak vissza, ahol a rokoni kapcsolat már eltűnik, akkor pedig kiterjesztett vertikális reakcióról. Nagykőrös esete még ennél is bonyolultabb a külföldiek csatlakozása miatt. Ez nem csupán kiterjesztett vertikális, de egyben horizontális lojalitás is.

Mivel 1963 és 1974 történelmileg nincs messze, számos szereplő még él, a közeli jövőben továbbra is számolni kell a vertikális lojalitás kiváltotta összetűzésekkel, amelyek egy jövőbeli társadalomra nézve veszélyforrást jelentenek.

Adalékok a két népcsoport viszonyához a jelenlegi helyzetben

Az már eddig is kiderült, hogy a sziget véres története során számos személy eltűnt. Az ő megtalálásukra alapították az Eltűnt Személyek Bizottságát,²⁹ amelyet angol nevének rövidítése után CMP-nek fogok nevezni. 1981-ben alapították a két országrész vezetői az ENSZ részvételével. Létezik két lista az eltűnt emberekről. Mindkettő nagyjából 2000 személyt tartalmaz, mégpedig úgy, hogy igen nagy részben azonos személyek vannak rajtuk. A kettő közül az egyik lista a hivatalos,³⁰ és a CPM feladata ezen eltűntek, illetve földi maradványaik felkutatása, és a maradványok visszajuttatása az elhunyt családjának temetés céljából. A hivatalos listán 492 török és 1510 görög név van. A törökök többségének 1974 előtt, a görögöknek viszont főleg éppen 1974-ben veszett nyoma. Fontos hangsúlyozni, hogy itt eltűntekről van szó, és nem olyan meggyilkoltakról, akiknek teteme nem veszett el. A CPM az egyetlen intézmény, amelyet a két közösség együtt tart fenn. Adományokat elfogadnak, főleg államoktól és nemzetközi szervezetektől, mert a kutatás és az azonosítás, például DNS-vizsgálat, költségekkel jár. Megjegyzendő továbbá, hogy volt már botrány abból, hogy a csak a nem hivatalos listán szereplő személy maradványainak hollétére a család adatot kapott, de a CPM nem foglalkozott vele engedély hiányában.

A CPM működésével és a két közösség közötti atrocitásokkal sokat foglalkozott egy török újságíró, Sevgül Uludağ³¹. Ezekből egyebek mellett az derül ki, hogy a mai napig bátor tettek számít, ha valaki megmutatja, hogy egy eltűnt személynek hol kell nyugodnia az ismeretei szerint. Az egykori szemtanúknak azért is van nagy jelentősége, mert szokás volt a holttesteket kútba vagy gödörbe dobni, és azt berobbantani. Ez nemegyszer azzal a következménnyel is járt, hogy a vizek járása a felszín alatt megváltozott.

1974 után a két országrész között nem lehetett átjárni. Ahogy erről az előző fejezetben szó volt, később esetleges lehetőségek adódtak, majd 2003-ban az első hivatalos átkelő is megnyílt, amelyet még számos további követett. Azonban ma sem igaz, hogy bárki szabadon átjárhatna. Ez a kedvezmény csak az EU és a két országrész polgárait illeti meg. Például a sok Északon tanuló, Törökországon keresztül érkezett diákot nem.

Az átjárás a két országrész között már régóta zökkenőmentesen folyik. Azonban súrlódások vannak. Itt két, engem közvetlenül érintő, amúgy nem túl jelentős esetet említek meg:

2013 nyarán vissza kellett jönnöm az új szerződésemet aláírni. Nem figyeltem oda, és éppen július 20-án érkeztem, ami az 1974-es török partraszállás évfordulója. Az előre megrendelt, ismerős török taxis várt rám a déli Larnacában. A szokásos útvonal, vagyis az autópálya helyett a városon keresztül haladt. Én nem tettem erre megjegyzést, de ő váratlanul magyarázatát adta a dolognak. Amikor értem jött az autópályán, néhány motoros fiatal felismerte északi rendszámát és inzultálták.

Nicosia közepén van a csak gyalogosok számára megnyitott átjáró a Ledra utcánál.³² Kezdetben a török oldalon volt az útlevel-ellenőrzés, később ez átkerült a görög oldalra. Egyik alkalommal itt mentünk át. Véletlenül úgy alakult, hogy a görög oldalra való belépéskor ugyanaz a görög rendőrnő ellenőrizte a papírjainkat, mint később visszafelé a kilépéskor. Felismert engem, s rám dörrent:

- Hol lakik maga?
- Budapesten.
- Jó, de itt Cipruson?

Vannak más, ennél sokkal súlyosabb, dokumentált esetek is. A történelmi megbékélés hiányát mutatja a következő. Az 1. részben már szó volt róla, hogy brit fegyveres erők azon tagjainak a számát, akiket az 1950-es években az EOKA meggyilkolt, 371-re teszik. Ezek azok a személyek, akiknek a nevét is ismerjük. Kyreniában a brit temetőben, már Cipruson való tartózkodásom alatt emlékművet emeltek nekik. Délen, a helyi sajtóban nagy felháborodást váltott ki az esemény.

A történelmi tapasztalat szerint sokszor előfordul, hogy az a nép, amelyik egy mástól elfoglalt egy területet, igyekszik ennek a korábbi népnek a nyomait eltüntetni. Felmerül a kérdés, hogy mi a helyzet Cipruson? Annál is inkább, mert a két legszenvedtebb hely ironikus módon a másik oldalra került. Az egyik a Szent András-kolostor a Karpaz-félsziget vége felé,³³ a másik Hala Sultan Tekke,³⁴ Mohammed próféta egy nőrokonának sírja Larnaca repülőterének közelében. Keresztény részről van még egy fontos hely, a Szent Barnabás-kolostor,³⁵ amely Famaguszta közelében, szintén az északi részen található. A két kolostor annyira fontos a görögöknek, hogy a béketárgyalásokon felmerült, hogy mindkettő mint egy-egy sziget kerüljön görög igazgatás alá.

Az említett három hely ma is jó állapotban van. A Szent Barnabás-kolostorban múzeum működik, amely a különböző, részben még a görögök előtt a szigeten élt népektől származó leleteket mutatja be. A templomban ikonkiállítás van. A Szent András-kolostor renoválásra szorult. A ciprusi ortodox egyház sokáig nem akart hozzájárulást adni ahhoz, hogy a törökök is részt vegyenek a munkálatokban. Az ENSZ-nek végül sikerült egy kompromisszumos formulát találnia. A templom felújítása már befejeződött, de más munkálatok folytatódnak.

Az ENSZ, az EU és a USAID³⁶ sok felújítást finanszíroz. Nem csupán vallásos épületekről van szó, de valóban sok templomot így sikerül megóvni. Közéjük tartozik a már korábban említett Szt. Péter és Pál-templom (ma Sinan paşa dzsámija), amelyet az 1560-as

évtizedben kétszer is sújtott földrengés, és csak most, a 21. században javították meg, és két büyükkonuki templom szintén, amelyekről ugyancsak szó volt. Számos más templom, amely építészetileg nem jelentős, elhagyatottan áll, s ha használatba nem kerül, el fog pusztulni. Sajnálatos módon egy ízben az is előfordult, hogy egy sok évszázados templomépületet valaki, akinek a gazdálkodásának útjában volt, egyszerűen eldózerolt. Ismert jelenség, hogy a törökök a számukra hasznosítható épületeket birtokba veszik, és céljaiknak megfelelő funkciót adnak nekik. Így van ez a két koronázó templom esetében, melyek mecsetként szolgálnak, és Famagusztában egy kisebb gótikus templom szintén ezt a célt szolgálja.

Ahogy arról szó volt, a társadalom egy egyáltalán nem elhanyagolható része békét és megegyezést kíván. Ennek adnak hangot az időről időre megrendezett békekonzertekkel. Ezeken mindkét oldalról fellépnek szereplők. Magam a Szt. Péter és Pál-templomban egy olyanon vettem részt, ahol Fikri Toros, ismert amatőr zongorista, az északi rész leg-gazdagabb embere játszott és egy délről érkezett énekesnő adott elő ariákat.

A Ciprusi Köztársaság, amely az EU tagja, furcsa gyakorlatot folytat az állampolgárságot illetően. Megadja az állampolgárságot, és ezzel a szabad tartózkodást az EU területén mindazoknak, akik az egykori, 1963 előtti államban születtek, illetve az ő leszármazottaiknak.

Dolgok, amelyekről nem beszélnek a ciprusi probléma kapcsán

A ciprusi probléma kapcsán sok olyan kényes kérdés van, amelyekről nem szokás beszélni. Számos esetben Ciprusnak a napi politikánál sokkal mélyebb tulajdonságairól van szó, melyek alapvetően korlátozzák azt, hogy milyen megoldás jöhet csak szóba, illetve hogy megoldás egyáltalán létezik-e. Persze itt érdemes elgondolkodni azon, hogy megoldás alatt mit kell érteni. Vajon megoldás-e egy egyezmény, amelyet végrehajtanak abban az értelemben, hogy az általa megkövetelt formai változásokat elvégzik, majd történelmileg rövid időn belül, mint a véres karácsony estében, fegyveres harcok törnek ki? Szerintem megoldáson olyan struktúrát kell érteni, amely tartósan és békésen fenn tud maradni.

(Hogyan gondolkodnak a ciprusi politikusok?) A svéd Lindahl írása³⁷ több érdekes tanulsággal szolgál. Ahogy erről szó volt, a könyvből kiderül, hogy a ciprusi politikusok másképp gondolkodnak, mint a nyugatiak, és a nyugatiakban fel sem merül, hogy ezt a gondolkodásmódot meg kellene érteni. Az Annan-terv két fő ellenfele, azaz görög részről Papadopoulos, török részről Denktaş az általuk képviselt közösségnek elfogadható, hosszú távú megoldást akart elérni. Ebbe mindkettejük részéről belefért a másik közösség érdekeinek bizonyos fokú negligálása. Papadopoulos semmit nem kívánt adni a törököknek, ami több lenne, mint kisebbségi jogok. Denktaş ezzel szemben hosszú időre akarta biztosítani a törökök létét Cipruson, amihez arra volt szüksége, hogy a törökséget államalkotó elemnek ismertesse el. Ez a hozzáállás nagyon más, mint a választási periódusokban való gondolkodás. Bizonyos mértékig hiányzik belőle az a kényszer, hogy az újválasztás érdekében sikereket kelljen felmutatni.

(Olcó volt az élet a történelem folyamán) Nyilván kényes téma, de el kell fogadni, hogy Cipruson olcsó volt az élet a történelem folyamán még pénzben kifejezve is. Sevgül Uludağ már említett cikkeinek ez is az egyik tanulsága. Az Aliefendioğluval közösen készített cikkhez³⁸ folytatott beszélgetések során a riportok egyik alánya elmesélte, hogy apja az 1950-es években hogyan kapott állást a limaszoli brit bázison. Ez a történet

magába a dolgozatba nem került bele. A szomszéd házban történt egy gyilkosság. A brit hatóságok tisztában voltak azzal, hogy ki a tettes. Egy bérgyilkosról volt szó, akit szeretek volna halálra ítéltetni, amihez azonban legalább két tanúra lett volna szükség, de csak egy volt. Az állás fejében kitanították hősünk apját, hogy mit kell vallania a bíróságon, azaz hogy állítólag mit látott a saját házából. Mint tanú a hatóságok megelégedésére szerepelt, a munkát megkapta.

Kereszty András fiatal magyar újságíró volt 1974-ben. Éppen Athénban tartózkodott, amikor utasítást kapott, hogy menjen át Ciprusra, mert ott fontos események várhatók. Ez meg is történt. Évtizedekkel később regényes formában dolgozta fel egykori élményeit³⁹. A történet befejezése után jegyzeteket közöl, amelyek tényszerűek. Ezekben leírja, hogy egy furcsa hajón érkezett a szigetre. Bizalmatlanságból bezárkózott a kabinjába. Megérkezés után nem fogadta el az ajánlatot, hogy elviszik Nicosiába. Magatartását így értékeli: „Nicosiában később azzal nyugtatgattak újságíró kollégáim, hogy helyesen cselekedtem, mert akkoriban a hegyekben jó néhány levetkőztetett, azonosítatlan holttestet találtak. A mozgalomnak szüksége volt útlevelekre, igazolványokra, új meg új személyazonosságokra, dublőrökre.”

Ugyanehhez a témakörhöz tartozik az amerikai nagykövet 1974-ben történt meggyilkolása is, amelyet az előző, 2. részben tárgyaltam.

Packard a könyvét⁴⁰ egy irodalmi értékű történettel zárja, amelyhez semmiféle megjegyzést nem fűz. Itt némi magyarázattal felidézem az eseményeket. A járőr egyik faluból ment a szomszédosba. Packard azonban sétálni szeretett volna, ezért a Landrovert előre küldte, és gyalog vágott neki az útnak. Éppen egy erdő mellett járt, amikor hallja, lőnek, sőt pillanatokon belül kiderült, hogy ő a célpont. Egy fa mögül lesett ki. Egy idős, ortodox papon kívül nem látott senkit. Összeszedve bátorságát, odament a paphoz, és megkérdezte, hogy nem látta-e, ki lőtt. Azt a választ kapta a paptól, hogy senki mást nem látott. Beszélgetnek. Kiderül, hogy éppen annak a falunak a papjáról van szó, ahova Packard igyekszik. Elhatározzák, hogy együtt mennek oda. Packard belekarol az idős férfibe, elindulnak, amikor kiesik a fegyver a pap hosszú ruhája alól. Semmi baj, mennek tovább. Megérkeznek a vendéglőbe, ahol Packard társai már javában vidáman esznek. Packard meséli a történetet. Mások is érkeznek, a vendéglős meg hordja az ételt. Az egyik falubeli török a pap mellé kerül. Amikor ott tartanak, hogy a pap elhibázta Packardot, a török megveregeti a pap karját és így szól:

- Mondtuk már neked öreg, hogy új szemüvegre van szükséged.

A történet megfejtése pedig a következő.⁴¹ Amíg Packard és a pap távol voltak egymástól, idegenek voltak egymás számára. Ebben a nem csupán Ciprusra szorító kultúrában az idegenek könnyen figyelmen kívül hagyják egymást. Amikor azonban Packard odament az idős férfilhoz, és beszélgetni kezdtek, ismerőssé váltak, és emiatt tisztelték a másikat. Ez persze a pap szempontjából fontos most. Így viszont az öreg ettől a pillanattól kezdve veszélytelenné vált Packard számára. Ez a történet azt is megmagyarázza, hogy miért mennek idegenek egy-egy faluba, hogy intézkedjenek és parancsokat osztogassanak. Ők figyelmen kívül tudják hagyni a helybéli „ellenséget”. A kultúra aligha fog gyorsan megváltozni. A jövőbeli rendezésnél ezekkel a láthatatlan alapokkal is számolni kell, hogy a kialakítandó új helyzet ne fenyegetsen robbanással.

(Büntetlenség) Az előző szakasz témájához szorosan kapcsolódik, hogy nagyon sok bűncselekmény – különösen a közösségek közötti összecsapások alatt történtek – büntetlenül maradt. Gondolni kell itt például a maronita faluban kiirtott családra, amely esetet Packard tárgyalt a könyvében. Fel sem merült, hogy lehetőség volna a tettes felelőssége vonására.

A zavaros időszakokban más is történt a gyilkosságokon kívül. Főként egymás vagyonának eltulajdonítása.

Tanszékezetőm 1974-ben még kamaszként a szüleivel és bátyjával Famagusztában élt. Apjának volt egy autója, amelyet nagyon szeretett. A törökök nagy része az egykori várban keresett menedéket. Az apának első dolga volt, amikor újra ki lehetett menni, hogy ellenőrizze a kocsit. Eltűnt.

Ebben a kategóriában egy, a sajtóban többször szerepelt eset egy híres popénekeshez köthető.⁴² 2011-ben Boy George tévéinterjút adott, amelyet a nappalijában forgattak. A falon egy ikon lógott, amelyet az 1980-as években vásárolt egy londoni műkereskedőtől. A kép az Észak-Ciprusi Török Köztársaság területén található St. Charalambos-templomból tűnt el. Az illetékes püspök⁴³ felvette a kapcsolatot az énekessel, aki azonnal hajlandónak mutatkozott az ikon visszaadására. A püspök egy kisebb ikont adományozott az eredetiért cserébe.

Boy George története egy általános jelenségre mutat rá. Ciprus történelme rendkívül gazdag. Jóval a görögök előtt is laktak a szigeten mindenféle népek, amelyek temetőben vagy egyéb módon emlékeket, azaz tárgyakat hagytak maguk után. Ha sikerül kicsempészni őket, a műkincspiacon jó áron értékesíthetők. A büntetések elmaradása magyarázza, hogy miért bátor tett még ma is évtizedekkel korábbi eseményekről tanúskodni. Ez egyben a helyzet bizonytalanságát és veszélyességét is mutatja.

(Más őslakos és nem őslakos népek) Már a törökök előtt a szigeten éltek örmények, maroniták és latinok. Az utóbbiak alatt a katolikusokat kell érteni. Így tehát őket őslakosoknak tekinthetjük. Az örmények és maroniták, akik görögül beszélnek, száma erősen megfogyatkozott, nem utolsósorban a 20. század eseményei miatt. Feltűnő, hogy erről a három népcsoportról a konfliktus leírása és az ENSZ által szervezett tárgyalások során szinte alig esik szó, mintha csak a két nagyobb közösségnek lennének politikai jogai.

De ezzel nincs vége a szigeten élő népek sorának. Hiába szabadult fel a sziget a brit gyarmati uralom alól, szokás maradt a britek körében, hogy sokan, különösen nyugdíjasok, itt élnek. Kyrenia és környéke mindig népszerű volt az enyhe klímája miatt. A brit bázisok viszont délen vannak, ami szintén vonzerőt jelent. A jelenleg a szigeten élő brit állampolgárok számát 200 000-re lehet tenni Délen, és legalább 60 000-re Északon. Tehát esetükben nem családok egymást követő generációiról van szó, hanem újabb és újabb nyugdíjasokról, akik cserélődnek. Rajtuk kívül mintegy 10 000 német és skandináv állampolgárral lehet számolni.

Egészen más a szigetre költözött oroszok és ukránok helyzete. Esetükben sok fiatal családról van szó, akiknek a gyerekeik is a szigeten születnek. Egyébként az Anastasiades elnökségének kezdetén kitört pénzügyi válság vesztesei között nagyon sok orosz volt, mert betétjeik egy részét elvesztették. Hosszabb távon az ő jelenlétük átfogó megoldás hiányában tovább fogja bonyolítani a helyzetet. 50 éven belül lesznek olyan emberek, akik maguk, a szüleik és még a nagyszüleik is Cipruson születtek. Joggal fognak igényt tartani állampolgárságra és nemzetiségi jogokra.

(Környezeti hatások) A Zöld Vonal önmagában hatalmas terület. 180 kilométer hosszú, és van olyan része, ahol több kilométer széles. Az állatok és növények háborítatlanul élnek rajta. Sok ritka faj ide húzódott vissza. Köztük egy muflon is, amely a sziget jel-

képének számít, és amelyet kihaltak véltek. Egy, az ENSZ által szervezett és mind görög és török kutatókkal végrehajtott biológiai felmérésen a 2010-es években 3000 egyedet vettek számba belőle. Sok vándormadár vonul a szigeten keresztül. A kisebb madarakat Cipruson szokás hálóval befogni, csemegének számítanak. Az UNFICYP igyekszik ezt az illegális tevékenységet legalább ezen a területen megakadályozni.⁴⁴

Egy jövőbeli békeegyezmény megkötése során gondolni kellene a környezeti hatásokra is. Ez a szempont az eddigi tárgyalásokból teljesen kimaradt. Például, ha a Zöld Vonal földjeinek eredeti tulajdonosai a területet visszakapják, és ott elkezdik a földet művelni, akkor ezzel sok, kis egyedszámban élő fajt ki fognak pusztítani. A vadászatot is szigorúan korlátozni kellene, és a tilalmakat fegyveres erővel, esetleg semleges ENSZ-kontingenssel, betartatni. Ugyanez vonatkozik a madarak hálóval való befogására is, de nem csupán a Zöld Vonalon, hanem mindenütt. Ez utóbbi nem csupán Ciprus, hanem egész Európa érdeke.

(Van-e következménye az ENSZ által szervezett lakosságcsere?) 1974-ben az ENSZ biztonsági okokból lakosságcserét szervezett azok számára, akik a számukra veszélyes környezetből elmenekülni nem tudtak. Ennek keretében ENSZ szállító járművekkel és ENSZ katonai egységek védelme alatt az Északon rekedt görögöket Délre, a Délen lévő törököket Északra vitték.

Felmerül a kérdés, hogy ennek az akciónak van-e valamilyen jogi következménye? A jelenlegi válasz az, hogy nincs. Azért nincs, mert az ingatlanok tulajdonviszonyai nem változtak meg elvben. Ugyanakkor gondoljuk meg, hogy azok, akik az ENSZ védelme alatt biztonságos helyre kerültek, azok elhagyni kényszerültek tulajdonukat. Normális életvitelükhöz addig általuk nem birtokolt tulajdonra volt szükségük. Először is lakóingatlanra. Egy mezőgazdasági termelőnek pedig megművelhető földekre. Nem lenne logikátlan, ha a csere egy rendezés során valamennyire visszatükröződne a tulajdonviszonyokban is.

(A betelepültek kitelepítésének emberjogi problémái) A sziget északi részén 1974 után a gazdaság működtetéséhez nem volt elég ember. Ezért sokan érkeztek Törökországból új hazát keresve. A görög ciprusiak őket nevezik telepeseknek. A déliek egyik fő, máig rendszeresen hangoztatott politikai követelése, hogy a telepések hagyják el az országot. Ennek megvalósítása számos jogi, ezen belül emberjogi akadályba ütközik, ráadásul még vissza is üthet.

- Azóta eltelt 48 év. Kényszeríthető-e valaki ennyi idő után távozásra?
- Ki számít telepeseknek? Két telepés Cipruson született gyermeke telepés? Ha igen, akkor hány nemzedékig telepés valaki? Ez nem költői vagy propagandisztikus kérdés. Gondoljuk meg, hogy jelenleg semmiféle tárgyalások nem folynak. A két fél alapállása teljesen különböző. Ha az eddigi gyakorlatot vetítjük ki a jövőbe, akkor csak évtizedek múlva lehet megegyezés.
- Ha egy ember ősei között vegyesen vannak telepések is és ciprusiak is, akkor telepés?
- Nagyon sok telepés észak-ciprusi állampolgárságot kapott. Megegyezés esetén a két országrésznek valamilyen formában el kell ismernie egymást, beleértve a másik polgárait is. Aligha lesz lehetséges, hogy az egyik fél a másik polgárai között válogasson, pedig az erre vonatkozó politikai igény rendszeresen felmerül.

- A telepések visszaküldése mint jogi szabályozás következménye csak úgy képzelhető el, ha a szabály mindenkire egyformán vonatkozik. Tehát az elvet a déli országrészbe betelepültekre is alkalmazni kell. Betelepültek ott is vannak, s azok nem csupán görögök.

Vagyis, ha erre valaha is sor kerül, a visszatelepítés vélhetőleg csak nagyon kevés, igen idős emberre vonatkozhat, amit szintén el kellene kerülni humanitárius okokból.

(Ingatlanok tulajdoni viszonyai) Ahogy ez többször említésre került, az ingatlanok tulajdonjogában elvben nincs változás. Azt tudni kell, hogy egy modern államhoz képest szokatlan módon kettős nyilvántartás létezik, egy görög és egy török. Vajon e kettő nincs-e több helyen ellentmondásban egymással? Ezen túlmenően az eltelt 48 év alatt számos tulajdonváltásnak kellett volna bekövetkeznie kényszerűségből az eredeti és a későbbi tulajdonosok halála miatt. Minél később rendeződik a helyzet, egy-egy ingatlant annál több ilyen váltás érint. Lesznek olyan ingatlanok is, amelyeknek a tulajdonosai kihaltak. Ki örököl ilyen esetben? Az állam? Melyik állam, nevezetesen az esetleges új, vagy a jelenlegi, amelyik akkor a régi lesz? A tulajdonjog rendezése már ma is hatalmas problémát okozna, évtizedekkel később még reménytelenebb lesz.

Számolni kell még egy tényezővel, az ingatlanok állagának romlásával, ami széles skálán mozoghat, beleértve teljes pusztulásukat is. Jó példa erre Famagusza 1974-ben igen modern, sőt bizonyos mértékig fényűző Varosha, törökül Maraş nevű városrésze, amely 1974 után elhagyottá vált. Erről a későbbiekben még szó lesz. Itt most elég annyit megjegyezni, hogy 2020 őszén az addig zárt terület egy kisebb részét megnyitották, bárki szabadon, azaz személyazonosságának igazolása nélkül, ingyen látogathatja a kijelölt területeket. Sok, Délről érkező görög is megteszi ezt. Nagyon sok épület már eddig is súlyos károkat szenvedett. Nem harci cselekményektől, hanem az időjárás és általában a természet viszontagságaitól. Az is látható, hogy más épületek, ha renoválásukra nem kerül sor, a jövőben fognak sérüléseket elszenvedni. Az itt közölt képen az látható, hogy egy ház homlokzata leomlott, emiatt a 2020 őszén frissen készített út is keskenyebb lett Famagusza lezárt városrészében.

Az egyik fontos tanulság az, hogy a rendezés időbeli kitolódásának árát az épített ingatlanokban kell megfizetni. Varosha/Maraş esetében még bonyolultabb a helyzet, mert ha egy épület földig rombolódik, akkor ez jelentheti azt is, hogy az az ingatlan megszűnt létezni. Ezeket a problémákat a megkötendő egyezményben meg kell oldani. Ennek jelentőségét az adja, hogy adott esetben ember ember ellen fog küzdeni, ami ki-robantója lehet újabb zavargásoknak, végső soron a görög és török népcsoport újabb fegyveres küzdelmének.

Cipruson az 1974-ben elvesztett, pontosabban az eredeti tulajdonos számára hozzáférhetetlenné vált ingatlanok esetében fontos szerepet játszik az Emberi Jogok Európai Bírósága (a tanulmány e szakaszában a továbbiakban Bíróság). A görög közösség tagjai között elterjedt az a gyakorlat, hogy Törökországot, tehát nem az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot, beperlik kártérítésért. A követelés logikai alapja az, hogy a tulajdonos azért nem tudja használni az ingatlanát, mert az azon a területen van, amelyet Törökország hadserege megszállás alatt tart. Külön tanulmányt érdemelne ezen logika értékelése, amelyet nehéz is volna ilyen vagy olyan részlehajlás nélkül megírni. Minden ilyen esetben a keresetet a Bíróság elfogadja és kártérítést ítél meg Törökország terhére.

Egy díszes ház homlokzata leomlott az ismét látogatható Varoshában/Marashanban. Figyeljük meg, hogy a ház előtt a biciklisáv szélesebb, mint az autók sávja!

Fotó: Kovács Gergely

Egy időben annyira sok volt az ilyen keresetek száma, hogy a Bíróság a Xenides-Arestis kontra Törökország perben hozott ítéletében szóvá téve azt kívánva, hogy legyen helybeli lehetőség az ügyek rendezésére. Ezért Észak-Ciprus 2005-ben megalapította az Ingatlan Tulajdonok Bizottságát.⁴⁵ Az Északon ragadt tulajdonok ügyében ide lehet fordulni. Ha a tulajdonjog megfelelően igazolt, a bizottság különböző döntéseket hozhat. Megítélhet kártérítést – ez az esetek többsége. Előfordult az is, igaz ritkán, hogy visszaadták az ingatlant. Egy harmadik típus, hogy cserébe délen ragadt török ingatlant ajánlanak fel. Probléma azonban, hogy a dél-ciprusi kormány a bizottság döntéseit nem fogadja el. Egy esetleges rendezés szerződésében a bizottság döntéseire külön ki kell térni. További nehézség a pénzhiány. A megítélt kártérítést nem mindig tudják kifizetni.

(Mit mondanak el a politikusok?) A jelenleg fennálló viszonyok súlyos hibája, hogy a politikusok nem tájékoztatják megfelelően az embereket az elérhető célokról. Ennek ismerése található meg Kizilyurek könyvének⁴⁶ következő részletében. (Ne felejtjük el, hogy az egész mű párbeszédese formában íródott!) A szövegben Henry Kissinger⁴⁷ akkori amerikai külügyminiszter 1974-ben tett azon javaslatáról van szó, hogy egyezzenek meg elviekben egy olyan szövetségi megoldásban, amely két zónából áll, és a részleteket később, nyugodt körülmények között dolgozzák ki. Clerides elmondja, hogy az akkori görögországi miniszterelnök elfogadta volna, de a külügyminisztere és Makariosz

elutasította. Majd így folytatja: „A ciprusiak szintén elutasították volna, mert [a sziget] felosztását látták megérteni a Föderáció gondolatát, és nem volt idő kioktatni őket.” A kötet szerzője, Niyazi Kizilyürek, aki Cleridest elnök úrnak szólítja az egész műben, ezt válaszolja: „Úgy gondolom, hogy ez a mai napig probléma maradt, elnök úr; senki nem magyarázta el a ciprusi embereknek, hogy mit is jelent valójában a szövetségi megoldás kompromisszuma.”⁴⁸

A beszélgetés nem csupán a szövetségi államra mint megoldási formára igaz, hanem a ciprusi probléma valamennyi aspektusára, beleértve a kompromisszum fogalmát, annak szükségességét, az ENSZ határozatainak fényében elérhető és nem elérhető eredményeket. A jelenlegi politikai kultúra gondolkodásmódját még mindig Makariosz „mindent vagy semmit” felfogása határozza meg a közösség szintjén. Ahogy erről máshol szó volt, az egyéni vélemények sokkal több árnyalatot mutatnak.

Meg kell jegyezni, hogy ezen a problémán az ENSZ sem segít, mert diplomatái soha nem nyilvánítanak véleményt nyilvánosan. Emiatt a ciprusiaknak nincs is visszajelzése semleges megfigyelőtől arra vonatkozóan, hogy mire számíthatnak.

(A két adu ász hiedelme) A crans-montanai tárgyalások 2017-es összeomlásáig a ciprusi politikusok viselkedésében azt lehetett megfigyelni, hogy mindkét oldal abban a téves hiedelemben él, hogy az adu ász a kezében van. Ebben mindkét rész téved, és félrevezeti önmagát.

A görög ciprióták esetében ez az EU-tagság, vagyis, hogy megegyezés esetén az északi rész automatikusan csatlakozna az unióhoz. Ami jól hangzott 2004-ben, nem biztos, hogy ugyanolyan hatást ér el később. Gondolni kell Ciprus pénzügyi válságára, amelyet az okozott, hogy az EU, illetve a hitelezők, de közöttük igen nagy súllyal Angela Merkel, hogyan kezelte Görögország adósságát. Továbbá az is sokat nyom a latban, hogy Ciprus egyik oldala sem az 1960-as szinten él, hanem nagy a fejlődés, ha nem is egyenlő mértékű. Az EU-ba való bekerülés nem fogja automatikusan javítani a jólétet, még többlettámogatás esetén sem. Ellenben számos kérdésben azonnali beleszólást fog eredményezni.

A török ciprióták Famaguszta már többször említett Varosha nevű, 1974 előtt görögök lakta városrészét gondolják adu ásznak. Az igaz, hogy 1974-ig ez volt a Földközi-tenger egyik legfelkapottabb üdülőhelye, a legnagyobb sztárok nyaraltak itt. Még a brit királyi családnak is van bennragadt szállodája a területen. De közben eltelt 48 év. Az épületek sokat pusztultak. Még a sok megmenthető felújítása is nagy összegeket fog felemészteni. Közben az építészeti technológia sokat fejlődött. Ami egykor korszerűnek számított, ma legjobb esetben is középszerű.

Röviden, a két adu ásznak gondolt lehetőség egyike sem olyan, amiért a másik félnek érdemes volna alapvető érdekeket feláldozni. 2017 után az adu ászok jelentősége csökkent. Szerepüket a gázlelőhelyek vették át.

(Hova tartozik Észak-Ciprus területe?) A címbeli kérdés azért kellemetlen, mert bármi legyen is a válasz, rövid úton be lehet bizonyítani, hogy az nem igaz. Volt már arra eset, hogy az ott élő britek feltették a kérdést még a brexit előtt egy nem brit, de EU-s diplomatának, aztán a vita folyamán a diplomatát kinevették.

A brexit előtt is, most is problémát okozott az állatok szállítása, ami a brit emberek számára fontos. Ha Észak-Ciprus Ciprus csatlakozási szerződése szerint az EU-hoz tartozna, akkor kutyákat megfelelő, az állat számára kiállított útlevél birtokában lehetne szállítani az EU és a terület között. (Megjegyzendő, hogy itt most nem annak a kijátszásáról van szó, hogy repülőgéppel nem jöhet közvetlenül az országba.)

Ugyancsak brexit előtti személyes élmény. Egyik lányomat vittük a déli larnacai repülőtérre. Ehhez először át kellett szelnünk a Dekélia nevű brit katonai bázist. Útlevel-ellenőrzés csak itt van, tulajdonképpen nem lehet észrevenni, hogy a bázist mikor hagyja el az ember. A vámós megkérdezte a lányomat, hogy cigaretta és alkohol van-e nála. Történetesen egyik sem volt. A nemleges válasz után a vámós feltette a következő kérdést: „De ugye tudja, hogy az Európai Unióba csak 200 szál cigarettát szabad behozni?” Tehát ő, a hivatalos közeg úgy tekintette, hogy kívülről jövünk az EU-ba.

Ugyanakkor az EU állampolgárai átléphetik a határt, mások, például Afrikából vagy Ázsiából érkezett tanítványaim nem.

Ahogy erről ebben a részben szó volt, 1996 óta nincsenek halálos áldozattal járó konfliktusok, és ezt megelőzően is alig történt ilyen. Vagyis a török erők jelenléte védi az emberi életet.

(Folytatjuk)

FÜGGELÉK

1974-es puccs	A görög katonai junta által Makariosz elnök ellen szervezett puccs 1974. június 15-én.
enosis	Egy görögök által (is) lakott terület egyesülése Görögországgal.
EOKA	A brit uralom ellen küzdő, titkos, görög fegyveres szervezet.
véres karácsony	1963 karácsonya, amely előtt négy nappal kitértek a nemzetiségi zavargások.
Zöld Vonal	Nicosiában a két közösség tagjait elválasztó határ 1963 decemberétől. Nevét Peter Young brit tábornok zöld színt húzó íróeszközéről kapta, amellyel berajzolta a térképre. A szigetet napjainkban kettéosztó határvonal ennek kiterjesztése.

JEGYZETEK

- 1 Ezeket nevezik Makariosz–Denktaş-irányelveknek (guidelines) vagy egyezménynek (accords).
- 2 Írásomban ezúttal is – akárcsak az 1. és 2. részben – a tanulmánynak azokat a sorait, amelyekben én vagyok az első közlő, vagyis személyes tanúságot teszek, szövegbehúzással és végig dőlt betűsen különítettem el.
- 3 Dolgozó Emberek Haladó Pártja, görögül: Anarhotiko Komma tou Ergazomenou Laou.
- 4 Niyazi Kizilyurek: *Glafkos Clerides (The path of a country)*. Nicosia, 2008, Rimal Publications, 139. o.
- 5 Kacziba Péter: *A nemzetközi válságkezelés békeépítő koncepciója és ciprusi alkalmazásának tanulságai*. PhD-disszertáció, Politikatudományi Doktori Program, Pécs, 2017, 152. o.; <https://pea.lib.tpe.hu/handle/pea/16359>.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Pánhellén Szocialista Mozgalom, görögül: Pánellinio Szoszjalisztikó Kínima. Nacionalista és egyben baloldali part, melyet 1974-ben alapított Andreasz Papandreu. Megszakításokkal hosszú ideig volt kormányon.
- 9 Kacziba 2017, 156. o.
- 10 Angolul Confidence Building Measures.
- 11 Varosha egyes részeinek 2020 őszén történt megnyitása óta van egy ENSZ-megfigyelőhely a megnyitott városrészben, ahol jelen sorok írásakor szlovák katonák teljesítenek szolgálatot. Feltételezhetőleg az épületet mindig is az ENSZ használta 1974 után.
- 12 Dr. P. N. Vanezis: *Cyprus: Crime Without Punishment*. Revised Second Edition. Hong Kong, 2000, Regal Printing Ltd, a 229–245. oldalakon közli az egyezményeket. Ezen belül a „Ciprusi Köztársaság Alapvető Szerkezete (Basic Structure of the Republic of Cyprus)” 8. pontja (Vanezis 2000: i. m. 231. o.) ezt mondja: „The President and the Vice-President, separately and conjointly shall have the right of final veto on any law or decision concerning foreign affairs, except the participation of the Republic of Cyprus in international organisations and pacts of alliance in which Greece and Turkey both participate, or concerning defence and security as defined in Annex I.”, vagyis „Az Elnöknek és az Alelnöknek külön-külön és együttesen meglesz az a joga, hogy vétót emeljen bármilyen külügyeket érintő törvény vagy döntés ellen, kivéve a Ciprusi Köztársaság olyan nemzetközi szervezetekbe és szövetségekbe való belépését, amelyekben mind Görögország, mind Törökország tag, [továbbá vétó illeti meg őket] minden olyan védelmi és biztonsági kérdésben, amelyet az I. Kiegészítés felsorol.” Valóban, az I. Kiegészítés tételesen felsorolja a vétózható kérdéseket.
- 13 A kérdést részletesen tárgyalja Torma Tamás: Ciprus az EU-ban: a megalakulástól a csatlakozásig. *Külgügyi Szemle*, 2004. tavasz–nyár. 157–188. o.
- 14 Claude Nicolet: *Admitting the Inevitable: A New Approach to the Cyprus Conflict*. In K. R. Spillmann – J. Krause (szerk.): *International Security Challenges in a Changing World*. Bern, 1999, Peter Lang, 94. o.
- 15 Törökül Adayet ve Kalkanma Partisi, rövidítve AKP.
- 16 Törökül Cumhuriyetçi Türk Partisi, rövidítve CTP.
- 17 Témánk szempontjából kevésbé lényeges, de azóta számos további átkelési lehetőséget nyitottak meg. Ezek egyfelől bizalomnövelő intézkedésnek számítanak, másfelől politikai viták tárgyai. Ami a 2003 áprilisa előtti helyzetet illeti, nem mondható, hogy egyáltalán nem lehetett átkelni a túlsó oldalra. Néha igen, néha nem. Dél csak azokat az autót engedte át, amelyeknek a rendszámában csak egy kezdőbetű szerepelt, mert azokat a rendszámokat még az egységes Ciprusban, 1974 előtt adták ki. Dél az átkelés lehetőségét a ciprusi és EU-s állampolgárokon kívül azoknak adja meg, akik „legális belépési ponton” érkeztek a szigetre, azaz a két dél-ciprusi repülőtér egyikén vagy hajón.
- 18 Alvaro de Soto (1943. 03. 16. –) perui diplomata. 1999. november 1-jétől volt az ENSZ főtákarának ciprusi ügyekkel foglalkozó különleges tanácsadója főtákarhelyettesi rangban. Az ENSZ keretein belül 2007-ig tartó, 25 éves karriert tudhat magáénak.
- 19 Giorgos Lillikas (1960. 06. 01. –) eredetileg az AKEL tagja. Mivel a párt Papadopoulosot támogatta, amikor elnökké választották, így Papadopoulos kormányának több minisztere is volt az AKEL-ből. Ezek egyike Lillikas, aki először kereskedelmi, ipari és turisztikai miniszter, majd külügyminiszter lett. Közben az AKEL-től eltávolodott és Cristofias alatt már nem töltött be ilyen magas tisztséget.
- 20 Ingemar Lindahl: *Notes from the Graveyard of Diplomats (Cyprus 2002–2004)*. Nicosia, 2019, Heterotopia Publications. 257–258. o. Angolul: „The pro-solution people are not called »doves« any longer, but regarded as traitors. The well-financed no-campaign has been in the hands of lillikas’ wife’s large and experienced advertising agency. There are patriotic ads and slogans everywhere: »don’t sell out your motherland« and »no foreign pressure«. Yes-supporters have been intimidated by threatening graffiti and slashed car

- tires. ... To keep the Republic »clean« is not surprisingly a slogan of the no-camp – and by that they don't mean from plastic bottles and beer cans.”
- 21 Georgios Vasiliu (Famagusza, 1931. 05. 20. –) kommunista családja miatt hosszabb ideig Magyarországon élt és tanult görög ciprióta közgazdász, üzletember és politikus. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát, valamint itt készítette és nyerte el kandidátusi fokozatát. 1960-ban végleg elhagyta Magyarországot.
- 22 Dr. Stavros Panteli: *The History of Modern Cyprus*. Nicosia, 2005, Topline Publishing, 310. o.
- 23 Spyros Hacıgregoriou: *The economics of the solution and the reunification of Cyprus*. 2010, a szerző kiadása.
- 24 https://index.hu/kulfold/2011/07/17/egy_hatalmas_robbanas_es_ami_utana_jon/
- 25 Martin Packard: *Getting it wrong (Fragments from a Cyprus Diary 1964)*. 2008, AuthorHouseTM UK Ltd.
- 26 A továbbiakat Takács Péter pszichológus szíves szóbeli közlése alapján írom.
- 27 Ma a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kara.
- 28 Boszormenyi-Nagy, Ivan – Spark M., Geraldine: *Láthatatlan lojalitások*. 2018, Animula Kiadó.
- 29 Committee of Missing Persons, lásd: <https://www.cmp-cyprus.org/>.
- 30 Ezen a listán 2002 név van, <https://www.cmp-cyprus.org/> (letöltve 2022.05.05.)
- 31 https://en.wikipedia.org/wiki/Sevgül_Uludağ.
- 32 Az utca a városban központi szerepet tölt be. Még a gyarmati időkben az EOKA a brit fegyveres erők sok tagját gyilkolta meg itt. Két átjáró is viseli a Ledra nevet, mert az ENSZ főhadiszállású szolgáló egykori elegáns Ledra Szálló (Ledra Pallace Hotel) mellett autóval is át lehet kelni. Az épület a Zöld Vonalon található és a színhelye volt számos magasrangú találkozóknak.
- 33 András apostol a hagyomány szerint egy ízben a sziget mellett hajózott. Partra szállt és a sziklából vizet fakasztott. A történetnek Cipruson is több változata él. Tény, hogy a forrás vizének gyógyerőt tulajdonítottak, különösen a szem betegségeire, és a mai napig viszik a zarándokok. A helyen régóta kolostor és templom áll.
- 34 A terjeszkedő iszlám már a 7. század közepén többször hadjáratban támadta meg Ciprust. Az egyik ilyenben, amely 647–649-ben zajlott, Mohammed próféta egy idős nőrokona, Umm Haram is részt vett. Őszvéréről leesett és itt temették el. Az Umm Haram törökül Hala Sultan, magyarul a jelentése: a szultán nagynénje.
- 35 Szent Barnabás Ciprusról származott. A Biblia szerint ő kezdte el téríteni a nem zsidó vallású embereket is a kereszténységre. Hozzá csatlakozott a későbbiekben Pál apostol. Barnabás visszatért Ciprusra. Ő lett a sziget első püspöke. Vértanúhalált halt, követel agyondobták. Sírja a kolostor közvetlen közelében van.
- 36 Az USA Nemzetközi Fejlesztési Hivatala a tengerentúli országok felé.
- 37 Lindahl 2019, i. m.
- 38 Hanife Aliefendioğlu – Béla Vizvári: A Life Story under the Shadow of Cyprus Issue. *Cyprus Studies*, Vol. 19, Issue. 43, 2017.
- 39 Kereszty András: *Merénylet az érsek ellen*. Budapest, 2009, jószöveg műhely kiadó.
- 40 Packard 2008, i. m.
- 41 A magyarázatban Fokasz Nikosz egy általános, szóbeli megjegyzésére támaszkodom.
- 42 ArThemis Art-Law Centre, University of Geneva, <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/cypriot-icon-boy-george-and-the-greek-orthodox-church-in-cyprus>.
- 43 A püspök neve angolul *Porphyrios (Mahairiotis) of Neapolis*, a jelenlegi érsek segédje, Neapolis püspöke.
- 44 <https://unficyp.unmissions.org/world-wildlife-day-unficyp-tackles-illegal-bird-trapping-buffer-zone>.
- 45 Angolul Immovable Property Commission.
- 46 Kizilyurek 2008, i. m.
- 47 Henry Alfred Kissinger (eredeti neve Heinz Alfred Kissinger; született Németországban, Fürth városában 1923. május 27-én; jelen sorok írásakor százéves) Nixon elnök kormányában először nemzetbiztonsági főtanácsadó volt, majd külügyminiszter. Ezt a posztját a leváltott Nixont követő Ford elnök alatt is megtartotta. Külügyminiszterségének ideje 1973. szeptember 22. – 1977. január 20.
- 48 Kizilyurek 2008, i. m. 151–152. o. Az eredeti szöveg: „GC: ...The Cypriot people would also have rejected this because they would have seen it as partition. They could not understand the idea of Federation and there was no time to educate them. NK: This, I believe, has remained a problem till today Mr. President; no one explained to the Cypriot people what the compromise of a federal solution really means.”

„Sportmozgalmunkban nemkívánatos jelenségek, súlyos hibák is vannak”

Az MDP Központi Vezetőség 1954. decemberi határozata

Az 1954-es év nagy reményekkel kecsegtetett a magyar sportéletben, hiszen a megelőző esztendő eredményei még az 1952-es olimpiai év minden korábbi felülmúló sikereit is meghaladták. Az elért eredményeket filmen is megörökítették¹, a Népszava sportújságírója, Rejtő László szerint pedig azok egyenesen azt bizonyították, hogy „a helyesen vezetett, jól meglapozott magyar sport újabb és újabb diadalokat képes elérni, és még a megközelíthetetlennek vélt eredményeket is felülmúlja”.² A felfokozott elvárásokat jól mutatja a Népsportban megjelent újévi köszöntővers is, mely ugyan általában azt kívánta, hogy „a sportunk sokat nyerjen”, a legfontosabb vágyat azonban, az 1954-es labdarúgó világbajnokságra utalva, a záróstrófában fejezte ki: „Önmagunknak azt kívánom./Kezdet legyen a hathárom/Jövő nyáron VB végén/Mi legyünk a VB élén”.³

A tét persze a kor viszonyainak megfelelően nemcsak „sportbeli szempontból”, hanem „politikai okok miatt” is nagy volt, hiszen az eddigi sikereket „nem akármilyen Magyarország érte el, hanem a Magyar Népköztársaság újszellemű sportolói, a felszabadult magyar nép legjobb versenyzői, a béketábor egyik országának sportmozgalmát képviselő békeharcosok” – ahogyan ezt Hegyi Gyula, a korabeli állami sportfőhatóság, az Országos Testnevelési és Sport Bizottság (a továbbiakban: OTSB) elnöke megfogalmazta év eleji írásában a sportnapilapban. Mindez pedig az OTSB-elnök szerint további felelősséget rótt a sportmozgalom minden résztvevőjére: versenyzőkre, játékosokra, vezetőkre, edzőkre, függetlenül és társadalmi aktívákra egyaránt.⁴

A bizonyításra meg is volt a lehetőség: 1954-ben huszonöt sportágban világ-, hétben pedig Európa-bajnokságot rendeztek. Az eredmények nem is maradtak el, hiszen a magyar sportolók az év folyamán rendezett világbajnokságokon 14 első, 13 második és 15 harmadik, az Európa-bajnokságokon 13 első, 6 második és 7 harmadik helyezést szereztek. A magyar atléták 5 világ- és 3 Európa-csúcsot, az úszók 7 világcúcsot állítottak fel. Ehhez képest – ha nem ismernénk az 1954-es év során a magyar sportban és különösen a labdarúgásban történeteket – még akár meglepő is lehetne, hogy az év végén olyan párthatározat született, amelynek értékelése szerint „sportmozgalmunkban nemkívánatos jelenségek, súlyos hibák is vannak”.⁵

A „Nagy Focialista Forradalom” és következményei – Előzmények

Tudjuk azonban, hogy a *Népsport* előbb idézett újévi köszöntőjében megfogalmazott legfőbb vágy elérése nem sikerült, hiszen a magyar labdarúgó válogatott 1954. július 4-én a berni Wankdorf Stadionban – talán az egész világ várakozásai ellenére – 3:2-es vereséget szenvedett a Német Szövetségi Köztársaság labdarúgóitól, aminek hatására Budapest utcáin három napon át tartó, a Rákosi-rendszerben példa nélküli, a pesti humor által „Nagy Focialista Forradalomnak” elnevezett tüntetéshullám söpört végig.⁶ Maga a vereség, és persze az azt követő események teljes mértékben felülírták az OTSB elképzeléseit is, hiszen a győzelem reményében 120–140 ezer fős ünneplő tömeget vártak a Kossuth térre vagy a Sztálin térre, azaz a mai 56-osok terére, továbbá 500 fős, nagyszabású fogadást terveztek.⁷

Mindebből végül a körülményekre való tekintettel az lett, hogy a Svájcban 1954. július 7-én vert seregként hazatérő csapat tagjainak még Budapest elérése előtt le kellett szállniuk a vonatról, mivel már tudták, hogy több ezres feldühödött tömeg vár rájuk a Baross téren, a Keleti pályaudvarnál. A fővárosi ünnepségből szűk körű vacsora lett a Tatai Edzőtáborban,⁸ „az V. labdarúgó világbajnokságon aratott győzelem emlékére” 2,5 millió példányban előre kinyomtatott bélyegeket pedig – néhány példány kivételével, amit az élete kockáztatásával mentett meg valaki – egyetlen éjszaka alatt kellett elégetnie az államvédelemnek.⁹

A politikai és a sportvezetés számára mindez persze nemcsak, illetve nem elsősorban emiatt jelentett súlyos veszteséget, hanem azért, mert a kudarcot követően természetesen azonnal megindult a felelősök keresése. Erre mutatott, hogy a tüntető tömeg több alkalommal is az OTSB Hold utcai székházához, illetve a szövetségi kapitányi poszt betöltése mellett az OTSB elnökhelyetteseként is dolgozó Sebes Gusztáv lakásához tért vissza, amelynek ablakát még július 4-én be is törte, és visszatérően a „Vesszen Sebes!” rigmust hangoztatta. Ez pedig nemcsak a szövetségi kapitánynak és egyben a sportirányítás második számú vezetőjének szólt, hanem a hatalommal való szoros kapcsolatán és politikai becsatornázottságán keresztül maguknak a hatalom birtokosainak is.¹⁰

Tudták ezt a Magyar Dolgozók Pártja (a továbbiakban: MDP) vezetői is. Nem véletlen, hogy a Politikai Bizottság már 1954. július 7-én Rákosi Mátyás szóbeli előterjesztése keretében napirendre vette a labdarúgó világbajnoksággal kapcsolatban felmerült kérdéseket, és Farkas Mihály, Keleti Ferenc, Hegyi Gyula, illetve Török István részvételével bizottságot állított fel a Svájcban történtek kivizsgálására, illetve előírta, hogy a KV Adminisztratív Osztálya egy hónapon belül dolgozza ki, és terjessze a PB elé az MDP sportpolitikájáról szóló jelentést.¹¹ Bár erre az utóbbi előterjesztésre még egészen decemberig várni kellett, a PB 1954. augusztus 25-i napirendjén szerepelt a *Jelentés a magyar labdarúgó válogatott részvételéről a svájci labdarúgó világbajnokságon* című dokumentum, ekkor azonban annak tárgyalására nem került sor.¹² Végül 1954. szeptember 6-án a PB helyett az MDP KV Titkárságának ülésén valósult meg¹³, amikor már nemcsak egy, hanem rögtön két változatban olvashatták el az MDP KV Adminisztratív Osztálya által, de Hegyi Gyula OTSB-elnök egyetértésével elkészült előterjesztést.

E tanulmány keretei között nincs lehetőség a két javaslat eltérései és a végül azoktól több ponton eltérő határozat ismertetésére, de velük összefüggésben megállapítható, hogy hiába vetették fel a Titkárság elé került jelentések az OTSB vezetői, illetve Sebes Gusztáv személyes felelősségének kérdését az 1954. július 4-i labdarúgó világbajnoki döntőben elszenvedett vereség és az azt követő események kapcsán, és azokat hiába „vette tudomásul” a testület, az inkriminált sportvezetők – minden bizonnyal személyes közbenjárásuknak, a politikai vezetés legfelsőbb körében lévő összeköttetéseiknek köszönhetően – el tudták azt érni, hogy a párt döntéshozói helyettük végül a saját munkatársaira, személy szerint Szepesi Györgyre és különösen Feleki Lászlóra hárítsák át a felelősséget. Amennyiben pedig egyes területeken mégis a sportvezetés által elkövetett hibákról esett szó a határozatokban, azokban az esetekben is elmaradt a konkrét személyek megnevezése, és csak általánosságban az OTSB vezetőit állították pellengérré. Sebes Gusztáv nevét ugyan helyenként említette a végleges titkársági dokumentum, de ezek az eredeti szövegváltozatokhoz képest jóval kevésbé kritikus megjegyzések voltak, amelyeket ráadásul felülírt az, hogy a szöveg szerint az MDP teljes támogatásáról biztosította az OTSB elnökhelyettesét, a Titkárság pedig személy szerint neki és Hegyi Gyulának tulajdonította a magyar labdarúgás előző időszakban elért kiemelkedő eredményeit, és a jövőre nézve is nekik szavazott további töretlen bizalmat.

Az előzők mellett az ülés jegyzőkönyvébe még bekerült a jelentés elfogadása kapcsán a Titkárság azon megállapítása, hogy a magyar labdarúgósporthoz a megelőző években komoly fejlődésen ment keresztül, amiben szerepe volt Hegyi Gyula és Sebes Gusztáv elvtársak jó munkájának is, és megfogalmazódott a testület azon reménye, hogy ennek megfelelően az OTSB vezetői a világ bajnokságon szerzett tapasztalatok birtokában továbbra is biztosítják a hazai labdarúgás töretlen fejlődését. Itt is helyet kapott továbbá a sajtóval szembeni éles kritika, amely arra intette a médiumokat, köztük külön is a *Népsportot*, hogy a jövőben visszafogottabban, „nem kiabálva, nem a polgári zsurnalisztika módszereivel” mutassák be a sport terén elért eredményeket. A kifejezetten az OTSB-nek címzett instrukciók közé a sportolók által vásárolt külföldi árucikkek behozatalának és hazai forgalmazásának megszüntetése, az OTSB-n és más sportszerveken belül kialakult „egészségtelen intrikus légkör” felszámolása és az OTSB erőteljes vezetésének és tekintélyének helyreállítása, a magyar sport politikusabb irányítása került, míg az MDP Adminisztratív Osztálya azt a feladatot kapta, hogy a PB elé terjesztendő sportmunkáról szóló jelentésben „megfelelő módon foglalkozzon a nevelés kérdésével is”.¹⁴

„Politikai harcban született” – Az 1954. decemberi párthatározat

(Az MDP KV Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentése a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről) A PB 1954. július 7-i ülésén előirányzott és a Titkárság 1954. szeptember 6-i döntései között is említett, a sportletről szóló párthatározat előkészítésének folyamatát az MDP Adminisztratív Osztályának Sport Alosztályára 1954. szeptemberében visszakerült Terényi Imre visszaemlékezéséből ismerjük. Terényi – akinek újbóli pozícióba kerülése ellen későbbi értesülései szerint Hegyi Gyula hiába tiltakozott Farkas Mihálynál – az osztályvezető, Keleti Ferenc támogatását, illetve a Politikai Bizottság 1954. július 7-i döntését maga mögött tudva, nagy lendülettel fogott munkához. Egy olyan előterjesztés összeállításához, amely a készítőik szándéka szerint bemutatja a testnevelés és sportmozgalom által 1945 óta bejárt utat, kiáll a tényleges eredmények mellett, kíméletlenül leleplezi a hibákat, és konkrét javaslatokat tesz az új szakasz politikájának sportbeli érvényesítésére.¹⁵

Terényi remélte, hogy a hibák megszüntetésére irányuló kezdeményezése az OTSB vezetőségében is támogatásra talál, ebben azonban Hegyi Gyula és Sebes Gusztáv részéről is csalódnia kellett. Olyannyira, hogy Terényi visszaemlékezése szerint csak kényszer hatására írták alá jelentését a PB elé terjesztését megelőzően, sőt Hegyi még azzal is megpróbálkozott, hogy levetesse a napirendről az összeállítás, ahogyan azt egy alkalommal 1951-ben már megtette. Ezúttal azonban nem járt sikerrel az OTSB elnöke, Keleti Ferenc, pedig bizakodva ismertette a párt vezetői előtt az előterjesztést, és reményeiket táplálta a KV 1954. októberi határozata, amely egyértelműen állást foglalt az új szakasz politikája mellett. Hamarosan azonban ők is szembesültek azzal, hogy Nagy Imre „kis októberi győzelme” után 1954. december elejére már ismét Rákosi Mátyás került előnyösebb helyzetbe.¹⁶

A MDP KV Politikai Bizottsága 1954. december 15-i ülésén tárgyalta a párt Adminisztratív Osztályának Sport Alosztálya és az OTSB közös jelentését a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről. A későbbi határozat alapját képező előterjesztés előadója az OTSB elnöke, Hegyi Gyula volt. A napirendnél a meghívottak sorában jelen volt Sebes Gusztáv, Kovács István, Kádas István, Gyenes András, Orbán László, Keleti Ferenc, Komócsin Zoltán, Matussek Tivadar, valamint Terényi Imre.¹⁷

A jelentés három részre tagolódik, melyek közül az első a sport terén elért eredményeket, a második a hiányosságokat tekinti át, a harmadik pedig a hibák kiküszöbölésére és a korábbiakat is meghaladó eredmények elérésére irányuló megoldási javaslatokat ismerteti. Az előterjesztés a problémákat és a beavatkozási lehetőségeket egyaránt három csoportba sorolja.

A dokumentum alapvető hibaként említi a tömegsport, az iskolai testnevelés és a falusi sport nem megfelelő fejlődését, az MHK, azaz Munkára Harcra Kész testnevelési rendszer népszerűségvesztését, adminisztratív feladatává válását, a többszázéves próbázások mögötti teljesítmények hiányát, az erről szóló jelentések valótlan adatközléseit, az élsport utánpótlásának szűk merítési lehetőségét. Ennek kapcsán megjegyzi, hogy a túlszűfolt nemzetközi sportprogram elvonja az OTSB erejét más feladatok elvégzésétől, és megnehezíti a hazai versenyek megfelelő előkészítését és színvonalas lebonyolítását.¹⁸

A második problémakör a sportolók között az általánosnál jobban elterjedt „burzsoá gondolkodás”, amihez az anyagiasságot, a munkanélküli életvitelt, a kozmopolitizmust, csempészetet és erkölcsstelenséget sorolja a jelentés. E jelenség okaként a sportszervezetek, által- és tömegszervezetek által a sportolók erkölcsi és politikai nevelése terén elkövetett súlyos mulasztásokat jelöli meg. A sportvezetőket marasztalja el azért, hogy nem léptek fel határozottan a sporteseményeken növekvő fegyelmezetlen magatartás, a játékosok csábítása, valamint az ellenfél lepénzelése ellen, és kiemeli, hogy különösen liberálisnak bizonyultak e téren az élsportolókkal szemben. Problematikusnak tartja, hogy az OTSB és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (a továbbiakban: SZOT) kevés figyelmet fordított a káderképzés minőségére, aminek a jelentés szerint egyenes következménye volt a sportaktívák alacsony szakmai és politikai képzettsége, valamint az, hogy a sportban „reakciós elemek a burzsoá sportszellem terjesztésével” gátolják a munkát.¹⁹

A harmadik csoportba a sportvezetés hiányosságait sorolja az előterjesztés. Ezek között általánosságban említi a bürokratikus vezetési stílust, a tömegekkel és az alsó szervekkel való kapcsolatok lazulását, a társadalmi munka háttérbe szorítását, az egészséges bíráló szellem hiányát, valamint az elbizakodottság, a személyi kultusz és a pazarlás elterjedését. Az OTSB-vel kapcsolatban a gyenge irányító és ellenőrző munkát és a testület megcsappant tekintélyét említi elsőként, amit a bizottság összetételének, ülési színvonalának és döntési gyakorlatának kritikája követ. Ezek okaként egyértelműen az OTSB vezetésének gyengeségét, a kollektív vezetés megerősítésére irányuló hatékony intézkedések és a bírálat egészséges szellemének szabad fejlődését biztosító légkör hiányát jelöli meg. Az OTSB-n belüli problémák közé sorolja a dolgozók nem megfelelő politikai képzettségét és azt, hogy a pártszervezet nem látja el eredményesen a feladatát.²⁰

Az OTSB külső megítélése és kapcsolatai terén a jelentés elsőként arra a megállapításra jutott, hogy a Minisztertanács nem tudott megfelelő támogatást nyújtani a bizottság számára, így az egyes tárcák elvitatták annak irányító szerepét a testnevelés és sport kérdéseiben. Ugyanakkor az előterjesztés szerint az Oktatásügyi és az Egészségügyi Minisztérium sem szentelt kellő figyelmet a testnevelés és sport ügyének, a Honvédelmi Minisztérium pedig egyenesen elzárkózott az OTSB-vel való rendszeres kapcsolattartástól. A dokumentum alapján a pártszervezetek oldaláról is hiányzott a megfelelő irányító, ellenőrző, segítő munka. 1947 óta nem jelent meg a testnevelési és sportmozgalom jövőjéről szóló, átfogó párthatározat és a KV Adminisztratív Osztálya, az Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint a Párt- és Tömegszervezeti Osztály sem nyújtott elegendő támogatást az OTSB-nek.²¹ Az OTSB részéről elkövetett hibaként említi a szöveg, hogy a központi társadalmi szövetségeket háttérbe szorítják az OTSB osztályai, a sportegyesületekkel szemben viszont határozottabb politikai iránymutatást, a vezetők tájékoztatását

és aktívabb ellenőrző tevékenységet szorgalmaz a bizottsággal szemben. A SZOT és az OTSB közötti kapcsolatról megjegyzi, hogy az ugyan fejlődött, de még mindig sok a vita a két szervezet között, ami gátolja a sport fejlődését.²²

Rákosi Máttyás a napirendről szóló összefoglalójában emlékeztette a jelenlévőket, hogy már a labdarúgó világbajnokságról szóló tárgyalás alkalmával figyelmeztették a sportvezetőket arra, hogy eredményesen ugyan, de „régimódi, felszabadulás előtti esz-közökkel vezetik a sportot”. Felidézte az elveszített berni döntőt követő tüntetéseket is, annak egyik bizonyítékaként, hogy túlságosan elhanyagolták a sportban a politikát. Hegyit és helyettesét, Sebest is elmarasztalta amiatt, hogy ha nem is tudatosan, de az általuk tanúsított „baráti patriarchizmus” révén eltértek a kollektív vezetéstől, és olyan légkört teremtettek a sportban, amelyben mások nem mernek felszólalni ellenük, „szentírásnak” tekintik, amit mondanak. Itt érdemes megjegyezni, hogy Rákosi a saját helyzetére reflektálva volt ilyen megengedő a két sportvezetővel szemben, ugyanis abból indult ki, hogy ő maga „eleget vétkezett a kollektív vezetés ellen”, így el tudja fogadni, hogy „valaki úgy is vétkezhet, hogy esze ágában sincs, hogy a kollektív vezetést megsértse, mégis megsér-ti”. Ezzel együtt határozott fellépést sürgetett az „igazi” kollektív vezetés megeremtése érdekében az OTSB-ben, és amellet tette le a voksát, hogy két további elnökhelyettes legyen a bizottságban, az egyik a Demokratikus Ifjúsági Szervezet (a továbbiakban: DISZ), a másik pedig a szakszervezet részéről. A Budapesti Pártbizottságot arra utasította, hogy vizsgálja meg az OTSB pártszervezetének munkáját, a bizottság vezetősége és a pártszervezet számára pedig az apparátus szerepe és a kollektív vezetés közötti esetleges összeférhetlenség feltárását szabta feladatul.²³

Hegy Gyula a személyét ért kritikákra válaszolva hangsúlyozta, hogy Sebessel együtt „régí harcossai a sportnak”, és felháborodva utasította vissza azt a kifogást, miszerint magatartásuk nem kellően politikus. Azt ugyan elismerte, hogy valóban előfordulnak olyan helyzetek, amikor visszaél a tekintélyével, de azt már elutasította, hogy csak azért gyakoroljon önkritikát, mert az elő van írva. Azokat a véleményeket is kifogásolta, amelyek kizárólag az OTSB-t tették felelőssé a sportolók neveléséért, különösen arra való tekintettel, hogy elmondása szerint a bizottság ebben a pártszervezetre, a DISZ-re és a szakszervezetre sem számíthatott. Rákosi erre reflektálva megerősítette, hogy épp ezért van szükség egy-egy delegáltra a DISZ és szakszervezet részéről az OTSB-ben.²⁴

A hozzászólások sorát záró Farkas Mihály a legsúlyosabb problémának a „burzsoá álsport romlott erkölcsi terjedését”, illetve annak a sportolók által folytatott csempészetben és az ahhoz kapcsolódó kémkedésben való megnyilvánulását tartotta.²⁵ Elsődleges felelősként az OTSB vezetőit nevezte meg, és a helyzet megoldásának kulcsát ő is a bizottság összetételének megváltoztatásában látta, azonban három elnökhelyettes alkalmazását javasolta. A DISZ és a szakszervezet képviselője mellett egy, a nevelés kérdésével foglalkozó helyettes beállítását is szükségesnek tartotta, ahogy azt is, hogy az elnökség tagjai ne pusztán formális szerepet töltsenek be, hanem aktívan vegyenek részt a sport irányításában. Hangsúlyozta továbbá, hogy a jövőben az OTSB vezetőinek a bizottság döntései alapján kell a feladatát ellátnia, az apparátus szerepét pedig a feltétlenül szükségesre kell csökkentenie. A pártszervezet megerősítését is elengedhetetlennek tartotta a helytelen nézetekkel szembeni hatékony küzdelem és a PB határozatok helyes végrehajtása érdekében.²⁶

Farkas Mihály felszólalása végén még javasolta, hogy a határozat elfogadását követően rendezzenek egy kétnapos országos aktívaértekezletet legfeljebb 300–350 sportvezető és szakember részvételével, ahol megvitathatják az időszerű kérdéseket és feladatokat, a határozatban is felvetett problémákat, és hosszú távú perspektívát nyújthatnak az egész magyar sport számára.²⁷

(Az MDP KV határozata testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről) Végül a Politikai Bizottság a felszólalásokban elhangzott javaslatokkal kiegészítve fogadta el a határozatot. Ennek megfelelően a helyzetelemző rész kimondta, hogy a sportélet vezetői nem látják a testnevelés és sportmozgalom terén a nagyarányú fejlődés ellenére jelentkező súlyos hibákat, munkájukban túlzott elégedettség tapasztalható. A magyar sport vezetésének legnagyobb hibájaként mégis azt róttá fel, hogy „a határozatoknál, intézkedéseknél nincsenek eléggé figyelembe véve a politikai szempontok”, az eredmények nincsenek eléggé politikailag kiaknázva.

A hibák és hiányosságok első számú felelőseként az OTSB vezetőit, Hegyi Gyulát és Sebes Gusztávot jelölte meg, bár ezt a verdiktet némileg enyhíthető, hozzátette, hogy a DISZ Központi Vezetőségét és a SZOT Elnökségét is felelősség terheli a mulasztások miatt.²⁸ A hibák kiküszöbölése érdekében a határozat előírta, hogy a testnevelési és sportmozgalom vezetését politikailag meg kell erősíteni, és meg kell szüntetni azt a vezetési módszert, amely csak a sportszempontokat veszi figyelembe és nem érvényesíti az MDP politikáját. Ennek érdekében fel kell számolni az elbizakodottságot és személyi kultuszt, maradéktalanul érvényre kell juttatni a kollektív vezetés elvét és ki kell alakítani az egészséges bíráló szellemet, a központban és az alsóbb szintű szervezetekben is demokratikusabbá, bürokráciamentesebbé kell tenni a vezetést.²⁹

A felsorolt célok megvalósítása érdekében a határozat megerősítette, hogy az OTSB a testnevelés és sport legfelsőbb vezető szerve, melynek joga és kötelessége a Magyar Népköztársaságban folyó minden testnevelési és sportmunka irányítása, segítése és ellenőrzése. Határozott fellépést szorgalmazott azok ellen, akik ezt figyelmen kívül hagyva az „idejétmúlt vezetési formákat akarják újra bevezetni”. A sportvezetéssel szemben ugyanakkor a centralizmus megszüntetését fogalmazta meg elvárásként, a sportegyesületek, helyi TSB-k, társadalmi szövetségek intenzívebb bevonása révén.³⁰

A vitában elhangzottaknak megfelelően a határozat kimondta, hogy az OTSB személyi összetételét úgy szükséges módosítani, hogy a testületben a SZOT és a DISZ is megfelelő képviselőt kapjon. Előírta továbbá, hogy három új elnökhelyettessel és pénzügyi szakemberekkel kell az OTSB-t megerősíteni. A bizottság számára havi ülésezést szabott meg, a két ülés között pedig az OTSB Elnökségének kollektív vezetését irányozta elő. Az Elnökség tagjai közé az elnököt és helyetteseit, köztük a SZOT és a DISZ sporttitkárát sorolta a pártvezetés döntése. A személyi javaslatokat egy hónapon belül kérte a Titkárság elé terjeszteni a határozat, továbbá előírta, hogy az OTSB szabályzatát a határozatban foglaltak szerint kell módosítani.³¹

Az OTSB funkciójára vonatkozóan a határozat leszögezte, hogy a bizottságot „a magyar testnevelés és sport tényleges, kollektív vezető szervévé kell tenni, melynek döntése az összes fontos kérdésben elengedhetetlen”. Az apparátus feladatáknak az OTSB határozatainak végrehajtását jelölte meg, azzal kiegészítve, hogy az OTSB irányító munkát nem végezhet, illetve nem akadályozhatja a kollektív vezetés megvalósítását. Ugyanezeket az alapelveket a TSB-okra is érvényesnek mondta ki a szöveg.³²

A külső kapcsolatok tekintetében a Minisztertanács és a KV Adminisztratív Osztály részéről az OTSB-t ellenőrző munka megerősítését, a párt politikájának a sport területén való maradéktalan megvalósulását, a Budapesti Pártbizottság részéről pedig az OTSB pártszervezetének fejlesztését várta el a határozat. Utóbbi feladatául a KV határozat végrehajtásának elősegítését, a szabad, bíráló légkör megteremtését szabta. Előírta, hogy a DISZ Központi Vezetőségébe, valamint a megyei és járási választmányokba válasszák be az OTSB egyik elnökhelyettesét, illetve a megyei és járási TSB-ok elnökeit. Végül kimondta, hogy garantálni kell az OTSB, a SZOT és a DISZ Központi Vezetősége közötti kooperációt.³³

Az előterjesztéshez képest új elemként a társadalmi sportszövetségek és az OTSB relációjában az előbb említettekől a széleskörű társadalmi ellenőrzés megvalósítását, az állami sportvezetés munkájának támogatását követelte meg, a bizottsággal szemben pedig azt az elvárást fogalmazta meg, hogy biztosítsa a szövetségekben a párt politikájának maradéktalan érvényre juttatását és leplezze le a régi burzsoá sportvezetési szemlélet maradványait.³⁴

Az ülés jegyzőkönyvéből az eddigieken túl kiderül az is, hogy Farkas Mihály javaslatának megfelelően, 1955 januárjára a sport jövőbeni feladatait a párthatározat alapján ismertető aktívaértekezlet megtartását rendelte el a párt a sportvezetők számára, illetve azt is előírta, hogy az aktíva után a sportszövetségek is tárgyalják meg teendőiket. A KV Adminisztratív Osztályának és az OTSB-nek fél évvel később jelentést kellett készítenie a Politikai Bizottság számára a határozat végrehajtásának aktuális állásáról.³⁵

Érdeemes még említést tenni a jelentés és a határozat között kimutatható két szövegszerű különbségről, tekintettel arra, hogy ezek a változások egyértelmű politikai jelentőséggel bírnak, hiszen az előterjesztés még abban az időszakban született, amikor úgy tűnt, „győzött a júniusi politika, és csúfos vereséget szenvedtek azok a számítások, amelyek kudarcára spekuláltak”. A tárgyalásra és a határozat elfogadására azonban már akkor került sor, amikor Rákosi Mátyás a Moszkvában töltött két hónapot követően a szovjet prezídium többségi támogatását ismét maga mögött tudva visszatért Budapestre, és támadást indított Nagy Imre és a „bajjal és nehézséggel teli másfél esztendő” „jobboldali elhajló” politikája ellen.³⁶

Ezt a változást mutatja az, hogy a határozat bevezetőjéből kimaradt a PB-nek előterjesztett jelentésben még szereplő azon szövegrész, amely az új szakasz viszonyaiból vezette volna le a testnevelési és sportmozgalomban meghatározandó feladatokat.³⁷ Az elfogadott szöveg már csak addig megy el, hogy a sportban is le kell vonni az 1953. júniusi határozatból a megfelelő következtetéseket. Ugyancsak kimaradt az új szakasz politikájára való utalás a határozatot lezáró mondatból, amely eredetileg a feladatok végrehajtását az „új szakasz politikájának szellemében” írta elő.³⁸ Az előterjesztést tárgyaló ülés jegyzőkönyvében az idézett rész aláhúzva szerepel, ilyen módon is megerősítve a törlésre irányuló szándékot.

A változásokra magyarázatot ad, hogy épp a sportról szóló jelentést is tárgyaló 1954. december 15-i PB-ülésem fogadták el azt a legnagyobbbrészt Rákosi Mátyás korábbi előterjesztésén alapuló határozatot, amely személy szerint Nagy Imrét és politikáját egyaránt elmarasztalta. De talán ennél is fontosabb, hogy Rákosi – természetesen Nagy Imre kivételével – már egy héttel korábban elnyerte a PB tagjainak támogatását egy újabb moszkvai „konzultáció” megtartására, majd ennek nyomán december 16-án levélben kérte Hruscsovtól, hogy a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnöksége fogadja az MDP PB delegációját, s közölje a helyzettel kapcsolatos véleményét és tanácsát.³⁹

Persze Rákosi – tekintettel arra, hogy már hazatérése előtt megkapta az SZKP Elnökségének beleegyezését az újabb „konzultációhoz” – már előre tudta, hogy mi várható Moszkvában, így nem meglepő, hogy előrelátó módon „kigyomláttatta” a sportról szóló határozatból az „új szakasz politikájára” vonatkozó részeket. Azt ugyanis nemcsak Rákosi bírálta ismét élesen, amikor az SZKP Elnöksége 1955. január 8-án fogadta az ötfős magyar delegációt, hanem a szovjet pártvezetők is, akik közül Kaganovics és Malenkov is kijelentette, hogy maga az „új szakasz” elnevezés is helytelen, nem marxista meghatározás.⁴⁰ Ez pedig már előrevetítette a PB 1955. január 13-án,⁴¹ illetve március 2–4. között hozott határozatainak tartalmát, melyek szentesítették Nagy Imre politikai félreállítását és az „új szakasz” félretételét, még azzal együtt is, hogy Nagy Imrét

végül csak a „felszabadulás” 10. évfordulója alkalmából megtartott protokollrendezvényeket követően távolították el a Politikai Bizottságból és a Központi Vezetőségből, valamint a kormányfői posztjáról.⁴²

Nem véletlen, hogy az előterjesztést készítő Terényi Imrének kétségei voltak a sporthatározat sikeres végrehajtásával kapcsolatban, mivel megszületésének körülményei rádöbentették arra, hogy „ez a dokumentum politikai harcban született, nyilvánvaló tehát, hogy megvalósítani is csak politikai harcban lehet”. Különösen elgondolkodtatta az, hogy a hibákért személyesen csak az OTSB elnökét és helyettesét érte kritika, míg az őket korábban minden körülmények között támogató Farkas Mihályt és Rákosi Mátyást egyáltalán nem, miközben az ő helyeslésük nélkül Hegyi és Sebes sem járhatott volna el olyan – 1954-ben már Farkas és Rákosi által is bírált – módon, ahogyan azt a megelőző években tette.⁴³

„Megvalósítani csak politikai harcban lehet” –Az 1954. decemberi határozat végrehajtása *(A határozat ismertetése)* A határozat végrehajtásának első lépése annak széles körű ismertetése volt, amit komolyan akadályozott, hogy a PB döntése alapján nyomtatásban rendkívül szűk körben terjesztették, azt csak a KV osztályvezetői, a budapesti és megyei pártbizottságok elsőtitkárai, az OTSB és a SZOT elnöke, valamint a DISZ KV főtitkára kapták meg.⁴⁴ Tartalmát így kizárólag különböző értekezletek útján tudták megismertetni az érdekeltekkel. A helyzet ellentmondásosságát egyébként jól jelzi az is, hogy maga a határozat a párttal szemben megfogalmazott kritikák között épp azt említi, hogy a „sporttal kapcsolatos határozatai nem jutottak el a sportvezetőkhez és a sportolókhoz, kivéve az OTSB néhány vezetőjét”.⁴⁵ A végrehajtást nehezítette az is, hogy Terényi Imre beszámolója szerint a határozatot még az illetékes párt- és állami szerveknek is csak megkésve, 1955. május elején postázták ki. Akkor is úgy, hogy abban – a PB 1954. december 15-i ülésének jegyzőkönyvéhez mellékelte változattal ellentétben – már nem szerepelt a Hegyi Gyula és Sebes Gusztáv személyes felelősségét megállapító szövegrész.⁴⁶

A párthatározatot ismertető tájékoztatók közül az 1955. január 22–23-án Budapesten, az Újvárosháza tanácstermében megrendezett országos sportértekezlet volt az első. Az eseményen 350 fő vett részt; az ország minden tájáról érkeztek az élsportolók, az OTSB munkatársai, a megyei TSB-k és a Budapesti TSB vezetői, a társadalmi szövetségek aktívái és a sportegyesületek elnökei.⁴⁷

Az értekezleten Hegyi Gyula, az OTSB elnöke négy részből álló beszámolóban ismertette a párt határozatát. Elsőként tömören ismertette az MDP KV sporttal kapcsolatos határozatát, majd annak jelentőségét méltatta. A harmadik szakaszban a határozat szellemiségén alapuló helyzetelemzés következett, és a felszólalást a párt döntéséből következő feladatok ismertetése zárta. Hegyi beszéde tehát alapvetően a határozat irányvonalát követte, de ha alaposabban megvizsgáljuk a két szövegnek akár csak a sportvezetésre vonatkozó szakaszait, akkor világossá válik, miért ragaszkodtak ahhoz, hogy csak ismer-tetik a dokumentum tartalmát, de nem hozzák nyilvánosságra az iratot.

Ennek köszönhetően ugyanis Hegyinek a hiányosságok ismertetése során egyebek mellett nem kellett kitérnie arra, hogy a határozat szerint az OTSB személyi összetétele nem megfelelő, az OTSB vezetői felelősek azért, hogy a sportban elmaradt a kollektív vezetés megerősítése és a „bírálat egészséges szellemének” fejlesztése, az OTSB párszervezete sem látja el kielégítően a feladatát, mint ahogy azt sem kellett kifejtenie, hogy pontosan kik a felelősek a sportvezetésben jelentkező problémákért – mindezt természetesen az MDP Központi Vezetőségének tulajdonítva.⁴⁸

Azt, hogy mindez ebben a formában elhangozhatott, minden bizonnyal az is magyarázhatja, hogy így az MDP kritikája kapcsán is elegendőek voltak az általános és meglehetősen megengedő megfogalmazások, és a határozattól eltérően nem volt szükség a KV Adminisztratív Osztály, Agitációs és Propaganda Osztály, valamint a Párt- és Tömegszervezet Osztály mulasztásainak említésére. Ez a fajta sablonos, a konkrétumokat nélkülöző és ily módon éppen az esetleges hibák feltárásának elkerülését szolgáló stílus megfelelt a korszak jellegzetes politikai nyelvezetének, ami szorosan kapcsolódott a sztálinista pártéletben nagy jelentőséggel bíró, ám üres és általánosságokban mozgó, így pedig az érintettek számára voltaképpen ártalmatlan kritika/önkritika rituáléjához.⁴⁹

A Budapesten megrendezett országos sportaktívát követően 1955. január 24. és 29. között Tatán, az Olimpiai Edzőtáborban a megyei TSB-elnökök, a sportegyesületek országos elnökei, az MDP KV, a SZOT, a DISZ és a Honvédelmi Minisztérium képviselői, valamint az OTSB osztályvezetői számára rendeztek tanfolyamot a határozat megismerése céljából. Február elejétől az egyes sportágak szövetségei tartottak országos értekezleteket. A sort az 1955. február 6-án megrendezett országos labdarúgóértekezlet nyitotta, és 1955. december végén a motorsport országos találkozója zárta. 1955. február 13-án a fővárosi és megyei TSB-k aktívaértekezletein megjelentek, 1955. február 14-én és 15-én pedig a megyei függetlenített sportvezetők és a legnagyobb társadalmi szövetségek megyei elnökei előtt ismertették a határozatot és az abból következő feladatokat. Az OTSB-n belül az MDP pártszervezete külön taggyűlésen tájékoztatta a hivatalban dolgozó párttagokat.⁵⁰

Terényi Imre a határozat végrehajtásáról szóló 1955. február végi feljegyzésében több előremutató fejlemény mellett arról számolt be, hogy „megtorpanás tapasztalható, illetve nem lehetünk elégedettek az eddig történetekkel”. Az okok között elsőként azt említette, hogy még nem került sor a felsővezetés megerősítésére, az OTSB új elnökségi és bizottsági tagjai és az új elnökhelyettesek kinevezésére. Mindez Terényi szerint hátráltatta a kollektív vezetés megvalósítását, az OTSB, a DISZ és a SZOT közötti kapcsolat javulását. A személyi kérdések kapcsán az osztályvezető elsősorban a DISZ és a SZOT felelősségét vetette fel, míg az együttműködés erősítésére irányuló határozottabb kezdeményezést főként Hegyi Gyulától várta.⁵¹

Terényi az 1954. decemberi párthatározat végrehajtásának felgyorsítása érdekében a sportvezetők határozottabb fellépését, illetve az OTSB Elnökségének átmeneti kibővítését javasolta Béres Tibor és Adám József főosztályvezetőkkel és Kutas Istvánnal, a Sportoktatási Hivatal vezetőjével, továbbá a káderfeladatok gyors megoldását, a labdarúgók Hegyi Gyula általi összehívását, az OTSB Labdarúgó Osztályán az osztályvezető és az állami edző leváltását, valamint a sportagitáció és -propaganda „felfrissítését” várta el.⁵²

Az OTSB Elnöksége 1955. február 18-i ülésén tárgyalta a decemberi párthatározat sportszervezetek előtti ismertetésének módjáról. Az itt született határozat elrendelte, hogy az Elnökség döntsön a párt irányutatásának végrehajtását szolgáló legfontosabb teendőkről, és azokat ismertessék az osztályvezetők értekezletén, majd főosztályi és osztályértekezleteken vitassák meg a konkrét lépéseket, illetve készítsenek távlati terveket. Az országos társadalmi sportszövetségek tájékoztatását a Sportoktatási Hivatalra bízták. Ugyancsak a Sportoktatási Hivatalra és Hegyi Gyulára hárult, hogy a válogatott kerektekbe tartozó sportolókkal – külön a labdarúgókkal – tudassák a párthatározatból rájuk vonatkozó részeket és az azokból fakadó tennivalókat.⁵³

A sportegyesületek választmányainak is meg kellett tárgyalnia a határozatot, ezt követően az országos választmány tagjainak a nagyobb sportkörök, a megyei és városi választmányok elnökeinek pedig a területükön lévő sportkörök taggyűlésein kellett

ismertetniük a végrehajtásával, valamint az 1955. évi munkaprogram megvalósításával kapcsolatos feladatokat. Az Oktatási Minisztériumot a legjobb testnevelőtanárok és oktatási osztályvezetők részvételével zajló értekezlet megrendezésére hívták fel, amelyen az iskolai testneveléssel és a sportolók nevelésével összefüggő teendőkről kellett tájékoztatniuk a résztvevőket. Mindezek mellett a párhatározatban szereplő feladatok végrehajtásának módszerét ismertető sajtókampány szervezését is elrendelték, hangsúlyozva, hogy a témának a vidéki és üzemi lapokban is meg kell jelennie.⁵⁴

A párhatározatban foglaltak végrehajtásának ellenőrzése az OTSB-n belül, a TSB-knél, a társadalmi sportszövetségekben, a válogatott sportolók kereteinél és a sportegyesületeknél egyaránt az OTSB Elnökségére hárult.⁵⁵

Mindezek alapján az OTSB Elnökségének Titkársága által az 1955-ös második negyedévi testnevelési és sportmunkáról készített jelentés joggal fogalmazhatott úgy a megelőző három hónap eredményei kapcsán, hogy „a párhatározat a testnevelési és sportbizottságok megyei sportaktíváin és kétnapos munkaértekezletein keresztül lejutott egészen a sportkörökig. A párhatározat leglényegesebb pontjait valamennyi testnevelési és sportbizottság, valamint sportegyesületi vezetőszer (választmányok, elnökségek) ismeri”. Azt ugyan megjegyezte a beszámoló, hogy a sportkörök nem ismertették megfelelően a sportosztályokkal és sportcsoportokkal az MDP döntését, de még irányukban is megtörtént a határozat mechanikus továbbítása és feldolgozása.⁵⁶ Terényi Imre erre vonatkozó jelentéséből ugyanakkor azt is tudjuk, hogy éppen ebből fakadóan magukhoz a sportolókhoz – különösen a vidéken élőkhez – a határozatnak csak azok a részei jutottak el, amelyektől „félniök kell”, de nem ismerték meg annak a testnevelés és sport eszmei, politikai megtisztítására vonatkozó részeit.⁵⁷

(Jobboldali elhajlás és balos hibák – avagy márciusi fordulat a sportban is) Eközben a belpolitikai helyzet újabb fordulponthoz érkezett, hiszen az MDP Központi Vezetősége 1955. március 2–4. közötti ülésén elfogadott, a politikai helyzetről és a párt feladatairól szóló nyilvános határozatában hivatalosan is kimondta az „új szakasz” politikájának félretételét, a legnagyobb veszélyként a jobboldali elhajlást nevezte meg, amely megtestesítőjeként Nagy Imrét azonosította, miközben Farkas Mihályt is elítélte a „balos” hibák bűnbakjaként. Nagy Imrét 1955. április 14-én megfosztották a PB-tagságától, 18-án pedig a miniszterelnöki tisztségéből is felmentették, míg Farkast, „tekintettel arra, hogy Nagy elvtárs helytelen nézeteit hosszú ideig támogatta”, április 14-én szintén kizárták a PB-ből és a Titkárságból egyaránt. A hatalom centrumába ismét Rákosi Mátyás került, és maga az 1955. márciusi határozat is olyan vonatkoztatási ponttá vált a továbbiakban, mint amilyen az 1953-as „új szakasz” törekvéseinek hívószavaként használt „júniusi program” volt korábban.⁵⁸

Ezek a politikai változások a sportot sem hagyták érintetlenül. A márciusi határozat ugyanis a párt helyes irányvonalának érvényesülését a politikai, a gazdasági és a társadalmi élet *minden* területén a káros jobboldali nézetek ideológiai szétzúzásával és teljes elszigetelésével tartotta megvalósíthatónak. Kimondta, hogy megalkuvás nélküli ideológiai harcot kell folytatni a párt politikájától eltérő *minden* elhajlás, mindenekelőtt a jobboldali elhajlás ellen, *mindeniütt* fel kell tárnai a jobboldali veszély gyökereit, és biztosítani kell a párt vezető, irányító szerepét a társadalmi és az állami élet *minden* területén, az állami szervezetekben, tömegszervezetekben és tömegmozgalmakban, a sajtó szerveiben. A Központi Vezetőség egyúttal kötelezte a pártszervezeteket, hogy „minden erejükkel szélesítsék és erősítsék a párt kapcsolatait a munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek széles tömegeivel”.⁵⁹

Az OTSB kommunistáinak nagyaktíva értekezlete az előbbi iránymutatásoknak megfelelően már alig tíz nappal a határozat nyilvánosságra kerülése után, 1955. március 18-án napirendre tűzte annak ismertetését. A hozzászólók közül többen is igyekeztek kimutatni a márciusi határozat által felvetett egyes problémák, különösen persze a „jobboldali elhajlás” megjelenését a sport területén. A legalaposabb elemzést természetesen Terényi Imre adta az MDP Adminisztratív Osztály Sport Alosztálya részéről. A sportból származó példák közül elsőként azt a Nagy Imre személyéhez kötött szemléletet említette, amely Magyarországot sportnagyhatalomnak tekintette. Szerinte ennek a „nacionalista felfogásnak” a következménye volt, hogy a labdarúgó világbajnokság elveszített döntőjét követően a „reakció” napokon át ki tudta vinni az embereket a Körútra, amit még akkor is sikerként könyvelhetett el, ha az ott tüntetők között „a dolgozó nép államának az alja” volt megtalálható a jampecokkal karöltve. Úgy vélte ugyanakkor, hogy ezen a téren már sikerült változást elérni, ami a sportban is érezte a pozitív hatását.⁶⁰

A következőként felszólaló Béres Tibor Terényi Imre felvetéséhez kapcsolódva leszögezte, hogy álláspontja szerint a testnevelés és sportmozgalomra vonatkozó 1954. decemberi határozat, valamint az 1955. márciusi KV-határozat teljes egészében fedi egymást, hiszen előbbiben is a sport területén fellelhető „jobboldali elhajlásról” van szó. Ide sorolta, hogy a sportvezetés korábban csak az eredményeket tartotta szem előtt, míg az iskolákban, sportcsoportokban és munkahelyeken zajló ifjúsági sportnak nem szentelt kellő figyelmet. Hangot adott továbbá annak a meggyőződésének, hogy az 1955. márciusi párthatározat megszünteti az OTSB-nek a decemberi határozat végrehajtása érdekében tett határozott lépései körüli bizonytalanságot, és egyúttal felhívja a figyelmet arra is, hogy az ellenséges elemekkel szembeni tudatos küzdelem évek óta megszűnt a sportban, bár azt elismeri, hogy ezen a területen „nehezebb megkülönböztetni az ellenséges elemeket, mint például a mezőgazdaságban a kulákokat”.⁶¹ Mindebből jól látható, hogy a sport területén is megkezdődött az „új szakasz” politikájának és Nagy Imre személyének diszkreditálása, illetve az 1954. decemberi és az 1955. márciusi határozat elvi és gyakorlati összehangolása.

A nagypolitikában lezajlott változások minden bizonnyal ahhoz is hozzájárultak, hogy lezárják a sportvezetés személyzeti ügyeiben hónapok óta nyitva hagyott kérdéseket. A legégetőbb feladat nyilvánvalóan az OTSB Elnöksége és az új bizottsági tagok megnevezése volt. Az MDP Adminisztratív Osztályának vezetője, Keleti Ferenc az MDP KV Titkárságának 1955. május 23-i ülésén nyújtotta be a személyükre vonatkozó javaslatot. Ebben hat fő, Simon Lajos, volt egészségügyi miniszterhelyettes, Orbán László, oktatási miniszterhelyettes, Barcs Sándor MTI igazgató, az Országos Labdarúgó Szövetség elnöke, Szabó József, volt Szabadságharcosok Szövetsége főtitkár, Rózsa László MH ezredes és Felcsuti László MH főosztályvezető OTSB-tagságának megszüntetését terjesztette elő. Az így megüresedett helyekre pedig a SZOT részéről Cseterki Lajos sportért felelős titkár és Terényi László sportosztályvezető, Jóboru Magda oktatási miniszterhelyettes, Drexler Miklós egészségügyi miniszterhelyettes, Kőteles Jenő vezérőrnagy, a HM testnevelési és harci kiképzési csoportfőnökség-vezetője, Kutika Károly ezredes, a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség elnöke, továbbá Keleti Ágnes élsportoló kinevezését javasolta.⁶² A Titkárság a javaslatot elfogadta, azzal a kikötéssel, hogy még egyszer meg kell vizsgálni, ki legyen az OTSB tagja a Honvédelmi Minisztérium részéről.⁶³

Az Elnökség összetételével kapcsolatban a Titkárság elé terjesztett javaslat az 1954. decemberi határozatra hivatkozott, amely kimondta, hogy az elnök és három helyettes mellett a DISZ és a SZOT titkárának kell helyet kapnia a testületben. Ennek

értelmében Hegyi Gyulán, Kelen Bélán, Martin Ferencen és Sebes Gusztávon kívül Kádas Istvánt a DISZ KV, valamint Cseterki Lajost a SZOT részéről jelölte az Elnökségbe.

A végleges névsor 1955. június 14-én került a Minisztertanács Elnöksége elé. Ez két ponton változott ahhoz képest, amihez három héttel korábban az MDP KV Titkársága hozzájárult. Drexler Miklós helyére az egészségügyi miniszter másik helyettese, Simonovits István került, míg Köteles Jenő vezérőrnagy helyett végül Bognár Károly ezredes delegálták a Honvédelmi Minisztériumból a bizottságba. A tizenhét tagú testületbe rajtuk kívül Hegyi Gyula, az OTSB elnöke, Kelen Béla, Martin Ferenc és Sebes Gusztáv elnökhelyettesek, Antal József, a Testnevelési Főiskola igazgatója, Ádám József és Béres Tibor, az OTSB főosztályvezetői, Kutas István, a Sportoktatási Hivatal vezetője, Cseterki Lajos, a SZOT titkára, Kádas István, a DISZ KV titkára, Jóboru Magda, az egészségügyi miniszter első helyettese, Kutika Károly a MÖHSZ elnöke, Sajgál Gyula, a BTV elnöke, Terényi László a Népsport főszerkesztője és Keleti Ágnes élsportoló, a Testnevelési Főiskola tanársegédje került be.⁶⁴

(„Csattanós válasz a reakciónak” – Határozattal a határozatok megvalósításáért) Az MDP KV Titkársága ilyen előzmények után 1955. július 25-i ülésén tárgyalta az MDP Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentését a 1954. decemberi párthatározat végrehajtásának állásáról, valamint arról, hogy az 1955. márciusi párthatározatban foglaltak megvalósítása miként zajlik a sport területén. A Titkárság több ponton módosított a dokumentumon, így 1955. augusztus végére készült el az MDP KV határozata a testnevelési és sportmozgalom helyzetéről szóló határozata végrehajtásának állásáról.

A határozat bevezetője az 1954. decemberi határozat fogadtatásának, jelentőségének és fő céljának taglálása után rátért arra, hogy miként értelmezhető az 1955. márciusi párthatározat a sport területén. Leszögezte, hogy az egyfelől megerősítette a három hónappal korábbi döntések helyességét, ám következtetéseiben még előremutatóbb volt annál, így a sport fejlődésében betöltött szerepét is komolyabbnak ítélte. Lényegi jelentőségét abban látta, hogy csak a márciusi határozat mutatott rá arra, hogy a sport hibái is a „jobboldali elhajlásban” gyökereztek. A testnevelés és sport terén ide sorolta a politikamentes sport burzsoá jelszavának felfrissítését, a párt vezető szerepének tagadását, a sportpolitika eltorzítását, a hibák elnézését, a nacionalizmus és kozmopolitizmus elterjedését és ezzel együtt a Szovjetunió és a népi demokráciák eredményeinek lebecsülését. A legfontosabb és legsürgetőbb feladatként jelölte meg az említett jelenségek leleplezését és megszüntetését, és ennek érdekében elengedhetetlennek tartotta a 1954. decemberi és az 1955. márciusi határozat együttes megvalósítását, mivel azok egymással elválaszthatatlanul összefüggenek.⁶⁵

Az aktuális viszonyokat feltáró első fejezet a sportvezetésben uralkodó viszonyokat tekintette át. Összességében pozitívan értékelt, hogy az OTSB súlya növekedett, megszűnőben voltak az egységes állami irányítást és ellenőrzést gyengítő viták, és az OTSB munkájában erőteljesebben mutatkozik meg az MDP politikájának érvényesítése. A kollektív vezetés megszilárdulása, valamint az OTSB, a SZOT és a DISZ közötti együttműködés javulása szempontjából is előnyösnek ítélte az átalakított és kibővített OTSB és új elnöksége munkáját. Megjegyezte azt is, hogy a DISZ és a SZOT sportmunkája terén is jelentős fejlődés volt tapasztalható.⁶⁶

A tömeg- és minőségi sport ügye képezte a második rész témáját. Ennek kapcsán különösen a testnevelés és a tömegsport terén hiányolta az előrelépést a határozat. Az iskolai nevelés tekintetében az előrehaladás elmaradásáért az Oktatásügyi

Minisztérium mellett az OTSB vezetőit is felelősnek tartotta, a tömegsport vonatkozásában pedig továbbra is aránytalannak tartotta az egyesületek által a labdarúgásra fordított kiadásokat.⁶⁷ Elismeréssel szólt viszont a falusi sport fejlesztésében bekövetkezett fejlődésről, de különösen a magyar sportolók által 1955 első felében elért nemzetközi eredményekről, az általuk megdöntött csúcsokról és a válogatott csapatok győzelmeiről. A felsorolás az 1954. decemberi döntések legitimálását szolgálta, ami felől nem hagyott kétséget a szöveg sem: „Ez csattanós válasz a reakciónak, amely sportunk színvonalának visszaeséséről beszélt, amikor keményen felléptünk a hibák ellen”.⁶⁸

Problematikusnak tartotta ugyanakkor, hogy a KV határozatának ez irányú intenciói ellenére nem nőtt a nemzetközi sportprogram tervszerűsége, ami azt jelentette, hogy a szükségesnél nagyobb mértékben nőtt a nyugati országokkal való találkozók száma, míg a Szovjetunió és a népi demokratikus államokkal ápolt kapcsolatok nem minden tekintetben voltak kielégítőek.⁶⁹

A sportolók erkölcsi-politikai nevelése terén elért egyes eredményekről ugyan elismeréssel szólt a határozat, végeredményben azonban úgy értékelte a helyzetet, hogy alapjaiban nem változott meg a sportolók körében kialakult „burzsoá felfogás, anyagias gondolkodás”. Ráadásul egyes versenyzők nyíltan hangoztatták, hogy az általuk külföldön elért sporteredmények olyan politikai sikert jelentenek, amit az MDP és a kormány soha nem tud kellően meghálálni nekik. Azt is az elmaradások közé sorolta, hogy a nemzetközi sportversenyeken még mindig tapasztalhatóak voltak „sovíniszta, nacionalista és szovjetellenes megnyilvánulások”. A határozat megállapítása szerint e negatív jelenségek hátterében részben egyes sajtócikkek, Szepesi György meggondolatlan rádióközvetítései és az állt, hogy az OTSB elhanyagolta az ideológiai munkát, a kádermunka terén pedig nem tette meg a szükséges lépéseket a „jobboldali és reakciós elemek eltávolítására, a sportvezetők továbbképzésére”.⁷⁰

Végül a határozat arra a megállapításra jutott, hogy az OTSB az 1954. decemberi és az 1955. márciusi határozatok alapján megtette az első lépéseket a testnevelés és sport fejlődését gátló hibák megszüntetésére, a kezdeti eredmények ellenére azonban az addiginál sokkal határozottabb és eredményesebb munkára van szükség a Központi Vezetőség sportpolitikájának érvényesítése érdekében.⁷¹

A sportirányítással kapcsolatban a határozat kimondta, hogy az OTSB, a DISZ és a SZOT együttműködésével új lendületet kell adni a párt által meghatározott politika végrehajtásának a testnevelés és sport terén, illetve tovább kell fejleszteni, erősebbé, egységesebbé kell tenni a kollektív vezetést. Elrendelte továbbá az OTSB hivatali apparátusának átalakítását és megerősítését is, különös tekintettel a korábban megszüntetett Iskolai Testnevelési Osztály helyreállítására.⁷²

Megkövetelték azt is, hogy az OTSB az Oktatásügyi Minisztériummal karöltve következetesebben dolgozzon az iskolai testnevelés színvonalának növeléséért, kiemelten az általános iskolákban és azok felső tagozatán. Ennek érdekében kimondottan a tárcával szembeni elvárásként fogalmazódott meg, hogy az 1955/1956-os tanév során hajtsa végre a testnevelésre vonatkozó párthatározatokat, biztosítsa az iskolai testnevelés fejlesztéséhez szükséges anyagi és dologi feltételeket.⁷³

A sportegyesületek munkájának hatékonyabb támogatását és ellenőrzését, politikai vezetésük megszilárdítását is az OTSB teendői között írta elő a Titkárság döntése. Kiegészítette ezt azzal, hogy nagy figyelmet kell fordítani az egyesületi költségvetések elkészítésére, ügyelve arra, hogy a labdarúgás ne eméssze fel a más sportágak fejlesztéséhez szükséges forrásokat, továbbá arra, hogy a korábbinál nagyobb összegeket fordítsanak a kezdő sportolók foglalkoztatására, a tömegsportra és a kiemelt sportágakra.⁷⁴

Új eszközök alkalmazását, a sovíniszta, nacionalista megnyilvánulások elleni határozott fellépést sürgette a határozat a testnevelés és sport területén jelentkező ellenséges nézetek és megnyilvánulások felszámolásáért, a sportolók, sportvezetők és szurkolók neveléséért. Kifejezetten a sportvezetőktől várta el a fontos elméleti, ideológiai kérdések kidolgozását és terjesztését a sportolók politikai öntudatának növelése érdekében, a sajtótól és rádiótól pedig a sport és testnevelés témájának szakszerűbb feldolgozását, a legfontosabb kérdésekről szóló cikkek megjelentetését követelték meg a *Szabad Népb*ben.⁷⁵

Összefoglalás

Az MDP Központi Vezetőségének a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről szóló 1954. decemberi párthatározata – a várakozásokkal ellentétben a magyar válogatott vereségével végződő 1954. júliusi labdarúgó világbajnoki döntő után a fővárosban lezajlott, több napig tartó utcai megmozdulásokra reagálva – a Magyar Kommunista Párt 1947-es sportprogramját követően első ízben adott átfogó képet a hazai sport megoldandó problémáiról, és egyben azok kezelésére vonatkozó iránymutatást is nyújtott.

A dokumentum – miközben igyekezett hangsúlyozni, hogy a szovjet példa alapján szocialista alapra fektetett testnevelési és sportmozgalom megfelel a követelményeknek – tulajdonképpen alapjaiban kérdőjelezte meg az előző években a testnevelés és sport terén lezajlott folyamatokat. Ez leginkább talán ott érhető tetten, hogy míg a bevezető szerint az OTSB létrehozásával megszűnt a korábbi „széttagoltság és zűrzavar”, a testnevelési és sportmozgalom vezetése egységes állami feladattá vált, a sporttevékenység „az ifjúság, a dolgozók közkinccse” lett, az MHK testnevelési rendszer próbáit 1,5 millióan teljesítették, a falusi szpartakiádokon és más tömegversenyeken tízezrek vettek részt, a tömegsport széles alapokra helyezése megfelelő utánpótlásbázist nyújtott az élsportnak, addig a hibák taglalásánál és az azok kezelésére irányuló feladatok részletezésénél ennek épp az ellenkezője olvasható.⁷⁶

Minden bizonnyal érezték ezt maguk a határozat készítői is, nem véletlen, hogy annak nyilvános terjesztésétől eltekintettek, így azonban végrehajtása is komoly akadályokba ütközött. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy a határozat által a hibák legfőbb felelőseként megnevezett, ennek ellenére pozícióját továbbra is megtartó két sportvezető, Hegyi Gyula, az OTSB elnöke és helyettese, Sebes Gusztáv már a határozat megszületését is ellenezte. A helyzet ellentmondásosságát pedig tovább fokozta, hogy a határozat egyértelműen a Nagy Imre névvel fémjelzett új szakasz politikai légkörében született, a benne foglaltak megvalósításának kezdeti azonban már Rákosi Mátyás újbóli előtérbe kerülésének idejére estek, így a végrehajtás hangsúlyai is némileg módosultak.

Ennek ellenére – eleinte különösen az OTSB személyi összetételében és működésében, később más területeken is – történt egy-egy lépés a határozatban leírtak végrehajtására, lényegi fordulat azonban sem a tömegsport, sem az iskolai sport, sem a külföldi sporttalálkozók szervezése, sem pedig a sportolók és szurkolók erkölcsi-politikai attitűdje terén nem következett be, és ez érdemben a későbbiekben sem változott. Az 1954. decemberi párthatározat a következő két évben ugyan szinte minden sporttal kapcsolatos döntés hivatkozási alapja lett, egy 1955. őszi⁷⁷ és év végi jelentés⁷⁸ is arra a megállapításra jutott, hogy annak végrehajtásában még mindig csak kezdeti lépések történtek, amelyek nem voltak arányban a döntés óta eltelt idővel, és a testnevelési és sportmozgalom szervezetének átalakításáról szóló, az OTSB által 1956 szeptemberében tárgyalt javaslat is hasonló következtetésre jutott.⁷⁹

Az utóbb említett dokumentum helyzetelemző része úgy ítélte meg, hogy az 1954-es decemberi párthatározat után alapvetően nem változott a testnevelés és sport helyzete. A labdarúgást leszámítva az egyes sportágak megtartották vagy fokozták nemzetközi eredményességüket, a tömegsportnak azonban továbbra sem tudtak az 1951-eshez hasonló lendületet adni, és az iskolai kötelező testnevelés és sport terén is alig történt érdemi előrehaladás. Nem sikerült felszámolni a testnevelés és sport irányításával megbízott vezetőszervek és szervezetek hatásköri vitáit és egymást keresztező tevékenységét sem, de ennél is nagyobb gond volt, hogy a javaslat szerint országos szinten ez a jelenség csak fokozódott.⁸⁰

A párthatározat körül kialakult helyzet fonákságát jól mutatja ugyanakkor az is, hogy amikor 1957-ben, a sport átszervezéséről immár az MSZMP Politikai Bizottságának október 9-i ülésén lezajlott vita során Földes László azzal szembesítette a sport első számú vezetői posztját továbbra is megtartó Hegyi Gyulát, hogy az 1954. decemberi, „alapjaiban helyes határozatnak nem is indult meg a végrehajtása, mert a Hegyi elvtárs és az apparátusa a határozatot nem tette magáévá”, az egykori OTSB-elnök erre azzal vágott vissza, hogy a határozat végrehajtásáért még pártdícséretet is kapott.⁸¹

Összességében persze az előbbi szövegtáblában idézett mindkét álláspont túlzó volt, de azt ezek a későbbi értékelések is jelzik, hogy hiába találkozott az 1954. decemberi párthatározat tartalma még az 1956-os forradalom és szabadságharc után berendezkedő új politikai vezetés sportéletre vonatkozó elképzeléseivel is, sikerét, illetve sikertelenségét alapvetően az határozta meg, hogy a sportirányítás vezetői és az abban dolgozók milyen mértékben köteleződtek el a végrehajtása mellett, illetve maguk a párt legfelsőbb vezetői mennyire gondolták megvalósíthatónak a határozat által a sporttal kapcsolatban megfogalmazott szándékokat.

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A) Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:

M-KS 276. fond 53. csomag – Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának iratai

M-KS 276. fond 54. csomag – Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának iratai

M-KS 276. fond 96. csomag – Magyar Dolgozók Pártja Adminisztratív Osztály Sport Alosztály iratai

MNL OL M-KS 288. fond 5. csomag – Magyar Szocialista Párt Politikai Bizottságának iratai

XIX-A-83-a – Minisztertanács (1944–1990). Jegyzőkönyvek és mellékleteik

XIX-I-14-b – Országos Sport Hivatal, Elnöki iratok

B) Sajtó

Népsport, 1954

C) Nyomtatásban megjelent források

Izsák Lajos: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.

Sebes Gusztáv: *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei*. Budapest, 1981, Gondolat Kiadó.

Terényi Imre: *A magyar sport belülről. Sportnapló: 1945–1990*. A szerző kiadása. Budapest, 1997.

D) Felhasznált irodalom

- Apor Balázs: *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon (1945–1956)*. Budapest, 2022, Jaffa Kiadó.
- Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Csillag Péter: *Kapufák és kényszerítők. Futball a 20. századi magyar történelem árnyékában*. Budapest, 2020, Jaffa Kiadó.
- Ember Mária: A kis magyar „focialista forradalom”. *Eső*. 2001. 1. sz. 40–45. o.
- Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2013, ÁBTL–Rubicon.
- Koós Levente: „A Népstadion jelentős részét elborította az égő papír.” Kollektív erőszak és futball Magyarországon 1956 előtt és után. *Betekintő*. 2021. 2. sz. 29–49. o.
- Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely.
- Malonyai Péter: *Aranykór*. Budapest, 1989, Novotrade.
- Rainer M. János: *Nagy Imre (1953–1958)*. Politikai életrajz. II. kötet. Budapest, 1999, 1956-os Intézet.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris Kiadó.

JEGYZETEK

1	<i>Népsport</i> , 1954. február 6. 4. o.	14	MNL OL M-KS 276. f. 334. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. szeptember 6-án tartott üléséről. 4–5. o.
2	<i>Népszava</i> , 1954. január 1. 8. o.	15	Terényi Imre: <i>A magyar sport belülről. Sportnapló: 1945–1990</i> . A szerző kiadása. Budapest, 1997, 146. o. (a továbbiakban: Terényi 1997)
3	<i>Népsport</i> , 1954. január 1. 3. o.	16	Terényi 1997, 152–153. o.
4	Hegyi Gyula: Hazánk dicsőségéért, népünk erejéért! <i>Népsport</i> , 1954. január 1. 1. o.	17	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. december 15-i üléséről 1. o.
5	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ö. e. Határozat testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről.	18	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ö. e. A KV Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentése a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről. 30. o.
6	Malonyai Péter: <i>Aranykór</i> . Budapest, 1989, Novotrade, 240. o. és Ember Mária: A kis magyar „focialista forradalom”. <i>Eső</i> . 2001. 1. sz. 40. o.	19	Uo. 32. o.
7	Majtényi György: <i>K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban</i> . Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely, 83. o.	20	Uo. 33. o.
8	Sebes Gusztáv: <i>Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei</i> . Budapest, 1981, Gondolat Kiadó, 268. o.	21	Uo. 33–34. o.
9	Csillag Péter: <i>Kapufák és kényszerítők. Futball a 20. századi magyar történelem árnyékában</i> . Budapest, 2020, Jaffa Kiadó, 241. o.	22	Uo. 33–34. o.
10	Koós Levente: „A Népstadion jelentős részét elborította az égő papír.” Kollektív erőszak és futball Magyarországon 1956 előtt és után. <i>Betekintő</i> . 2021. 2. sz. 36. o.	23	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ö. e. A KV Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentése a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről. A napirendi pont vitájának jegyzőkönyve. 45–47. o.
11	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 184. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. július 7-i üléséről. 5. o.	24	Uo. 47–48. o.
12	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 191. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. augusztus 25-i üléséről. 5. o.	25	Uo. 50. o.
13	MNL OL M-KS 276. f. 334. ö. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1954. szeptember 6-án tartott üléséről. 39. o.	26	Uo. 50–51. o.
		27	Uo. 52. o.
		28	MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ö. e. Határozat testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről. 53. és 57. o.
		29	Uo. 60. o.
		30	Uo. 61. o.
		31	Uo. 61. o.
		32	Uo. 61. o.

- 33 Uo. 61–62. o.
- 34 Uo. 61. o.
- 35 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1954. december 15-i üléséről 4. o.
- 36 Gyarmati György: *ARákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, 2013, ÁBTL–Rubicon, 354–355. o. (a továbbiakban: Gyarmati 2013)
- 37 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ő. e. A KV Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentése a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről. 1954. december 15. 51. o.
- 38 Uo. 57. o.
- 39 Rainer M. János: *Nagy Imre (1953–1958). Politikai életrajz*. II. kötet. Budapest, 1999, 1956-os Intézet, 108. o. (a továbbiakban: Rainer 1999)
- 40 Rainer 1999, 107–111. o. és Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 165. o.
- 41 A határozat 5. pontja a decemberi határozat szellemében tesz említést a sportról, amikor kiköti, hogy „erősíteni kell a néptömegek, elsősorban az ifjúság (közöttük a sportoló ifjúság) s a hadsereg proletárnacionalizmus szellemében való nevelését.” Izsák Lajos: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 325. o. (a továbbiakban: Izsák 1998)
- 42 Gyarmati 2013, 356. o.
- 43 Terényi 1997, 156. o.
- 44 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ő. e. A KV Adminisztratív Osztálya és az OTSB közös jelentése a testnevelés és sportmozgalom helyzetéről. 1954. december 15. 40. o.
- 45 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ő. e. Határozat testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről. 56. o.
- 46 Terényi 1997, 157. o.
- 47 MNL-OL XIX-I-14-b 69. d. Jegyzőkönyv az Országos Testnevelési és Sport Bizottság országos sportaktíva értekezletéről, 1955. január 22–23. Sebes Gusztáv, az OTSB elnökhelyettesének megnyitó beszéde. 2. o.
- 48 MNL-OL XIX-I-14-b 69. d. Jegyzőkönyv az Országos Testnevelési és Sport Bizottság országos sportaktíva értekezletéről, 1955. január 22–23. Hegyi Gyula, az OTSB elnökének beszámolója. 5. o.
- 49 Apor Balázs: *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon (1945–1956)*. Budapest, 2022, Jaffa Kiadó, 37. o.
- 50 MNL OL XIX-I-14-b 53. d. Az Országos Testnevelési és Sportbizottság Elnöksége 1955. február 18-i ülése. Javaslat a párhatarozat sportvezetők előtt történő ismertetésére.
- 51 MNL-OL M-KS 276. f. 96. cs. 32. ő. e. Feljegyzés a KV határozata végrehajtásának állásáról. 1955. február 24. 1–2. o.
- 52 Uo. 5. o.
- 53 MNL OL XIX-I-14-b 53. d. Az Országos Testnevelési és Sportbizottság Elnöksége 1955. február 18-i ülése. Javaslat a párhatarozat sportvezetők előtt történő ismertetésére. 1. o.
- 54 Uo. 2. o.
- 55 Uo. 2. o.
- 56 MNL-OL M-KS 276. f. 96. cs. 29. ő. e. Tájékoztató jelentés az 1955. évi II. negyedévi testnevelési és sportmunkáról. 1. o.
- 57 MNL-OL M-KS 276. f. 96. cs. 31. ő. e. A párhatarozat állása a sportegyesületeknél, 1955. április 12. 1. o.
- 58 Gyarmati 2013, 359–360. o. és Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2010, Osiris Kiadó, 259. o.
- 59 Izsák 1998, 342–343. o.
- 60 MNL-OL M-KS 276. f. 96. cs. 31. ő. e. Jegyzőkönyv az 1955. március 18-án megtartott OTSB kommunistáinak nagyaktíva értekezletéről. Uo. 11. o.
- 61 Uo. 11. o.
- 62 MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. Javaslat a Titkárságnak az OTSB bizottságának és elnökségének összetételére.
- 63 MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. május 23-án tartott üléséről. 7. o.
- 64 MNL-OL M-KS 276. f. 96. cs. 32. ő. e. Előterjesztés az OTSB egyes tagjainak felmentésére, illetve kinevezésére. 1955. június 6.
- 65 MNL-OL M-KS 276. f. 54. cs. 373. ő. e. Határozat a Központi Vezetőség testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről szóló határozata végrehajtásának állásáról, 1955. augusztus 22. 1. o.
- 66 Uo. 1–2. o.
- 67 Uo. 2. o.
- 68 Uo. 2. o.
- 69 Uo. 2. o.
- 70 Uo. 3. o.
- 71 Uo. 3. o.
- 72 Uo. 3. o.
- 73 Uo. 4. o.
- 74 Uo. 4. o.
- 75 Uo. 4. o.
- 76 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 209. ő. e. Határozat testnevelési és sportmozgalmunk helyzetéről. 51. o.
- 77 MNL OL M-KS 276. f. 96. cs. 29. ő. e. Feljegyzés az OTSB munkájáról, 1955. október 25. 1. o.
- 78 MNL OL M-KS 276. f. 96. cs. 29. ő. e. A sportmozgalom fejlesztésének és a sportszervek gazdálkodásának vizsgálata. 1955. december 8.
- 79 MNL OL XIX-I-14 b 56. d. Javaslat a testnevelési és sportmozgalom szervezeti helyzetének átalakításához.
- 80 Uo. 15. o.
- 81 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 45. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1957. október 9-i üléséről.

Álom vagy valóság? Digitális oktatás a romák körében 1. rész

Kutatásomat Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye egyik hátrányos településén, az ott élő roma lakosság körében végeztem. Céлом a diákok tantermen kívüli, digitális oktatásban történő részvételének, infrastrukturális ellátottságának, a távolmaradás okainak, a megvalósulás formáinak megismerése volt. A kérdőíves felmérésben 115 általános és középiskolás korú roma tanulót sikerült bevonnai. Emellett 16 szülővel készítettem interjút a szülői vélemények, a tanulási környezet megismerése, ezáltal a pontosabb képalkotás érdekében. Kutatásomban kitértem a HHH-s roma tanulók helyzetére is.

A 2020. március 16-án bevezetett és egészen a tanév végéig hatályos tantermen kívüli digitális munkarend legnagyobb veszteségeinek az oktatásban részt vevő szakemberek, pedagógusok a halmozottan hátrányos helyzetű – röviden csak HHH-s – diákokat tartották, akik között felülreprezentált a roma diákok aránya.

A roma diákok iskolai sikertelensége évtizedek óta a magyar közoktatás egyik kulcskérdésének számít. Hatása széles körű, túlmutat az oktatás világán, kihat a romák munkaerőpiaci helyzetére, integrálódásukra a hazai társadalomba, életkörülményeikre, politikai helyzetükre (Guti 2000).

Magyarország demográfiai helyzetét szemlélve láthatóvá válik, hogy mennyire fontos kérdés a jövőt illetően a romák oktatási, ezáltal munkaerőpiaci helyzetének rendezése. A teljes tanulói létszám Magyarországon az utóbbi évtizedekben csökkenő tendenciát mutatott, ám a roma tanulók száma folyamatosan növekedett. Míg az 1970/71-es tanévben az általános iskolás tanulók 5,1%-a volt roma származású, addig 2010-ben már 14%-uk. Ezt követően az évtized során viszonylag állandó maradt az arány, 14-15% körül mozgott (Móré – Stomp – R. Fedor 2022; Varga 2022).

Azt, hogy a roma tanulók alulteljesítenek az iskolában, számos hazai kutatás és statisztika bizonyítja. Az egyik legaggasztóbb adat a korai iskolaelhagyók aránya. A magyar közoktatás rendszeréből középfokú végzettség nélkül kikerülők tartoznak ide. Ez az arány roma tanulók esetében rendkívül magas, 2017-ben elérte a 65,3%-ot, az országos adat 12,5% volt (Bernát 2018). Ennek megfelelően nagyon magas (38,2%) volt ebben az évben a romák körében a NEET-fiatalok (15–24 év közötti fiatalok, akik nem tanulnak és nem is dolgoznak) aránya is.¹

A Magyarországon évről-évre megrendezett kompetenciamérések szintén mutatják a hazai roma tanulók lemaradását. Volt olyan év, mikor a 8. évfolyamon egy teljes szóráségségnyi különbséget mértek a szövegértés és a matematika területén (Kertesi–Kézdi 2012).

Az osztályzatokban szintén mutatkoznak eltérések. Fejes József Balázs és Józsa Krisztián (2007) egyik kutatásuk során a roma diákok átlagban egy osztályzattal (0,92) rosszabb tanulmányi eredményét tapasztalták. Az ország 23 leghátrányosabb kistérségében végzett kutatás a romák és a nem romák tanulmányi átlaga között 0,47-os különbséget mért. Lineáris regressziós modelljük eredménye alapján a diákok tanulmányi eredményét 0,44-dal rontotta a roma származás (Perpék–Fekete 2016). Egy nemzetközi kutatás, az EDUMIGROM adatai alapján a jó és a rossz tanulók világa Magyarországon az etnikai hovatartozás mentén elválik egymástól. Az előbbieket közé többnyire csak a

többségi társadalomból kerülnek gyerekek, míg az esélytelen, rossz tanulók táborában létszámbeli arányukat jóval meghaladó mértékben vannak romák. A kutatás helyszínétől választott, nagyszámú roma népességű városokban a roma gyerekek között 12%-os volt a kiváló iskolai teljesítményt nyújtók aránya, míg a nem romák körében 42%. A romák több mint felét gyenge teljesítmény jellemezte (Szalai 2013).

A digitális oktatás időszakából eddig napvilágot látott felmérések – igazolva a korábbi előrejelzéseket – a Magyarországon egyébként is nagymértékű oktatási egyenlőtlenségek fokozódását érzékelték (Kende–Messing–Fejes 2021).

Totyik Tamás, a Pedagógusok Szakszervezetének alelnöke a szervezet tanévértékelőjén arról számolt be, hogy a HHH-s és a roma tanulók 13%-ával semmilyen kapcsolatot nem tudtak tartani a pedagógusok (Juhász 2020). A Rosa Parks alapítvány, a Motivációs Műhely és a Partners Hungary kutatása a pedagógusok és a szülők részvételével zajlott. A Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében végzett felmérés a tanodába járó roma tanulók harmadának távolmaradását mutatta az újfajta oktatástól.² A Bagázs Egyesület és az ELTE PPK együttműködéséből születő kutatás a bagyi és a dányi romatelepen élő tanulók digitális oktatásban való részvételét hasonlította össze a többségi társadalomból származó diákokéval. Eredményeik azt mutatták, hogy a roma telepen élő családok számára a középosztálybeli családokhoz viszonyítva nagyobb gondot jelentett a gyerekek otthonról történő tanulásának biztosítása (Kassai–Szilveszter 2020).

A roma tanulók iskolai kudarcainak feltérképezése nem egyszerű feladat, a roma társadalom sok szempontból differenciált, kulturálisan, területileg sem egységes. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy a jelenség mögött állnak-e etnikai sajátosságok, vagy kizárólag társadalmi okok jelentik a magyarázatot. A szakirodalomban megjelenő tendenciát mindenképpen az utóbbi jelenti, a romák társadalmi összetételbeli különbségeinek hangsúlyozása. A másik fontos kérdés a magyar oktatási intézményrendszer felelőssége. Nézzük meg most részletesen a roma diákok kevésbé sikeres iskolai teljesítményét befolyásoló tényezőket, megvizsgálva ezeknek a digitális oktatás időszaka alatt betöltött szerepét.

(Anyagi helyzet) Az oktatáspolitikai egyik legismertebb megállapítása, hogy a szocioökonómiai státuszon belül a családok társadalmi-gazdasági háttérének milyen komoly hatása van a diákok tanulmányi eredményeire (Csapó 2002).

A roma diákok többségére az alacsony szocioökonómiai státusz jellemző, melyet a Központi Statisztikai Hivatal adatai jól reprezentálnak. A szegénység vagy társadalmi kirekesztődés háromszor gyakrabban sújtja a romákat, 52,9%-uk veszélyeztetett, míg a nem romáknak 16,9%-a. A legnagyobb különbséget a roma és nem roma népesség között a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők arányánál találjuk. 4,5-szer gyakoribb jelenség ez a körükben.³ A roma lakosság az átlagosnál rosszabb munkaerőpiaci esélyekkel rendelkezik. 2017-ben a KSH adatai alapján foglalkoztatási rátájuk 45%-os volt, mely a nem roma lakosságénál (68,9%) jóval alacsonyabb. A foglalkoztatottak harmada volt közfoglalkoztatott, mely arány tízszerese a nem romáknak. A munkavállalók több mint fele egyszerű szakképzetlen munkát végzett. A munkanélküliségi ráta körükben 18,5 %-os, ami ötszöröse a többségi társadaloméknak.⁴

Mivel a romák jelentős része szegénységben vagy mélyszegénységben él, nagyon fontos elkülöníteni ennek gondolkodást, viselkedést befolyásoló hatását az etnikai sajátosságokétól. A hazai kutatások többsége nem talált számottevő különbséget a hasonló szocioökonómiai státuszú roma és nem roma diákok között (Fejes–Tóth–Szabó 2020). A hátrányos szociális helyzet már önmagában veszélyeztetetté teszi a gyermeket a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás terén.

A kompetenciaméréseket elemző Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2012) a szövegértés és a matematika területén mutatkozó különbségek magyarázatánál teljesen kizárták az etnikai sajátosságok szerepét. Feltételezésük szerint a különbségek minimálisra szűkülnének, ha a nem roma tanulók is ugyanolyan életkörülmények között cseperednének, mint roma társaik. A szerzőpáros az iskolai szegregációért is kétharmad részben a szegénységet tartja felelősnek.

Vitathatatlan, hogy a szegénység számos, a tanulást akadályozó tényezőt generál. Ilyen az átlagosnál rosszabb egészségi állapot, kognitív hátrányok, alacsonyabb szintű társas és érzelmi fejlődés, szegényesebb tárgyi környezet (Hackman 2009). A szegénység hatással van az iskolaválasztásra is, különösképpen az általános iskolát követően.

A Magyarországon végzett kutatások tükrében mégsem ennyire egyértelmű az anyagi helyzet determináló szerepe. A Fejes–Józsa szerzőpáros egyik tanulmányában az iskolai eredményesség okait regresszió-analízis segítségével kutatta. Meglepetésükre modelljükben a roma származás rendkívül magas magyarázó erővel bírt, ellentétben az anyagi hátrányokkal, amelyeknek nem volt befolyása a tanulók jegyeire. Kutatásukkal a környezeti tényezők szerepének vizsgálatára hívták fel a figyelmet. Lehetséges magyarázatként említették meg a rejtett tantervet, tehát az iskola szerepének fontosságát (Fejes–Józsa).

A leghátrányosabb 23 kistérségben végzett kutatás a tanulmányi átlag tekintetében vizsgálta a jövedelmi szegénység és az etnikai tényező szerepét. Eszerint a rosszabb anyagi körülmények között élő nem roma tanulók tanulmányi eredményei jobbak a tehetősebb roma diákokénál. Modelljük szerint mindkét tényezőnek, a szegénységnek és a roma származásnak is szignifikáns, negatív, ugyanakkor gyenge erősségű hatása van. Más neveléssel kapcsolatos tényezőket is bevonva, ezeknek a tényezőknek a magyarázó ereje csökkent, az etnikai hovatartozásé jelentősen, a jövedelmi szegénységé kevésbé. Megállapították, hogy az általuk vizsgált tényezők közül az etnikai hovatartozás befolyásolja legkevésbé a diákok tanulmányi eredményességét. Ugyanakkor a jövedelem szerepe sem akkora, mint azt várnánk. Fontos azonban kiemelni, hogy az anyagi helyzet a roma gyerekeknél nagyobb differenciáló erejű a nem roma diákokhoz képest. A nem roma családok anyagilag – mind a szegények, mind a tehetősebbek – nagyobb mértékben ruháznak be gyermekeik nevelésébe. A szegény és a tehetősebb nem romák egyaránt háromszor nagyobb arányban járatják gyermekeiket fizetős különórákra. Fizetős iskolai kiránduláson 10 nem roma diákból 9 vesz részt, romából csak 7. A szegény nem roma gyerekek több mint háromnegyede jár fizetős iskolai programokra, míg a szegény roma gyerekeknek csak fele. Ezekhez hasonlóan a könyvekkel való ellátottságban is jelentős különbségek adódnak (Perpék–Fekete).

(Iskolai végzettség) A jövedelmi és foglalkoztatottsági helyzet mellett a szocioökonómiai státusz másik fontos összetevője az iskolai végzettség. A kutatások alapján összességében úgy tűnik, ennek nagyobb szerepe van az anyagi helyzetenél, befolyását több csatornán keresztül fejtí ki. A Mikrocenzus alapján elmondhatjuk, hogy a roma népességen belül kiemelkedően magas az alapfokú végzettségük aránya, 2016-ban 77,6% volt (kevesebb mint 8 osztály: 17,3%; legfeljebb 8 osztály: 60,3%). Szakmunkás bizonyítvánnyal 14,2%-uk, érettségivel 6,9%-uk, diplomával pedig 1,3%-uk rendelkezett.

A szülők iskolai végzettsége szoros korrelációt mutat a gyerekek iskolai eredményességével, mind az édesanyák, mind az édesapák végzettségét illetően. A legjobb tanulmányi eredménnyel a diplomás édesanyák gyermekei rendelkeznek. A legalacsonyabban és a legmagasabban képzett szülők (édesanyák, édesapák esetében egyaránt) gyermekeinek tanulmányi eredményei között jellemzően 0,7-0,8 körüli különbség található (Csapó 2002).

Az alacsony szülői végzettség így már önmagában magyarázattal szolgálhatna a roma diákok alacsonyabb tanulmányi átlagára. Több kutatás is volt azonban, amely a roma diákok gyengébb teljesítményét mutatta a többségi társadalomhoz képest azonos szülői végzettség mellett. Fejes József Balázs és Józsa Krisztián (2007) legfeljebb általános iskolát végzett édesanyák gyermekeinek tanulmányi átlaga között 0,38-os különbséget talált (roma diákok: 2,83; nem romák: 3,21). Ennél nagyobb különbséget fedezett fel Szalai Júlia (2013) az EDUMIGROM kutatás magyarországi adatainak elemzésekor. Legfeljebb 8 osztályt végzett szülők esetében 0,8-es (roma diákok: 3,3; nem romák: 4,1), érettségivel rendelkező szülők gyermekeinél 0,9-es eltérést (roma diákok: 3,5; nem romák: 4,4).

A szülők végzettsége nagymértékben kihat a gyerekek majdani végzettségére. A magasabb képzett szülők gyermekeitől is magasabb végzettséget várnak el. Mivel a romák között kevesebb a magasán képzett szülő, ez is kulcstényezője a roma diákok iskolai sikertelenségének (Csapó 2002).

A 23 leghátrányosabb kistérségben végzett kutatás megállapította, hogy a roma diákok iskolai teljesítményére az iskolai végzettséggel szemben támasztott szülői elvárásnak van a legnagyobb hatása. A roma és a nem roma szülők elvárásai között találunk eltéréseket. A kutatás hasonló anyagi helyzetben lévő és végzettségű roma és nem roma szülői elvárásokat hasonlított össze. A legnagyobb eltérés a felsőfokú végzettség tekintetében látható. A tehetősebb nem romák 60,8%-a, a tehetősebb romáknak 24,5%-a vár diplomát gyermekétől. A szegény nem romák 39%-a, a romák 16,8%-a prognosztizál ilyen végzettséget utódjának. A gimnáziumnál és a szakközépiskolánál nem tapasztalható jelentős mértékű eltérés. Egyedül a tehetősebb nem romák körében magasabb (33,5%) a szakközépiskolát választók aránya a tehetősebb romákhoz képest (14,7%). A tehetősebb nem romák körében a szakközépiskola népszerűbb, kétszer annyian választják ezt az iskolatípust, mint a gimnáziumot. A tehetős romáknál a kétfajta iskolatípus között nincsen nagy eltérés. Az általános iskolai és a szakiskolai végzettség egyértelműen a romák körében népszerűbb. Még a tehetősebb romák negyede is csak alacsony végzettséget vár gyermekétől (szakiskola: 19,6%, általános iskola: 5%), a szegény romáknak pedig több mint 40%-a (szakiskola: 27,1%, általános iskola: 15,5%). Nem romák esetében ezek az arányok sokkal alacsonyabbak, a két iskolatípust a szegényebbek 18,3%-a, a tehetősebbek 8,1%-a szeretné gyermekének (Perpék–Fekete 2016).

A pedagógusok részéről is sokszor megfogalmazott kritika a romákkal szemben, hogy nem támasztanak magas elvárásokat gyermekeik továbbtanulását illetően (Ambus 2001). Számos kutatás mutatja ennek az ellenkezőjét. Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona (2001) tanulmánya szerint a szülők tudatában vannak az iskoláztatás szerepének, azt szeretnék, ha gyermekeik magasabb végzettséget érnének el, mint ők. Alsó-középszintű elvárásai vannak, gyermekeiknek szakmunkás végzettséget, érettségit, sőt akár diplomát is szeretnének. Ugyanezt tapasztalta Szalai Júlia (2013) a roma szülőkkel készített interjúk alkalmával. A szülők eltökéltnek mutatkoztak gyermekeik taníttatását illetően. Még az általános iskolát be sem fejező, szegénységben élő szülők számára is elvárás, hogy gyermekeik 16 éves korukig tanuljanak, hasznos tudást szerezzenek az iskolában.

A szülők iskolai végzettsége komoly ráhatással van a gyerekek továbbtanulási motivációjára is. Jellemzően a szülőikével azonos iskolázottsági fokot szeretnének elérni, esetleg attól egy fokkal jobbat (N. Kollár 2004). Szalai Júlia (2013) kutatásának eredménye alapján úgy látszik, a roma diákok egy része a társadalmi felemelkedés lehetőségét látja a tanulásban. A diákok harmada válaszolta, hogy élete során szeretne diplomát szerezni

(a nem roma tanulóknak fele). A roma gyerekek rövid távú céljait a mielőbbi pénzkereseti lehetőség vezérelte, az érettségi, a diploma megszerzésére csak esti vagy levelezős formában gondoltak. A 8. osztályt követő továbbtanulási terveikben a romák és nem romák között nem volt található különbség a szakközépiskolák, szakiskolák tekintetében. Gimnáziumba a nem roma diákok negyede, míg a romák 18%-a törekedett. A romák 8%-a úgy gondolta, nem fog továbbtanulni az általános iskolát követően. A nem roma tanulók esetében nem fogalmazódott meg ilyen szándék. A kutatás egy nagyon fontos iskolaválasztási motívumra is felhívta a figyelmet. A diákok 60%-ának a megszerezhető szakmánál is fontosabb volt, hogy az iskola a romákkal szemben befogadó legyen.

Az előzőekben bemutatott eredményre jutott Forray R. Katalin és Hegedűs András (1998) is a cigány gyermekek szocializációjáról szóló munkájukban. A diákok és az őket tanító pedagógusok nyilatkozata szerint a felsős roma diákok túlnyomó többségében él az igény az általános iskola befejezésére, a továbbtanulásra. Ám a családalapítás, a megélhetési problémák, a szükséges tudás hiánya gyakran teszik ezt lehetetlenné.

A roma fiatalok továbbtanulási motivációja az életkor növekedésével csökken. A 7. és 11. évfolyam között egy kutatás 8 százalékpontos különbséget talált. 13 éves kor felett a diákok már az elismerésért, a tanulás gyakorlati hasznáért tanulnak. A jó eredményért járó elismerést a roma diákok családon belül nem feltétlenül kapják meg, ahogyan a tanulás haszna sem mindig világos előttük (Józsa 2001). Ezen próbálnak segíteni az intézmények pályaaorientációs programjai.

12-13 éves kor felett a hagyományokat jobban őrző közösségekben a gyerek fiatal felnőtté válik. Amennyiben korábban sok iskolai kudarc érte őket, lemondanak a továbbtanulásról, motivációjuk erősen csökken. Így az iskolában sikertelenebb diákokat az iskola, a család, a közösség együtt hajtja a lemorzsolódás irányába (Forray–Hegedűs 1998).

A Központi Statisztikai Hivatal adataiból tudjuk, hogy az elmúlt évtizedben (2010–2019) nőtt a roma továbbtanulók száma, ellenben arányuk az egyes intézménytípusok között jelentősen nem módosult. A gimnáziumba járó diákok 2-3%-a, az érettségit adó szakképzésben tanulók 6-8 %-a roma. A legnagyobb ingadozás az érettségit nem adó szakképzésben mutatkozott. Itt a romák aránya 23-29% között mozgott (Varga 2021). A felsőoktatásban is nőtt a roma diákok száma, de arányuk még így is rendkívül alacsony, 2019-ben 2,2% volt.⁵

(Lakhatási körülmények) A családok anyagi helyzete, a szülők végzettsége meghatározza a diákok lakóhelyi körülményeit. Az alacsony szocioökonómiai státuszú szülők anyagi lehetőségek híján eleve nem képesek olyan tárgyi feltételeket teremteni, mint a magasabb státuszú középosztálybeli szülők (Kertesi–Kézdi 2012).

A roma lakosság jellemzően a településeken belül, elkülönülve, egymás közelében található (R. Fedor – Zakor-Broda – V. Balla 2022). Ez egyrészt anyagi okokra vezethető vissza – házak alacsonyabb ára – másrészt a romáknak a többségi társadalomtól eltérő életstílusából, a kirekesztődéstől való félelméből is származhat. Az így létrejött szegregált lakóközvetétek társadalmi-gazdasági és lakásviszonyai messze elmaradnak a települések más részeitől. A lakások minősége rosszabb, elhanyagoltabb, sokszor félkomfortos vagy komfort nélküli (Szoboszlai 2022).

Fontos lenne a gyerekek lakóközvetéte mellett a szomszédsági viszonyok hatásainak vizsgálata. A szegregált településen élők életében a szomszédság fontos, a tágabb családtól várható funkciókat láthat el, melyeknek szerepük lehet az iskolai eredményességben (Fejes–Tóth–Szabó 2020).

(*Szocializáció*) Mind a hazai, mind a nemzetközi kutatások során kimutatták, hogy a gyerekek tanulmányi eredményére a szocioökonómiai státusz mellett más tényezők is hatással vannak. A legfontosabb ezek közül a gyerekek szűkebb és tágabb szocializációs közege, nevelési kultúrája. Az ezekhez köthető parenting elemek módosíthatják a család anyagi helyzetéből, a szülők iskolai végzettségéből eredő hátrányokat (Perpék–Fekete 2016).

A roma családok körében zajló szocializációs folyamatokról már az elején érdemes leszögezni, hogy igazán aktuális információkkal nem rendelkezünk. A romák társadalmi is változóban van, a szülői és a gyermeki szerepek is alakulnak, a hagyományos roma családkép mellett új változatok jelennek meg (Lakatos 2012). Ezért az ez irányú megállapításokat fenntartással kell kezelnünk.

A szocializációs eltérések fontos forrása az a megélhetési stratégia, melyet a roma szülők közvetítenek. Gyermeküket leginkább függetlenségre, találékonyagra nevelik (Boreczky 2009). Elterjedtek olyan foglalkozások, mint a gyűjtögetés, az alkalmi, nap-számos munkák, szolgáltatások, kereskedelmi tevékenységek, uzsorakamatos kölcsönadás (Szuhay 1999). Mindezek a jövedelemszerző tevékenységek a nem roma, mélyszegénységben élő embereket is jellemzik. Kifejezetten etnikai színezete a zenélésnek, a kereskedésnek és az erdei gyűjtögetésnek van (Messing–Molnár 2011). Ezeket a tevékenységeket a gyerekek nem az iskolában, hanem odahaza a családban, a modellkövetés technikájával sajátítják el. Ez a nevelési stílus a „természetes növekedéshez” áll legközelebb (Perpék–Fekete 2016).

Az iskolának, az ott elsajátított tudásnak az értéke – legalábbis az ilyen életmódot folytató roma családok körében – alacsony. Így már jobban érthető válik az is, miért nem törekszenek feltétlenül gyermekeik általános iskolát követő taníttatására. Ez egyébként is hatalmas anyagi terhet ró a családra, anélkül, hogy éreznék életminőségükre gyakorolt közvetlen hatását. Mindez az iskola számára úgy csapódik le, hogy a hátrányos helyzetű diákoknak – különösen a romák körében – az iskolai tudásszerzési igénye minimális, miáltal nem törekednek a jobb osztályzatok megszerzésére (Fónai–Nyilas 2010).

A szocializáció elsődleges színtere a család, ahol már az élet első szakaszában olyan hiányosságok alakulhatnak ki, melyek révén a gyerek nem készül fel az iskolában elvárt társadalmi normákra. Lemaradása gyakorlatilag determinált már az intézménybe lépést megelőzően (Pásztor 2017). Ezek a hátrányok az iskolában töltött idő alatt állandósulhatnak, ellehetetlenítve a roma tanulók mobilitását, jobb társadalmi státuszba kerülését (K. Nagy 2015).

A pedagógusok által elsőként említett eltérés a roma és nem roma diákok között a roma diákok nyelvi hátránya, hiányos magyar szókinése, a középosztálybelitől eltérő nyelvhasználati módja. Ez az eltérés a nyelvi szocializációs folyamatokból adódik. A gyerekek a családban nem csupán anyanyelvre grammatikáját tanulja meg, hanem a közösség számára elfogadott szociálisan és kulturálisan preferált nyelvhasználati módot is. A roma gyerekek családon belül elsajátított nyelvi mintáiból hiányzik az írott nyelvvvel való kapcsolat. A többségi társadalomhoz tartozó, nem roma diákok már iskolába kerülés előtt rendszeresen találkoznak az írott nyelvvel, írásbeliséggel. Láthatják a szüleiket könyvet, újságot, online tartalmakat olvasni. Megtapasztalják ennek kulturálisan nagyra értékelt szerepét a környezetükben. A roma kisgyermek környezetéből rendszerint hiányzik vagy sokkal kevesebb a gyermekkönyv. A meseolvasás a sokszor analfabéta vagy funkcionálisan írástudatlan szülőknél nem jelenik meg (Réger 2001). Gyakran kerülnek be úgy roma gyerekek az iskolába, hogy környezetükben senkit sem láttak olvasni (Móré – Stomp – R. Fedor 2022). A roma gyerekeknek a kutatások szerint kisebb arányban mesélnek a szüleik. Ez nem pusztán a könyvek hiányából fakad, mesélni fejből is lehet.

A könyvekből történő meseolvasás azonban nagyobb fejlesztő hatást fejt ki, mivel jobban közvetíti az iskolában elvárt tárgyi, fogalmi és nyelvismeretet, gondolkodásmódot, érvrendszert, értékeket és normákat (Perpék–Fekete 2016).

A roma családokban fellelhető nevelési gyakorlat több, az iskolai sikeresség szempontjából lényeges ponton eltér a nem romákétól. A pedagógusok véleménye szerint a roma szülők sokkal liberálisabban nevelik gyermekeiket, kevésbé tekintélyelvűen (Forray–Hegedűs 1998). Alapvetően jellemző a roma családokra, hogy családi életük kevésbé strukturált. Sokkal rugalmasabban kezelik az időt, nincsen kötött napirendjük, kevésbé alakul ki rendszeres napi ritmus. Gyermekeiket nem kényszerítik semmire, szinte teljes szabadságot biztosítanak számukra. Igényeiket azonnal igyekeznek kielégíteni, amint azok jelentkeznek. Mindezt pedig nem kötik teljesítményhez. A fegyelmezés, a jutalmazás, a büntetés kevésbé hangsúlyos elemei a nevelésnek. Ezek helyett a modellkövetésnek van nagyobb szerepe (Móré – Stomp – R. Fedor 2022). Mindezek következménye, hogy nem alakul ki az önkontroll, a késleltetés képessége (Fiáth 2002). Nagyon hangsúlyos különbség van a serdülőkorú diákok szerepének megítélésében. A roma családokban már a 12-13 éves gyerekektől elvárják, hogy vegyék ki részüket a családi munkából, vegyenek részt a családfenntartásban. Ilyen korú gyermekeikre felnőttként tekintenek (Pásztor 2017). A pedagógusok meglátása, hogy a 13-14 éves diákok már szexuálisan érettek. Érdeklődésüket a kortársak, a szerelem köti le (Forray–Hegedűs 1998).

Erőtéljes a nemi szerepszocializáció (Boreczky 2009). A családokat a nők tartják össze. A lányoknak a családon belüli feladatok ellátásában kell részt venniük, mely teendők fontosabbak lehetnek a tanulásnál. Minél előbb szülnek, annál előbb lesznek értékes tagjai a közösségnek (Pásztor 2017). Egy roma telepen végzett kutatás szerint a megkérdezettek háromnegyede gondolta, hogy a családfenntartáshoz szükséges erőforrásokat egyedül a férfiaknak kellene előteremtenie (Láczy – R. Fedor 2022).

Az itt bemutatott megállapítások annál közelebb állnak a valósághoz, minél közelebb áll a család nevelési stílusa a hagyományos modellhez.

A Forray–Hegedűs (1998) szerzőpáros tanulmánya szerint a roma diákok iskolai sikerességét legnagyobb mértékben az befolyásolja, hogy mennyire törekszenek a polgári életbe való beilleszkedésre, a „szimbolikus kultúra értékeinek elsajátítására, birtoklására”.

Ez pedig kapcsolatban áll a családok szocioökonómiai státuszával. A 23 leghátrányosabb kistérségben végzett kutatás a roma és nem roma családok nevelési gyakorlatánál az anyagi ráfordítást és előzetes szervezést igénylő tényezőknél tapasztalta a legnagyobb különbséget. Ezeket vizsgálva a tehetősebb roma családok nevelési stílusa a szegény nem roma családokéhoz áll közel. Roma családoknál azok a nevelési eszközök hangsúlyosabbak, melyek a család belső erőforrásaira támaszkodnak. Külső szakértőket még anyagi lehetőségek birtokában sem szívesen vonnak be. Az anyagi ráfordítást nem igénylő tényezőknél sokkal kisebb volt az eltérés a romák és a nem romák nevelési gyakorlata között (Perpék–Fekete 2016).

A roma családok a hátrányok mellett szocializációs előnyöket is fel tudnak mutatni. A családok erős belső erőforrásokra támaszkodhatnak (több generáció együttélése, együtt étkezés, tévében látottak megbeszélése, családon belüli és közötti összetartás). A roma családok nagymértékű érzelmi biztonságot képesek nyújtani gyermekeiknek. A szegénység, a munkanélküliség ellenére a roma családok kohéziója hasonlít a sokkal tehetősebb nem roma családokéhoz (Kertesi–Kézdi 2012).

Lácza Magdolna és R. Fedor Anita (2017) kutatása szerint az Észak-alföldi régióban erők a tradicionális családmódok hagyományai. Erős emocionális töké biztosit az édesanyákkal fennálló bensőséges, az édesapákkal pedig bizalmon alapuló kapcsolat. Olyan kulturális értékeket őrző erők vannak itt, melyek a további lecsúszást gátolhatják a társadalmi ranglétrán.

A roma családokon belüli társadalmi töké ugyanakkor kevésbé konvertálódik kulturális tökévé, kevésbé segíti a roma gyerekeket magasabb iskolai teljesítményhez (Perpék–Fekete 2016).

(Kognitív képességek) A tanuláshoz szükséges kompetenciák fejlettsége egyénenként jelentősen eltér. A szövegértés és a matematika területén etnikai alapon is kimutatható különbség a roma és nem roma diákok között. Az ezeket vizsgáló Kertesi–Kézdi (2012) szerzőpáros szerint a háttérben azonban semmilyen etnikai sajátosság nem található. A szocioökonómiai státusz és a kompetenciamérések, PISA-vizsgálatok közötti korreláció közismert, Magyarországon különösen erős. Kimutatták ezt a digitális szövegértés területén is. A szerzők szerint a lemaradást az anyagi helyzet, a szülők iskolai végzettsége és a lakóhelyi hátrányok okolhatók. A hasonló életkörülmények között élő roma és nem roma tanulók hasonló mértékű, a családok nevelési stílusából eredeztethető kognitív hátránnyal küzdenek.

(Tanulási motiváció) A pedagógusok tapasztalata szerint a roma diákok motivációs szintje alacsony. A téma szakértői, Fejes József Balázs és Józsa Krisztián több tanulmányt is megjelentettek ezzel kapcsolatban. Feltételezéseik szerint az öröklött alapú motívumok tekintetében nincsen különbség a tanulók között (Fejes 2005). A gyerekek motívumrendszerében ennek ellenére mutatkozhat eltérés. Úgy találták, ezek nem a roma kultúra sajátjai, egyszerűen körükben felülreprezentált a hátrányos helyzetű diákok aránya, valamint gyakrabban fordul elő munkanélküliség.

Szignifikáns eltérést a roma származásra nézve a tanulási motívumok összehasonlításakor a szociális kortárs kapcsolatokban, a számolási és olvasási énképben találtak. A kortárskapcsolatok tanulásra motiváló hatása gyengébb a romáknál. Az olvasási énképnél 9, a számolási énképnél pedig 6 százalékpontos különbség jelentkezett. Kiderült viszont, hogy a tanulási gyakorlati értékének megítélése a roma gyerekeknél erősebb. Tudatában vannak a tanulási jövőre gyakorolt hatásának. A roma származás tanulói motívumra gyakorolt regressziós modellben történő vizsgálata is csak erre az egyetlen motívumra mutatott gyenge magyarázó erőt. Aztán ez is eltűnt, miután a regressziós modellbe független változóként bevonták a szülői munkanélküliséget. A roma gyerekek alacsonyabb iskolai teljesítménye tehát nem magyarázható motivációs okokkal. A kutatás szerint a roma diákok számára az érdemjegyek kevésbé motiváló hatásúak. Gyenge összefüggés van a motiváció és az osztályzatok között, néhány tantárgynál nincs is. Itt sem a roma származás áll a háttérben, hanem az alacsonyabb iskolai eredmények. A roma diákok motivációjára legnagyobb hatással az óvodáztatás időtartama, a szülő–pedagógus kapcsolat van. Ennél kevésbé hangsúlyos a tanár–diák kapcsolat (Fejes–Józsa 2007).

(Oktatási rendszer) Az eddig bemutatott, romákat és úgy általában az alacsony szocioökonómiai státuszú diákokat sújtó hátrányok kompenzálása, társadalmi integrációjuk elősegítése lenne az oktatási rendszer feladata. A McKinsey-jelentés szerint az oktatási rendszer sikerességét 3 tényező befolyásolja: a pedagógusok tehetsége, az alkalmazott pedagógiai módszerek és az oktatási rendszer hátránykompenzációjának mértéke. A PISA-felmérések szerint Magyarország a fejlett országokhoz képest

lemaradást mutat, méghozzá a képességek fejlesztése és a tudás minőségének terén. A probléma nem azonos mértékben érinti az egyes intézményeket. Az elitiskolák teljesítménye kitűnő, szemben a hátrányos helyzetű térségek iskoláival. Ugyanez a különbség jelentkezik a településtípusoknál is. Négyeszer különbség van a háromezer fő alatti és a tízezer fő feletti települések között (K. Nagy 2019).

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (1996) egyik kutatása szerint azokban az általános iskolákban, ahol magas a roma diákok aránya, rosszabb a gyerekek teljesítménye is. Ők ezt a családi szocializációból eredő hátrányokkal magyarázzák. Csongor Anna a rosszul felszerelt iskolák és a telepen élő roma gyerekek teljesítménye között talált kapcsolatot. Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona pedig a település méretének szegregációs hatására hívta fel a figyelmet. Ez azért veszélyes, mert a roma gyerekek többsége községekben él (Kende 2001). Ezek a magyarázatul felsorakoztatott tényezők egymásra épülve és nem elkülönülve fejtik ki hatásukat.

A 2015-től megjelenő „A közoktatás indikátorrendszere” című kötetek tanúsága szerint a hátrányos helyzetű, különösen a roma diákok esélyegyenlőtlensége folyamatosan nő (Láczy 2022). 2013-ban változott a törvényi szabályozás a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű diákok besorolásáról. Az azt követően mért szegregációs index, annak akármelyik változatát nézve, a HHH-s tanulók iskolai elkülönülésének enyhe növekedését mutatta (2013 előtt is ez volt a tendencia) (Varga 2021).

Tehát a hátrányos és nem hátrányos helyzetű diákok más-más iskolába járnak, ami együtt jár a szegregálódás fokozódásával. Az eltérő tanulói összetételű iskolák által nyújtott iskolai szolgáltatások mennyiségében és minőségében jelentős különbségek vannak (Radó 1997). A magyar iskolarendszert jellemző nagymértékű szelektivitás a rendszer-váltás utáni társadalmi struktúra átalakítására vezethető vissza. Bizonyos társadalmi rétegek számára az iskolarendszer diszkriminatívva vált (K. Nagy 2019).

Hosszú évtizedek óta megy a vita a roma gyerekek integrált vagy szegregált oktatási környezetben való taníttatásáról. Az utóbbit kevés szakember javasolja. Egyetlen rövid távú előnye talán, hogy ilyen környezetben a diákok nem érzik magukat kirekesztve etnikai hovatartozásuk miatt. Ez azonban a társadalomba való beilleszkedés szempontjából hosszú távon nagyon káros, mivel a tanulók nem szereznek gyakorlatot a többségi társadalomból származó gyerekekkel való együttélésben. Elmélyül bennük az etnikai alapú különbözőségük tudata, ahogy a nem roma gyerekek tudatában is. Az ilyen osztályokban rendre alacsony a tanulók önbecsülése, a tanulás iránti motivációja, még a jobb képességű diákok is szintjük alatt teljesítenek (Kende 2001). Hiányoznak a pozitív példák, a motivált diákok. Láczy Magdolna és R. Fedor Anita (2017) munkájukban hangsúlyozzák, hogy ez a szegénység, a romák által lakott települések nagy részének periférikus helyzete miatt alakul így, és nem az etnikai szegregáció okozza.

Az EDUMIGROM kutatás szerint azokban az osztályokban, ahol többségében roma diákok tanultak, a gyerekek 58-70%-a alacsony teljesítményt nyújtott és 3,3 átlagot ért el. Vegyes összetétel esetén ez 3,8-as átlagot jelentett, míg nem roma többségű osztályokban 4,4-est. Ilyen osztályokban a roma gyerekek elérték, sőt sokszor le is hagyták tanulmányi eredményeikben a nem romákat (Szalai 2013).

A magyar oktatási rendszerben megnyilvánuló szegregációs folyamatok több forrásból táplálkoznak. A szabad iskolaválasztás eredményeként a jobb anyagi helyzetben lévő szülők jobb minőségű iskolákba kívánják járatni gyermekeiket. Lehetőleg olyan intézményekbe, ahol alacsony a roma diákok aránya. Ezek sok esetben olyan egyházi vagy más nem állami fenntartású intézmények, ahol a felvételiztetés során hitéletbeli, képességbeli és etnikai alapon is folyik a szelekció.

Az elvándorlási folyamat megállításának érdekében sok iskola hozott létre szegregált osztályokat intézményen belül. A szegregáció további formái a speciális iskolák, speciális osztályok. Ezekben jellemzően magas a roma diákok aránya, gyakran a bukott diákok gyűjtőhelyei (K. Nagy 2019). Az EDUMIGROM kutatás szerint a szegregált osztályokba járó roma diákok 42%-a ismételt már korábban évfolyamot (Szalai 2013). 2019-ig a magántanulói státusz megadása is a nem kívánatos, sokszor túlkoros roma gyerekek elkülönítését szolgálta (K. Nagy 2019).

A magasabb roma aránnyal rendelkező iskolák, osztályok jellemzően rosszabb infrastruktúrális környezetben működnek, rosszabb minőségű épületekben, alacsonyabb szintű pedagógusi elvárásoknak kell megfelelniük a tanulóknak, kevesebb a tananyag, alacsonyabb minőségű az oktatás. A roma diákok 40%-kal nagyobb eséllyel kerülnek nehezen tanítható, képesség szerint erősen szegregált osztályba. Ez a hátrány etnikai hovatartozástól függetlenül az alacsony szocioökonómiai státuszú diákokat is sújtja. A szegregáció megállítása komoly feladat, mindenképpen az azt generáló okok megszüntetése révén lehetséges csak. A korábbi deszegregációs programok eddig nem hoztak látványos eredményeket (Kertesi–Kézdi 2012).

(Pedagógusi attitűd) A pedagógusok nagy többsége igyekszik elkerülni a magas HHH-s és/vagy romák által látogatott intézményeket, osztályokat. Az alacsony presztízs és bérezés, a nagy munkaterhelés, a sikertelenség, a hatékony eszközök és módszerek hiánya mind erre ösztönzi őket.

A pedagógusok körében a szegregáció, valamint a mélyszegénység oktatási minőségre gyakorolt hatása még nem kellően ismert. Így sok esetben – bár remélhetőleg egyre csökkenő mértékben – tartja magát a kulturális különbözőségeket és genetikai sajátosságokat hangsúlyozó magyarázat (Fejes–Tóth–Szabó 2020). Ez utóbbit Bordács Margit 2001-es, az előítéletességre vonatkozó vizsgálata bizonyította. A megkérdezett pedagógusokra átlagban a közepes előítéletesség volt jellemző, egyharmadukat jellemezte erős előítéletesség, a szegregáció támogatása. Az eltérő családi szocializáció problémáját a Forray–Hegedűs (1998) szerzőpáros által készített interjúk alkalmával a tanárok mintegy fele hangsúlyozta. Elhárítva ezzel minden felelősséget a romák tanulmányi sikertelenségében.

A szakirodalom által nyújtott háttér nélkül, a szegregált osztályokban tapasztalt mindennapos gyakorlat képes hibás nézőpontot kiváltani a pedagógusokból, determinálva roma diákjaik alacsony teljesítményét. Ilyen nézőpontból a roma diákok tanításába befektetett többletidő és -munka nem látszik kifizetődőnek.

(Diák-pedagógus kapcsolat) A diákok pedagógusokkal fenntartott kapcsolata nagyban függ az érintett személyektől, így hatásának egzakt megítélése lehetetlen. A szakirodalom többségében mindenesetre az található, hogy a roma diákoknak a tanárok iránt érzett szeretete pozitívan hathat a tanulási motivációra, továbbtanulási vágyaikra. Minél több tanár irányába vannak ilyen érzelmei a diáknak, annál tovább érzi magát jól az iskolában, annál magasabbra szeretne eljutni, csökken az évisméltés valószínűsége (Forray–Hegedűs 1998).

Fejes József Balázs (2005) saját tapasztalatai, valamint a pedagógusokkal folytatott beszélgetései alapján azt állapította meg, hogy van összefüggés a diákok pedagógusokhoz való kötődése és iskolai magatartása között. Az alsóbb évfolyamokon a diákok jobban szót fogadnak tanáraiknak, erősebbnek tűnik a kötődés, mint a felsős diákok esetében. Ebben az életkori sajátosságok mellett a szerző a roma gyerekeknél lassabban kibontakozó bizalmi viszonyt feltételezte. Ezt más, roma gyerekeket oktató tanárok is

megerősítették beszámolóikban. Tapasztalataik szerint a roma gyerekeknek idő kell, míg elhiszik, hogy segítő szándékkal, előítéletmentesen közeledik feléjük egy pedagógus. Az érzelmi biztonság kialakulását követően viszont sokkal ragaszkodóbbak, hálásabbak tanáraik irányába (Ambrus 2001).

Másrészről olyan kutatás is van, amely a nem roma tanulóknál mutatta hangsúlyosabbnak a tanár-diák viszonyt. Úgy találta, hogy ennek a roma tanulók tanulási motivációjára, osztályzataira – legalábbis felső tagozaton – csekély befolyása van, a szülő-pedagógus kapcsolat sokkal fontosabb (Fejes–Józsa 2007).

(Pedagógus-szülő kapcsolat) A roma szülők és az iskola kapcsolata többnyire nem problémamentes. Az iskola az együttműködés során gyakran találja úgy, hogy a roma szülők nem elég aktívak a kapcsolattartásban, nem járnak például szülői értekezletre, kevésbé érdeklődnek gyermekük tanulmányi eredményéről. A szülők részéről gyakran tapasztalható bizalmatlanság, gyanakvás a sajátjukhoz képest eltérő értékeket valló iskola irányába. Ezt a problémát sem lehet egyértelműen etnikai színezettel felruházni. Az iskoláknak – ahogyan a nem roma szülők esetében is – jellemzően a mélyszegénységben élő roma szülőkkel való kommunikáció terén van problémája. Ezek a szülők gyakran nincsenek birtokában a konvencionális középosztálybeli magatartásformáknak, érzékenyebben reagálnak az őket ért sérelmekre (Ambrus 2001). A roma szülőkről általánosságban elmondható, hogy kevésbé követik gyermekeik iskolai fejlődését, kevésbé vesznek részt az iskola életében. Ez is olyan tényező, mely az alacsony szocioökonómiai státuszú szülőkre etnikai hovatartozástól függetlenül jellemző (Koltói és mtsai 2019). Ennek hátterében könnyen belátható módon elsősorban a szülők alacsony iskolai végzettsége áll. Emellett közrejátszhat az iskolában szerzett tudás számukra alacsony presztízse is.

(Lakóhely) Legvégül, de nem utolsósorban meg kell említeni a regionalitásból, a település méretéből, elhelyezkedéséből eredő hátrányoknak a szerepét. Ennek a gazdaságra, társadalmi kirekesztődésre tett hatása közismert. Befolyása túlmutat mindezekén, kiterjed a szocializációs folyamatokra. A hátrányos helyzetű térségek kínálata az iskolai eredményességet közvetve befolyásoló kulturális és egyéb programok, fejlesztési lehetőségek terén nagyon szűkös (Perpék–Fekete 2016). Ugyanilyen szocializációs hátrányt jelent a falun élés. Márpedig a romák többsége községekben él. A települések mérete korrelál a szegregációs készlet nagyságával. Minél kisebb a település, annál nagyobb a veszély (Havas–Kemény–Liskó 2001). A romák által sűrűn lakott települések, településrészek iskolái a szabad iskolaválasztás nyomán gyakran válnak roma többségű vagy teljes mértékben roma iskolává (Ambrus 2001).

(Digitális oktatás) A pedagógusok, az oktatás területén dolgozó szakemberek egybehangzó véleménye, hogy a Magyarországon megvalósuló digitális oktatás nem volt megfelelő minőségű. Hatalmas károkat okozott társadalmi státusztól, intézménytípustól függetlenül minden tanulónak. Egy kényszermegoldások által működtetett, egységes koncepció nélkül, ad-hoc módon megvalósuló oktatás zajlott (Fekete–Porkoláb 2020, Szűts 2020).

Ehhez szó szerint egyik napról a másikra kellett a pedagógusoknak, diákoknak, szülőknek alkalmazkodniuk. Az Állami Számvevőszék elemzéséből kiderül, hogy voltak olyan diákok, akik nem fértek hozzá a digitális oktatáshoz. Az oktatás minőségének egyenlőtlenségei fokozódtak a diákok családi háttéréből, az otthoni környezet minőségéből, az infrastrukturális feltételekből, a tanulók, szülők kompetenciabeli különbségeiből adódóan.

Ezek nyomán régióként és társadalmi csoportonként eltérések voltak tapasztalhatók (Czifra – Nagy – Tegzesné Czizler 2021). A hátrányos helyzetű tanulók esetében megvalósult a digitális iskolai szegregáció (Fekete 2020). A roma diákok iskolai sikerességét befolyásoló, korábban bemutatott tényezők mindegyikének fokozott szerep jutott a tantermen kívüli munkarend alkalmával.

A tanulók anyagi helyzetéből adódó különbségeket az intézmény valamelyest képes kompenzálni az iskola falain belül. A tankönyvek ingyenesek és most már a leginkább rászoruló tanulók tanszercsomagban is részesülnek. A digitális oktatásban való részvétellel lehetetlen megfelelő minőségű internet és eszközök nélkül. Az internetszolgáltatók jelentős ingyenes adatforgalommal segítettek. Az eszközök pótlása azonban már csak részben vagy egyáltalán nem valósult meg. Az eszközök beszerzése pénzbe kerül, nem is kevésbe. A járvány idején megnőtt a munkanélküliek száma, csökkent a háztartások jövedelme. Az egyébként is alacsony szocioökonómiai státuszú családok számára az otthoni digitális eszközpark fejlesztése komoly kihívás lehetett.

A digitális oktatás alatt a szülőknek kulcsszerepük volt a sikerességében, különösen az általános iskolás korosztálynál. Hagyományos iskolai keretek között is nagyon komoly szerepe van a szülői attitűdnek, az iskolával való kapcsolattartás minőségének. Előnyben voltak azok a szülők, akik amellet, hogy birtokában voltak a szükséges ismereteknek, képességeknek, tisztában voltak gyermekeik tanulmányi előmenetelével, képességeivel, hiányosságaival, gyengeségeivel, tanulási tempójával, korábban is nyújtottak már nekik segítséget a tanulásban, tudták hol tartanak a tananyagban, miket tanultak az előző években. A digitális oktatás sikerességét nemcsak a diákok helyzethez való adaptálódása befolyásolta, hanem a szülőké is. Nagyon gyorsan kellett új szokásrendet kialakítani a családban, megfelelni az új szerepkörnek, több tanári feladatot átvenni. Sok esetben a szülők teremtettek kapcsolatot a diákok és az iskola között. Hatékony szülői közvetítés nélkül a diákok egész biztosan nem tudták hatékonyan hasznosítani az iskolák által nyújtott szolgáltatásokat. A szülők digitális képességei így ugyanolyan fontossá váltak, mint a diákoké, legalábbis az alsó tagozatos diákoknál egész biztosan. Magyarországon a lakosság fele van az alapvető digitális kompetenciák birtokában.⁶ A jártasság szignifikáns összhangot mutat az iskolai végzettséggel. Az alacsony végzettségű szülők digitális eszközök terén mutatott kisebb jártassága újabb jelentős problémát okozhatott.

A szülői feladatok azonban messze túlmutattak a kapcsolattartás biztosításán. A gyermekeik tanulásának támogatásához szükséges kompetenciabeli különbségek jelentősen differenciálták a szülőket, az iskolai végzettség sarkalatos kérdéssé vált. A magasabban képzett, magasabb társadalmi státuszban lévő szülők nagyobb hatékonysággal tudták segíteni gyermekeiket a tananyagfeldolgozásban és az eszközök használatában egyaránt.

A digitális oktatás bevezetésével az otthoni lakókörnyezet lett a tanulás kizárólagos színtere. Romák esetében a háztartások magasabb létszáma a nem romákéhoz képest, az otthonok alacsonyabb komfortfokozata, a saját szoba vagy tanulási tér hiánya, a nem megfelelő digitális infrastruktúra hatványozottan éreztethette hatását.

Az otthoni szocializációs folyamatok is erősen befolyásolhatták a digitális oktatás körülményeit. A háztartási rendezetlenségnek, a rugalmas időkezelésnek, a rendszeresség, a napi rutin, a szülői szigor hiányának biztosan jelentkeztek negatív hatásai. Az otthonról történő tanulás nagyfokú szervezést kíván, különösen olyan háztartásokban, ahol az ehhez szükséges erőforrások (szoba, eszközök) nem állnak korlátlanul rendelkezésre. A roma gyerekekre jellemző, hogy maguk tervezik meg egésznapos programjukat. Erőteljes szülői kontroll hiányában, megfelelő napi rutin kialakítása nélkül azonban a tanulás sikere reménytelené válik.

Kulcstényező volt a diákok belső, tanulás iránti motivációja. Az osztályközösség, a társak, a pedagógusok esetleges motiváló ereje az iskolából való kikerüléssel teljesen megszűnt. A tanulók kompetenciabeli különbségei az iskola falain belül is alapvető ráhatással vannak a tanulmányi eredményekre. Amíg az iskolában a tanárok segítő kezét tudnak nyújtani, otthoni környezetben az ehhez szükséges képességek, készségek hiánya miatt végzetesen magukra maradnak a diákok. Különösen, ha ehhez alacsony szocioökonómiai státusz is társul.

A szegregált iskolákban, osztályokban tanuló diákok már a digitális oktatás bevezetése előtt, a tanterem falain belül az oktatási környezetből, a silány tárgyi adottságokból kifolyólag olyan kompetenciabeli hiányosságokat halmozhattak fel, melyeknek az otthoni, nagyrészt egyéni tanulás alkalmával rendkívüli szerepük van. Egyéb, az önálló tanulást lehetővé tevő kompetenciák mellett a digitális szövegértést, a digitális eszközök használatában történő jártasságot emelném ki. Nagyon erősen feltételezhető, hogy oktatásuk során a tanulók kevesebb digitális eszközt használtak az iskolában, alacsonyabb szintű digitális tudásra tettek szert.

A digitális oktatás alkalmával az iskolák, a pedagógusok által nyújtott szolgáltatásokban jelentős eltérések adódtak. Az iskolai tanulmányaikban kevésbé sikeres diákok többletsegítséget igényeltek volna, melyet a digitális eszközök megléte és az internet elérhetőségének feltételei nagyban korlátozhattak. Ilyen esetekben a pedagógusoknak személyes kapcsolat nélkül kellett gondoskodniuk a tananyag átadásáról, más lehetőség nem lévén, papír alapon. Egyértelmű, hogy az oktatás minősége, vele az oktatás esélyegyenlőségének biztosítása tovább csökkent a távoktatás alatt. Ennek mértékét nagyban meghatározta a pedagógusoknak a diákokkal és a szülői házzal fenntartott kapcsolata is.

A tantermen kívüli oktatás időszakában a korábban az iskola falain belül kialakult erős tanár-diák kötődés hatalmas előnyt jelenthetett. Az ilyen kötelékkel bíró diákok tanáraik felé nyitottabbak, érdeklődőbbek, kommunikatívabbak lehettek, nagyobb bizalommal, könnyebben és gyorsabban fordulhattak támogatásért. A pedagógusok részéről is több, minőségibb segítség érkezhett a diákok irányába.

Természetesen ezek csak feltevések, melyek a szakirodalmat átolvasva azért megalapozottak, a kutatások eredményei pedig alátámasztani látszanak azokat.

A digitális oktatás nagy valószínűséggel általános tudásszintcsökkenést okozott a diákoknál. Ezt bizonyította legalábbis egy kutatás az olvasás-szövegértés, a matematika és a természettudomány területén (Molnár–Hódi–Ökördi–Mokri 2021).

Régóta ismert jelenség az alacsony szocioökonómiai státuszú tanulók nyári szünetet követő teljesítményvisszaesése. Mivel a digitális oktatást nyári szünet követte, vélhetően ez még inkább erősítette a hátrányos helyzetű diákok lemaradását. (Kende–Messing–Fejes 2021)

A HHH/roma diákokat a Rosa Parks Alapítvány, a Motivációs Egyesület és a Partners Hungary Alapítvány kutatása vizsgálta. Ebben első körben 425 pedagógussal töltettek ki online kérdőívet. A válaszok alapján elmondható, hogy a pedagógusok megfelelő digitális infrastruktúra birtokában voltak a digitális oktatás bevezetésekor. A magas HHH/roma (60% feletti) arányú osztályokban tanítók fele számolt be olyan továbbképzésről, melynek most hasznát vette. Elsőre tehát nem látható, hogy az ilyen osztályokban tanító pedagógusok kevésbé felkészültek lettek volna az újfajta oktatásra. A 60% feletti HHH/roma arányú osztályok pedagógusai tanítványaik harmadával veszítették el a kapcsolatot. A tanulók több mint felét elvesztő osztályok aránya a magas HHH-s státuszú tanulók esetében 28%-os, a magas roma arányú osztályokban 29%-os volt. Az alacsony (20% alatti) HHH arányú osztályokban ez 6%, az alacsony roma arányú osztályokban 8% volt.

A magas kiesési arányú iskolák Északkelet- Magyarországon koncentráálódtak, ahol egyébként is magas a halmozottan hátrányos helyzetű és a roma diákok aránya. A digitális oktatásból való kimaradás okai a magas HHH/roma arányú osztályoknál: az eszköz és kapcsolat hiánya 49%, egzisztenciális okok (családfenntartásba való bekapcsolódás, házimunkában, gyerekfelügyeletben történő részvétel) 22%, nem reagál 12%, érdeklenség 10%, több ok egyszerre 4%.

Az otthoni tanulás akadályai a pedagógusok véleménye szerint a magas HHH/roma arányú osztályokban: tanulási tér hiánya 74%, önálló tanulási képesség hiánya 73%, nem megfelelő színvonalú eszközhasználat 68%, eszközök hiánya 66%, internetkapcsolat hiánya 53%. A tanulók társadalmi státusza nagyban befolyásolta a tanárokkal való kapcsolattartás módját. A HHH-s többségű osztályokban ennek formái 92%-ban a messenger, 54%-ban a telefon és csak 23%-ban az e-mail. Az egyik szegregált iskola igazgatójának véleménye szerint a digitális kompetencia hiánya komoly akadályt képezte a kapcsolattartásnak. A magas HHH arányú osztályokban a diákok harmada kapta a feladatokat fénymásolva. Minden 10. gyereknél lemondtak a tanárok arról, hogy fog még tanulni a tanévben. A telefonon nyújtott tanári segítségnyújtás mértéke 72%-os volt. Digitális platformot üzenetküldésre a pedagógusok 62%-a használt, ezen keresztül hagyományos feladatot 56% adott, míg újszerű oktatást 61%-uk valósított meg. A kis községekben volt a legrosszabb a helyzet. Itt az alkalmazott pedagógiai módszert 70%-ban a fénymásolt lapok használata jelentette. Az alacsony HHH/roma arányú osztályokban természetesen mind a kapcsolattartás módjánál, mind a távoktatásban használt módszereknél jóval kedvezőbb értékeket kapunk. A tanulmány szerzői aggasztó szétszaka-dásról beszélnek a digitális oktatási tartalmak használatánál a két csoport között.

A magas HHH/roma arányú osztályok tanárainak 60%-a gondolta úgy, hogy a családok nem kapták meg a szükséges segítséget, pedig nekik lett volna a legnagyobb szükségük a támogatásra. A részt vevő HHH-s és roma diákokkal kapcsolatban tanáraink arról számoltak be, hogy sokkal motiváltabbakká váltak, a szülőkkel való együttműködés is erősödött. A pedagógusok fele tartotta szükségesnek a digitális oktatás hatékonyabb működéséhez a megfelelő infrastruktúra biztosítását. Gyakran előkerült a családok felelősségének hangsúlyozása is (Kende–Messing–Fejes 2021).

A tanodák pedagógusai is azt tapasztalták, hogy a tanulók harmada nem kapcsolódott be a digitális oktatásba. Legnagyobb problémaként ők is a nem megfelelő otthoni tanulási környezetet látták. Az itt dolgozók kétharmada szerint a diákok nem tudták értelmezni a feladatokat, így önálló munkájuk eredménytelen maradt. A szülők háromnegyede pedig arról számolt be, hogy csak az osztályfőnökkel tudták tartani a kapcsolatot. Azok pedig, akik a fénymásolt lapokat kapták, semmilyen más kapcsolatban nem álltak tanáraikkal.⁷

A Toldi Tanoda és Átányi Csillagközpont is hasonló eredményre jutott felmérésében. A diákok nem megfelelő lakhatási körülményeit, valamint a diákok, szülők digitális kompetenciájának hiányát találták a legnagyobb gondnak (Gödri 2021).

A Bagázs Egyesület és az ELTE PPK együttműködéséből születő tanulmány a bagi és a dányi romatelepen élő tanulók digitális oktatásban való részvételét hasonlította össze a többségi társadalomból származó diákokéval. 47 alsó tagozatos gyerek szüleinek részvételével zajlott a kutatás. A digitális oktatás sikerességére nézve vizsgálták az egy főre jutó havi bevétel, az iskolai végzettség, a tanulók tanulási erőfeszítésének és a családi rutin, háztartási rendezettség szerepét. Eredményeik alapján a bevétel ugyan kapcsolatban áll a tanulás sikerességével, de a regressziós modellalkotás során már szignifikáns összefüggés nem mutatható ki közöttük. A szülők iskolai végzettségével ugyanez a helyzet.

A családi rutin, háztartási rendezettség és a tanulási erőfeszítés a modellbe történő bevonásukat követően szignifikáns, közepes erősségű előrejelző tényezőknek bizonyultak. A tanulási motivációval, erőfeszítéssel kapcsolatban úgy találták a szerzők, hogy az szignifikáns, közepes méretű korrelációt mutat a bevétellel. Konklúziójukban arra a következtetésre jutottak, hogy nem a családok havi jövedelme vagy a szülők iskolai végzettsége határozta meg a tanulási sikerességét, hanem az új helyzethez való adaptálódás mértéke (Szilveszter–Kassai–Takács–Futó 2021).

(Folytatjuk)

IRODALOM

- Ambrus Péter: Cigányság és iskola. In Andor Mihály (szerk.): *Romák és oktatás. /Iskolakultúra-könyvek 8./* Pécs, 2001, Iskolakultúra. 7–13. o.
- Bernát Anikó: A magyarországi romák társadalmi integrációja a 2010-es években. In: Kolosi Tamás – Tóth György (szerk.): *Társadalmi riport.* Budapest, 2018, TÁRKI, 144–165. o.
- Bordács Margit: A pedagógusok előítéletességének vizsgálata roma gyerekeket is tanító pedagógusok körében. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001. 51. évf. 2. sz. 70–90. o.
- Boreczky Ágnes: Cigánycsaládok a feltorló időkben. In: Boreczky Ágnes (szerk.): *Cigányokról – más-képpen.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó. 77–143. o.
- Csapó Benő: Az iskolai tudás felszíni rétegei: mit tükröznek az osztályzatok? In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai tudás.* Budapest, 2002, Osiris Kiadó. 45–90. o.
- Czifra Béla – Nagy Zsolt – Tegzesné Czizler Erika Györgyi: *Elemzés A digitális oktatás tapasztalatainak értékelése.* 2021, Állami Számvevőszék.; <https://www.asz.hu/storage/files/files/elemezések/2021/E2114.pdf?ctid=1259>
- Fejes József Balázs – Józsa Krisztián: Az iskolai eredményesség és a tanulási motiváció kulturális jellemzői: roma és többségi tanulók összehasonlítása. *Iskolakultúra*, 2007. 17. évf. 6–7. sz. 83–96. o.
- Fejes József Balázs – Tóth Edit – Szabó Dóra Fanni: Az oktatási méltányosság és aktuális kérdései Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2020. 181. évf. 1. sz. 68–78. o.; <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.1.7>
- Fejes József Balázs: Roma tanulók motivációját befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra*, 2005. 15. évf. 11. sz. 3–13. o.
- Fekete Mariann: Digitális átállás – az első hét tapasztalatai. *Iskolakultúra*, 2020. 30. évf. 9. sz. 77–95. o.; <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.77>
- Fekete Tamás – Porkoláb Ádám: Karanténpedagógia a magyar közoktatásban – A digitális oktatásra történő átállás eddigi tapasztalatairól. *Iskolakultúra*, 2020. 30. évf. 9. sz. 96–112. o.; <http://dx.doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>
- Fiáth Titanilla: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. In: Babusik Ferenc (szerk.): *A romák esélyei Magyarországon: Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon.* Budapest, 2002, Kávé Kiadó, Delphoi Consulting. 11–70. o.
- Fónai Mihály – Nyilas Orsolya: Iskolai végzettség, tanulási motivációk és képzési programok roma felnőttek körében. In: Kozma Tamás – Ceglédi Tímea: *Régió és kutatás: A Partium esete.* Debrecen, 2010, Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András: *Cigány gyermekek szocializációja.* Budapest, 1998, Aula Kiadó – OMMIK.
- Gödri Rita: „Majd a tanodák és a civil szervezetek megoldják” – digitális oktatás a halmozottan hátrányos helyzetű diákok körében. 2021.; <https://oktatás.atlatszo.hu/2021/07/06/majd-a-tanodak-es-a-civil-szervezetek-megoldjak-digitalis-oktatás-a-halmozottan-hatranysos-helyzetu-diakok-koreben/>
- Guti Erika: Romák az oktatásban. *Iskolakultúra*, 2000. 10. évf. 12. sz. 57–62. o.
- Hackman, D. A. – Farah, M. J.: Socioeconomic Status and the Developing Brain. *Trends in Cognitive Sciences*, 2009. Vol. 13. No. 2. pp. 65–73. o.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolákban.* Budapest, 2001, Oktatókutatási Intézet.
- Józsa Krisztián: Az elsajátítási motiváció és a kognitív kompetencia fejlesztése. In: Csapó Benő – Vidákovich Tibor (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón.* Budapest, 2001, Tankönyvkiadó, 162–174. o.

- Juhász Dániel: *Járványvesztervek kellene az oktatásban, mert ha baj van, az állam azonnal nem csinál semmit*. 2020.; https://nepszava.hu/3082517_jarvanyvesztervek-kellene-az-oktatasban-mert-ha-baj-va-n-az-allam-azonnal-nem-csinal-semmit
- Kassai Réka – Szilveszter Áron: *Digitális oktatás romatelepen élők körében*. 2020.; www.tani-tani.info/digitalis_oktatás_romatelepen_élők_eleteben
- Kende Ágnes – Messing Vera – Fejes József: Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 2021. 31. évf. 2. sz. 76–97. o.; <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>
- Kende Ágnes: A kudarcok okai. In Andor Mihály (szerk.): *Romák és oktatás*. /Iskolakultúra-könyvek 8./ Pécs, 2001, Iskolakultúra. 65–74. o.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigány tanulók az általános iskolában – helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. In: *Cigányok és iskola*. /Educatio Füzetek 3. / Budapest, 1996.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 2012. 59. évf. július–augusztus, 798–853. o.
- K. Nagy Emese: *KIP Könyv. I–II*. Miskolc, 2015, Miskolci Egyetemi Kiadó.
- K. Nagy Emese: A roma tanulók iskolai sikerességének kérdései. *Magyar Tudomány*, 2019. 180. évf. 11. sz. 1638–1648. o.
- Koltói Lilla – Harsányi Szabolcs – Gergő – Kovács Dóra – Kövesdi Andrea – Nagybányai-Nagy Olivér – Nyitrai, Erika – Simon Gabriella – Smohai, Máté – Takács, Nándor – Takács Szabolcs: Az iskolai szülői bevonódás iskolai szintű vizsgálata megyei és regionális szinten az országos kompetenciamérés 2017-es és 2018-as adatai alapján. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 2019. 7. évf. 4. sz. 222–258. o.
- Láczay Magdolna: A cigány/roma közösségek kutatásának hazai irányai és legismertebb eredményei. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022. 13. évf. 34. sz.; <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/5>
- Láczay Magdolna – R. Fedor Anita: A szabolcs-szatmár-beregi fiatalok bizalmi kapcsolatainak bemutatása kockázati tényezők elemzése alapján. In Fábrián Gergely – Szoboszlai Katalin – Hüse Lajos (szerk.): *A társadalmi periférián élő gyermekek és fiatalok rizikómagatartásának háttere*. Nyíregyháza, 2017, Periféria Egyesület, 73–91. o.
- Láczay Magdolna – R. Fedor Anita: Határmentiség – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022. 12. évf. 33. sz. 44–62. o.; <https://doi.org/10.19055/ams.2021.11/30/3>
- Lakatos Klaudia: *Családi szocializáció a romák körében – a felnőttkori szocializáció lehetőségei*. 2012, Humán Contact 2001 Bt.
- Messing Vera – Molnár Emília: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és a nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 2011. 22. évf. 1. sz. 53–80. o.
- Molnár Gyöngyvér – Hódi Ágnes – Ökördi Réka – Mokri Dóra: A koronavírus-járvány okozta rendkívüli oktatási helyzet hatása 2–8. évfolyamos diákok tudás- és képességszintjére az olvasás-szövegértés, a matematika és a természettudományok területén. *Iskolakultúra*, 2021. 31. évf. 2. sz. 3–22. o.; <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.3>
- Móré Mariann – Stomp Ágnes – R. Fedor Anita: Oktatási helyzetkép teleszerű körülmények között élő roma lakosokról. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022. 13. évf. 34. sz. 112–137. o.; <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/6>
- N. Kollár Nóra: A társas összehasonlítás, a szelektív iskola és az esélyegyenlőség problémája. In: Mészáros Aranka (szerk.): *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. Budapest, 2004, ELTE Eötvös Kiadó. 245–260 o.
- Pásztor Rita Gizella: *Kisebbségi és kettős kisebbségi létben élő fiatalok továbbtanulási aspirációi egy hátrányos helyzetű térségben*. Doktori disszertáció, 2017, Debreceni Egyetem BTK.
- Perpék Éva – Fekete Attila: Otthoni nevelési környezet és iskolai teljesítmény. In Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (szerk.): *Gyerekesélyek a végeken. I. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről*. Budapest, 2016, MTA TK Gyerekesély-kutató csoport, 121–152. o.
- Radó Péter: *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról*. Budapest, 1997, NEKH.
- Radó Péter: Bevezetés az oktatáspolitikai elemzésbe: romák és az iskola. *Iskolakultúra*, 2001. 11. évf. 12. sz. 65–90. o.
- R. Fedor Anita – Zakor-Broda Rita – V. Balla Petra: Roma foglalkoztatás – hátrányos helyzet – munkaerőpiaci bizonytalanság. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022. 13. évf. 34. sz. 90–111. o.; <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/5>
- Réger Zita: Cigánygyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. In Andor Mihály (szerk.): *Romák és oktatás*. /Iskolakultúra-könyvek 8./ Pécs, 2001, Iskolakultúra. 85–92. o.
- Szalai Júlia: Az esélyegyenlőség esélytelensége: osztályozás és etnikai szelekció az általános iskolában. *Esély*, 2013. 24. évf. 2. sz. 8–32. o.

- Szilveszter Áron – Kassai Réka – Takács Zsófia – Futó Judit: Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid-19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 2021. 30. évf. 1. sz. 88–102. o.; <https://doi.org/0.1556/2063.30.2021.1.7>
- Szoboszlai Katalin: Lakáshelyzet egy szegregátumban. *Acta Medicinæ et Sociologica*, 2022. 13. évf. 34. sz. 76–89. o.; <https://doi.org/10.19055/ams.2022.05/31/4>
- Szűts Zoltán: A digitális pedagógia jelenségei és megnyilvánulási formái. *Új pedagógiai szemle*, 2020. 70. évf. 5–6. sz. 15–38. o.
- Szuhay Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest, 1999, Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Varga Júlia: *A közoktatás indikátorrendszere 2021*. Budapest, 2022, Közgazdaságtudományi Intézet.

JEGYZETEK

1 Központi Statisztikai Hivatal (KSH): 4 <i>Munkaerőpiaci helyzetkép</i>, 2014–2018. (www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkaerohelyz/munkaerohelyz17.pdf) 2 Rosa Parks Alapítvány – Motiváció Műhely – Partners Hungary: <i>A szegregált osztályokba járó roma diákok egyharmada nem tudott bekapcsolódni a digitális oktatásba: online kutatás a digitális tanrendről</i>. 2020. (https://partnershungary.hu/wp-content/uploads/2020/04/Szegrega%CC%81cio%CC%81e%CC%81s-digita%CC%81lis-oktata%CC%81s-a-koronavi%CC%81rus-ideje%CC%81n.pdf) 3 Központi Statisztikai Hivatal (KSH): 2.2.2.1. <i>A szegénységgel vagy társadalmi kirekesztődéssel kapcsolatos fontosabb indikátorok, referenciaév szerint</i>. (https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zaa007.html)	4 Központi Statisztikai Hivatal (KSH): 4 <i>Munkaerőpiaci helyzetkép</i>, 2014–2018. (www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/munkaerohelyz/munkaerohelyz17.pdf) 5 Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030. https://ec.europa.eu/mmtfs2030 6 Máté Áron: A magyar digitális gazdaság helyzete és az új dualitás megjelenése. Termelékenységi jelentés cikksorozat – 4. rész. MNB. 7 Rosa Parks Alapítvány – Motiváció Műhely – Partners Hungary: <i>A szegregált osztályokba járó roma diákok egyharmada nem tudott bekapcsolódni a digitális oktatásba: online kutatás a digitális tanrendről</i>. 2020. (https://partnershungary.hu/wp-content/uploads/2020/04/Szegrega%CC%81cio%CC%81e%CC%81s-digita%CC%81lis-oktata%CC%81s-a-koronavi%CC%81rus-ideje%CC%81n.pdf)

A mediatizált közösségek kora

Az információs technológiák (internet, mobiltelefon stb.) mindennapi használata révén a média logikája mindinkább behálózza életvilágunkat, átszövi a társadalom és a kultúra minden elemét. Mediatizálódnak a különböző közösségi formák is. A közösségek mediatizációja alatt nem csupán a tömegkommunikációs tartalmaknak a közösségi életre, értékrendre, konvenciókra, nyelvhasználati szokásokra gyakorolt hatását értjük, hanem azt a társadalmi folyamatot is, amely az új (közösségi) média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő, fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák megszületéséhez vezet.

Mint arra a tanulmányomban rá kívánok világítani, a közösségi viszonyok mediatizációjának eredményeként a virtuális kommunikációs és művelődési térhez egyre erősebben kötődő individuum számára a különböző társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. Számos közösségnek válhat tagjává akár egyidejűleg is a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával, és persze számos olyan közösségből léphet ki az új médiatér nomádjaként, amelynek belső viszonyai, normái, konvenciói elfogadhatatlanná váltak számára. A közvetlen face-to-face kapcsolatok által meghatározott, fizikai és a főként elektronikusan közvetített kommunikációs viszonyokra épülő, virtuális közösségeket egyaránt sajátjának érző individuum mindennapi kommunikációs tevékenysége egyre inkább eltünteti ezeknek a közösségeknek a határait. A különböző közösségekben betöltött szerepei egymásra kölcsönösen hatva befolyásolják énképét, egyéniségét, az egyes közösségi formákhoz való kötődését.

A mindennapi társadalmi, közösségi kapcsolatait az új kommunikációs technológiák segítségével építgető és fenntartatani próbáló egyén így akarva-akaratlan megszabadul hagyományos társadalmi kötöttségeitől. Ennek következtében a központi, egy adott társadalom vagy közösség normái, belső érdekviszonyai által meghatározott énfogalmát egy sokdimenziós, más és más közösségi szerepek által meghatározott énképzete váltja fel. A közösségi lét lényege így egyfajta hálózati individualizmusként ragadható meg, melynek jegyében az új technológiákat használó és közösségi szerepeihez egyre tudatosabban viszonyuló ember szabadon választhatja ki a lehetséges csoportok közül saját közösségeit. A hálózott individuum számára a közösség többé nem a mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött szerveződéseként jelenik meg, hanem olyan informális viszonyok individuális hálózataként, amelyek egy szélesebb társadalmi struktúrába illeszkednek.

Ez a folyamat természetesen nem jár együtt a közösségi lét iránti vágy, a közösségi kötelékekhez való mélyen emberi vonzódás elillanásával. A hagyományos és új közösségi formák határainak átjárhatóságával nem veszítettük el magát a közösséget, csupán megszabadítottuk azt fizikai korlátaitól, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok tradicionális kötelekeitől. A közösség a késő modern ember számára mindinkább egy, a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatá válik, ami végső soron a közösséghez való tartozást meghatározó normák, értékek, kockázatok állandó és tudatos mérlegelését jelenti a hatékony és gyors információáramlás jegyében. A választott közösségekhez való tartozást éppen ez a közösségiség új élményét és a közösségi lét eddig ismeretlen képzetét megerősítő tudatos mérlegelés teszi igazán erőteljessé.

A továbbiakban amellet kívánok érvelni, hogy az új kommunikációs technológiák mind gyakoribb használata következtében mediatizálódó közösségi viszonyok révén a fizikai és virtuális közösségek közötti különbségtételnek mindinkább fogalmi szinten van már csak értelme. Az internetező, mobiltelefonáló ember életmódja, világgal kapcsolatos tapasztalatai, mindennapi közösségélményei ma már egyre kevésbé érthetők meg ennek a különbségtételnek a jegyében. Az a közösségépítő bizalom, amely a valamely közösséghez tartozó hálózott individuumok hasonló értékrendjéből, pszichológiai orientációjából, illetve közösen elfogadott elveiből, normáiból fakad, ma már egyaránt táplálkozik a fizikai és virtuális környezetben megvalósuló kommunikációs folyamatokból. S mindez a közösséghez tartozás eddig ismeretlen identitásformáló élményével ajándékozza meg a virtuális kommunikációs és művelődési térbe kényszerülő individuumokat. Egy olyan élménnyel, amely révén az információ korában is megbizonyosodhatunk a kommunikáció embert és közösséget formáló erejéről.

(Közösségteremtő narratívák a virtuális kommunikációs és művelődési térben) Az új kommunikációs technológiák, így mindenekelőtt az internet és a mobiltelefon használatával megszülető kommunikációs és művelődési térben mindinkább megváltozik a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk. Az internet és a mobiltelefon használatához köthető közösségi formák sokkal inkább a virtuális és fizikai közösségek között szabadon mozgó individuumok interakcióit átfogó jelképes folyamatként, semmint térbeli kötődéseket mutató személyközi kapcsolatok együtteseként határozzák meg az elektronikusan kommunikáló ember csoporttudatát, közösségfogalmát. A sajátos bizalmi processzusként megvalósuló közösségi interakciók posztmodern élménye szükségszerűen vonja maga után a televíziót néző, interneten és mobiltelefonon kommunikáló ember globális közösségkritériumok iránti nyitottságát, fogékonyságát. Azaz olyan új közösségiség alakul ki az elektronikusan mediatizált kommunikáció terében, amelynek kritériumai szoros összefüggésben vannak a gyors és hatékony információcsere feltételeivel.

Ebben a fejezetben arra kívánok rávilágítani, hogy az elektronikusan mediatizált kommunikáció keretében közvetített személyes, közösségi, társadalmi és tömegkommunikációs narratívák összefonódása hogyan járul hozzá új közösség- és társadalomfogalom kialakulásához, és hogy ez az új közösség- és társadalomfogalom miként teszi minden eddiginél komplexebbé, de egyúttal tudatosabbá is a kommunikációs folyamatainkhoz köthető közösségi és társadalmi szerepeinket. Mint arra a továbbiakban rámutatok, az új média közegében átadott és befogadott narratívák kontextusában a sokasodó kommunikációs viszonyai révén behálózott individuum számára egy közösség már nem az adott helyen megvalósuló közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként jelenik meg, hanem a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával megszülető és egymással folyamatos kölcsönhatásban levő bizalmi relációk összességéeként. Az új kommunikációs technológiák használatával a különböző kommunikációs folyamatok eredményeként kialakuló virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, egyetlen komplex bizalmi folyamatá oldva fel az individuum számára az őt befogadó közösségek együttesét. A közösséghez való tartozás érzését a közvetett és közvetlen kommunikációs viszonyok együttes élménye határozza meg, ami egy, a kommunikációs folyamatokat meghatározó kettős narratívaszint sajátos működésével hozható összefüggésbe. Az egymással az új technológiák segítségével kommunikációs kapcsolatba lépő ágensek által elfogadott közösségi szabályok, konvenciók, viselkedési normák ugyanis olyan metanarratívákat feltételeznek, amelyek szükségszerűen feltöltekeznek a médiumok által közvetített tömegkommunikációs keretnarratívák elemeivel. Azaz az egymással ilyen

módon kommunikációs kapcsolatba kerülő személyek implicit narratíváit egyszerre határozzák meg a kommunikációs közösség által elfogadott szabályokat, normákat, konvenciókat reprezentáló metanarratívák és a tömegkommunikáció tartalmi elemei által közvetített és a tömegmédiát fenntartó, működtető gazdasági, társadalmi, politikai csoportok értékrendjét megjelenítő keretnarratívák. Más szóval, az új közösségi formák tagjaiként egymással kommunikatív viszonyba kerülő individuumok adott kommunikációs szituációval kapcsolatos általános attitűdjeiket a lokális közösségi szabályokat reprezentáló metanarratívákra és a globális értékeket megjelenítő keretnarratívákra egyaránt utaló implicit narratívák segítségével teszik megragadhatóvá. A digitális technológiát alkalmazó individuumok egymásnak mesélt történeteik így megkerülhetetlenül feltölteknek a tömegmédiát által számukra mesélt történetek tartalmi és formai elemeivel. Explicit narratíváik témái gyakran megfelelnek a tömegmédiát által napirenden tartott témáknak, míg a konkrét témákkal kapcsolatos általános attitűdjeiket megjelenítő, implicit narratíváikat egyre erőteljesebben befolyásolják a tömegmédiát értékrendjét képviselő keretnarratívák. Így az új média közegében közvetített személyes, közösségi, társadalmi narratívák teljes mértékig összefonódnak a tömegkommunikációs történetekkel. Az általam javasolt megközelítésben ez jelenti a közösségi viszonyok mediatizációjának első szintjét. A mediatizáció második szintjén pedig a virtuális közösségek tagjaként kommunikáló egyén valós, személyközi kapcsolatait is meghatározzák azok az implicit narratívák, amelyek a virtuális térben működtetett közösségi metanarratívákra és média keretnarratívákra épülnek. Ezen a szinten az új média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő, fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák jönnek létre. A személyes történetekkel egybefonódó tömegkommunikációs narratívák közvetítésén és befogadásán alapuló mediatizáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak; a hagyományos közösségi viszonyok pilléreinek új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek. A közösségek mediatizációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek a virtuális és valós közösségi metanarratívákhoz és a tömegmédiát keretnarratíváihoz egyaránt kötődő, hibrid közösségi formáknak a kialakulása.

A közösségi viszonyok mediatizációjával az új kommunikációs technológiák által közvetített narratívák világában tájékozódó, kapcsolatot építő egyén számára az egyes társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. Az elektronikusan kommunikáló, a tömegmédiát explicit és implicit narratíváit gyakran személyes történeteik elemeiként befogadó és közvetítő ember közösségről alkotott fogalma így számos fizikai és virtuális közösségélményből táplálkozva, a különböző közösségi formák fogalmi megjelenítésének csomópontján születik meg. Az új kommunikációs technológiák és a hozzájuk kötődő sajátos nyelvi és képi eszközök használatával történeteket mesélő egyén könnyedén átléphet egyik közösségből a másikba, s ennek során újabb és újabb érzelmi kötődései alakulnak ki a meglévő közvetlen társadalmi kötelekei mellett. Az elektronikusan kommunikáló ember így módon egy explicit és implicit médianarratívák által meghatározott kapcsolati háló elemévé válik, és ezzel számos, az énképét, egyéniségét determináló viszony, terv és vágy iránt köteleződik el.

Mindazonáltal a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünk megváltozása hosszú, a modernitás közösségképének kialakulásához köthető folyamat eredménye. A modern ember közösségről alkotott fogalmát ugyanis már erőteljesen meghatározzák a közvetített kommunikációhoz köthető közösségi élményei. Bár az elektronikus kommunikáció 20. századi térnyeréséig a közvetlen, személyközi kommunikáción alapuló közösségek

és a nyomtatott írásbeliségen alapuló, szövegalapú kultúrák korában születő virtuális közösségi formák határai még világosan kirajzolódtak, a közvetített kommunikációt egyre nagyobb mennyiségű és egyre komolyabb információk cseréjére használó ember mind gyakrabban és tudatosabban azonosul olyan csoportok értékrendjével, normáival is, amelyek tagjai között gyakorlatilag semmilyen közvetlen, face-to-face kommunikációs kapcsolat nem állt fenn. Az olyan elvont közösségekhez való tartozás élménye, mint amilyen a nemzet is, így szükségszerűen vezetett az adott helyen megvalósuló személyközi kommunikációs kapcsolatok elsődlegességét feltételező közösségről és a közvetlen és közvetett emberi viszonyokat egyaránt felölelő társadalmi viszonyokról alkotott fogalmaink világos elkülönüléséhez. A modernitás korának embere ezért az elvont társadalmi kapcsolatoktól megkülönböztetett közösségiség meghatározásakor még erőteljesen épített a lokalitás, a helyhez kötöttség és a primer kommunikációs csoportokhoz való kötődés elvére. A közösségiségről alkotott képzele erőteljesen kötődik a lokális csoportokhoz való tartozás élményéhez.

A modernitás közösségképzetét tehát még egyaránt táplálja a „községek mint érdekcsoportok” és a „községek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok” fogalma. Ezek a fogalmak a primer csoportokon, családi, illetve más kisebb társadalmi csoporton belüli közvetlen kommunikációs viszonyok jelentőségére utalnak. A rájuk épülő község-meghatározások így a községet közvetlen személyközi kapcsolatok együtteseként, nem pedig a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatként definiálják. A község ebben a megközelítésben nem más, mint bizonyos értékeket, normákat, szokásokat egyöntetűen elfogadó emberek adott helyen megvalósuló, többnyire közvetlen ismeretségen és érintkezésen alapuló csoportja. Vagyis ezek a községértelmezések sokkal inkább a lokalitás, semmint a globalitás elvét tükrözik, s közvetlenül táplálkoznak abból a Ferdinand Tönnies má már klasszikusnak számító könyvében kifejtett és a 19. század eleje óta uralkodóvá vált felfogásból, amely a „racionálisan mechanizált, távoli” emberi kapcsolatokra épülő társadalommal (Gesellschaft) a községi létet mint közvetlen, szerves emberi kapcsolatok, kölcsönös viszonyok együttesét állítja szembe.¹ Vagyis az alapnak tekintett községfogalom (Gemeinschaft) a valós, organikus, intim és privát életet, a népi hiedelmeket és baráti viszonyokat jeleníti meg, szemben a közvetett emberi viszonyokat feltételező, a nagy instrumentalizált struktúráként működő nyilvános világgal, a társadalommal.

Ez a fogalmi megkülönböztetésen alapuló elképzelés egészen a 20. század végéig tartotta magát a szociológiában és a kommunikációtudományban. És ez alól azok az írások sem kivételek, amelyek a virtuális községi formák megerősödésével összefüggésben tárgyalják a virtuális és fizikai községek viszonyát. A legtöbb szerző ugyan- is a virtuális és fizikai községek közötti különbségek érzékeltetésekor a Tönnies-féle Gemeinschaft–Gesellschaft fogalmi sémát alkalmazza, és továbbra is az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozza a virtuális emberi viszonyoktól világosan elkülönülő valós községek kialakulása és fennmaradása szempontjából. Conrad M. Arensberg és Solon T. Kimball például a községkritériumok áttekintésekor – a községek életét meghatározó társadalmi forma és viselkedésminták mellett – kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a közös emberi környezetnek is.² Hasonló módon közelíti meg Irwin T. Sanders is a valós községek ismérveit akkor, amikor a község meghatározásában a közös életmód és társadalmi szisztéma mellett fontos szerepet tulajdonít a közös életternek és térbeli egységnek is.³ Marcia P. Effrat pedig arról ír *Approaches to Community* című tanulmányában, hogy a valódi községek voltaképpen

olyan, a szolidaritás más és más intézményeivel rendelkező csoportok, amelyeket az adott helyen megvalósuló informális személyközi viszonyok folyamatos kölcsönhatása jellemez.⁴

A fizikai helyhez kötöttséget alapnak tekintő közösségfelfogás tehát annak a Tönnies nevével fémjelzett törekvésnek a 20. századi gyümölcse, hogy a közvetett emberi interakciókra épülő, elvont formációként meghatározott társadalom és az adott helyen megvalósuló közvetlen emberi viszonyokat feltételező közösség fogalmát világosan elkülönítsék egymástól, és ezáltal elemezhetővé tegyék a két különböző típusú szerveződés viszonyát és kölcsönhatását a társadalmi folyamatok vizsgálatakor.

Az internet térnyerésével mind erősebbé és meghatározóbbá váló virtuális közösségek azonban merőben új megvilágításba helyezték ezt, a modernitás gondolkodásmódját jellemző közösségfelfogást és vele együtt természetesen a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünket is.⁵ Igaz, az új kommunikációs technológiák használatával megszorodó virtuális közösségek és a közvetlen térbeli érintkezést feltételező fizikai közösségek viszonyát eleinte többen a Tönnies-féle dichotomikus felfogás jegyében határozták meg. Ennek hátterében pedig valószínűleg az a hagyományos közösségi formák iránti aggodalom rejlett, amit a virtuális közösségek látványos térnyerése váltott ki a szerzőkből. A virtuális közösségek e szerzők felfogásában olyan, a valós, pozitív entitásokként felfogott hagyományos közösségi formákat elfojtó, személytelen „közösségillúziók”, amelyeket fogalmilag is világosan el kell különíteni a valós közösségi formációktól.⁶ Így – miként Tönnies a közösséget és a társadalmat egymástól lényegileg különböző formáknak tekintette – a virtuális közösségek expanzióját aggódva figyelő teoretikusok számára is kézenfekvő megoldást jelentett a fizikai és virtuális közösségeket a társadalmi szerveződés egymást kölcsönösen kizáró formáiként meghatározni. A fizikai közösségek – szemben a közösségiségnek csupán illúzióját kínáló virtuális közösségekkel – a kölcsönös egymásra utaltság és szolidaritás valódi élményét nyújtják tagjaik számára. Olyan, a közös lakóhelyhez fűződő érzelmi kötelekek jellemzik őket, amelyeket az újonnan megjelenő virtuális közösségek sohasem biztosíthatnak tagjaik számára. Így a közösséghez való tartozásból fakadó és az egyes ember cselekedeteit meghatározó erőforrásról is kizárólag a fizikai közösségek esetében beszélhetünk. Ezt az erőforrást nevezzük a Pierre Bourdieu által bevezetett és James S. Coleman írásaiban népszerűvé tett kifejezéssel társadalmi tőkének.⁷ A társadalmi tőke tehát olyan cselekvési erőforrás, amely a csoporthoz való tartozásból, az adott közösség tagjai közötti kapcsolatból fakad, és amely ily módon a társadalmi struktúra bevezetését jelenti az egyéni racionális döntések paradigmájába. Coleman meghatározásában ennek az erőforrásnak három alaptípusa érvényesül a valós közösségeken belül: a társadalmi környezet megbízhatóságán alapuló kötelezettségek/elvárások, az adott társadalmi struktúra képessége az információk biztosítására, illetve a szankciókkal megerősített közösségi normák. Coleman például az utóbbi erőforrások kapcsán azt hangsúlyozza, hogy a negatív külső hatásokat korlátozó normák megjelenésének feltétele a társadalmi kapcsolatok zártsága, és a szankciók is csak akkor lehetnek hatásosak, ha a cselekvő környezetében lévő aktorok között közvetlen kapcsolat jött létre. A zárt társadalmi struktúra egyúttal a nagy fokú közösségi bizalom feltétele is.

Coleman meghatározásában tehát a társadalmi tőke fogalma még erősen kötődik a hagyományos, fizikai közösségek által nyújtott közvetlen emberi viszonyokhoz. És nincs ezzel másképp a kérdéskör másik nagy teoretikusa, Robert D. Putnam sem, aki „a kölcsönös előnyök jegyében megvalósuló társadalmi koordinációt és együttműködést elősegítő” társadalmi tőke működésének feltételeiként a társadalmi kapcsolathálókon alapuló információáramlást, a közösségi fejlődést, versenyképességet, a kollektív cselekvést

és társadalmi együttműködést, illetve a kollektív közösségi tudatot, szolidaritást emeli ki.⁸ Ezek a feltételek azonban Putnam felfogásában elsősorban a fizikai közösségekre jellemző formális és informális kapcsolati rendszereken (család, baráti társaság, klub stb.) belül teljesülnek. Mindez azért is érdekes, mert Putnam már az internet hatásait elemezve veszi nagyját alá a társadalmi tőke fogalmát. Vagyis az újonnan születő virtuális közösségek irányából mutat rá arra az internet hatásában rejlő ellentmondásra, hogy amíg az új kommunikációs technológia elvben hozzájárulhat a közös érdeklődésen alapuló új közösségek kialakulásához, valójában társadalmilag éppúgy izolálja egymástól az embereket, mint a televízió.

A társadalmi tőke előbbi meghatározásait tehát a hagyományos, fizikai közösségi formák iránti aggodalom hatja át, amely szükségszerűen vonja maga után azt az általános vélekedést, hogy az internet és mobiltelefon használatával kialakuló virtuális csoportok nem kínálnak tagjaik számára a közösségi létből fakadó cselekvési erőforrást. Más szóval, ezek a csoportok nem valódi közösségek. Esetükben a közösség szó használata pusztán metaforikus tartalmú. Társadalmi jelentőségük minimális, létrejöttük többnyire véletlenszerű, nem járulnak hozzá semmilyen közösségi identitás kialakulásához. Ehelyett az internetes csoportokhoz csatlakozók olyan felvett szerepekben kommunikálnak a csoport többi tagjával, amelyek rendeltetése épp a valódi identitás (származás, kor, nem, iskolai végzettség stb.) elrejtése. A kollektív felelősség, a közös identitáskeresés és kölcsönös kötelezettségvállalás hiánya miatt ezekre az „álszolidaritású” működő csoportokra, miként arra Steve Jones is felhívja a figyelmet, megtevesztő lehet a közösségmetaforát alkalmazni.⁹

Ez a virtuális közösségekkel kapcsolatos felfogás máig tartja magát a szociológiában és a kommunikációtudományban, holott a '90-es évek közepén már megjelentek olyan munkák is, amelyek a szkeptikus megközelítéssel szemben valódi közösségekként határozzák meg az újonnan születő közösségi formákat. Howard Rheingold például már egyértelműen közösségeknek tekinti azokat az internethasználat során megszülető csoportokat, amelyeket közös érdeklődési kör mentén tetszőleges számú egyén alakít ki saját választása nyomán.¹⁰ Az ilyen csoportok esetében ugyanis éppúgy kimutathatók a valódi közösség ismérvei (közös cél, az azonosság és az összetartozás érzése, belső normák, szabályok stb.), mint a fizikai közösségek esetében. Belső rituálékkal, önálló, sajátos kifejezőmódokkal rendelkeznek, amelyek meghatározzák a közösségi információáramlást. Azaz ezek az online vagy virtuális közösségek is osztoznak a társadalmi tőkében, miközben széles körű közösségi bekapcsolódási lehetőséget és kölcsönhatást kínálnak az internetezők számára a virtuális térben. Olyan nyitott és széleskörűen hozzáférhető társadalmi hálózatok, amelyek esetében a fizikai közösségekhez képest szélesebb skálán érvényesül a bizalom és a társadalmi tőke. Ennek eredményeként pedig, miként arra Rheingold egy 2002-ben megjelent könyvében is felhívja a figyelmet, olyan hatékonysággal tudnak szélesebb skálájú érdekközösségeket aktivizálni, ahogy arra a térben és időben korlátozott fizikai közösségek soha sem lennének képesek.¹¹ Hasonló megállapításra jut Thomas Lindlof és Milton Schatzer is, akik az internethasználat nyomán születő virtuális közösségeket olyan közösségekként határozzák meg, amelyeket hasonló érdeklődésű emberek tudatosan hoznak létre valamilyen konkrét téma jegyében.¹² A közösségiség alapja ebben a megközelítésben is egy széles körű bizalmon alapuló, motivált és interaktív kommunikációs tevékenység, amely a virtuális csoportokat valódi közösségekké teszi.

Bár Rheingoldék virtuális közösségek alatt elsősorban az internetes online fórumokhoz köthető közösségi formákat értik, mára világossá vált, hogy a mobiltelefonálás, de sms és e-mail-üzenet váltása során is születhetnek közösségekként működő csoportok. Az ilyen közösségek tagjai a közös érdeklődés mentén térbeli kötöttségektől

függetlenül kerülnek kapcsolatba egymással, hogy bizonyos információkban, elképzelésekben, érzésekben, kívánságokban osztozzanak egymással. Ezek a közösségi viszonyok átszövik az internetező, mobiltelefonáló ember mindennapi kommunikációs kapcsolatait, aki ezáltal mindinkább a virtuális közösségek kölcsönhatása mentén szerveződő hálózati társadalom tagjaként gondolkodik és viselkedik. Az új közösségi formák nemhogy gyengítenék, hanem erősítik is a virtuális és fizikai kapcsolatai révén behálózott ember fizikai közösségeken belül kialakult érzelmi, társadalmi kötődéseit. Sőt a fizikailag egymástól elkülönülten élő emberek számára egyöntetűen elfogadott közösségi normákat, értékeket kínáló virtuális közösség bizonyos értelemben a kiterjedt társadalmi viszonyrendszert feltételező elsődleges kötelekek metaforájává is vált. Léte így mindinkább elhalványítja a társadalom (Gesellschaft) és közösség (Gemeinschaft) fogalma között húzódó határokat. Rendeltetése ebből adódóan, miként arra James E. Katz és Ronald E. Rice is felhívja a figyelmet, hogy lebontsa azokat a falakat, amelyeket a fizikai közösségek emeltek a kultúrák, nemek, etnikai csoportok vagy a földrajzi helyek, helyszínek között.¹³ A virtuális közösségi viszonyok kialakításakor a közösség tagjai a meggyőződésüknek, attitűdjeiknek leginkább megfelelő módon képesek megjeleníteni identitásukat, vélekedéseiket, a közösséggel kapcsolatos elvárásaikat. Más szóval, amíg a fizikai közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi és fizikai (térbeli) határvonalak mentén szerveződnek, addig a virtuális közösségek a közösségek tagjai által egyöntetűen elfogadott társadalmi gyakorlaton és a közös érdeklődési körön alapulnak.

A virtuális közösségek tehát éppúgy megfelelnek a közösségekkel kapcsolatos elvárásoknak, mint a fizikai közösségek, de virtuális jellegükből adódóan tagjaik fizikai jelenléte nélkül válnak valódi közösségekké. Az internetezők, mobiltelefont használók meghatározott érdeklődési kör mentén szerveződő virtuális csoportjait közösségeknek tekintő elméletek tehát alapvetően változtatják meg a közösség és hely viszonyával kapcsolatos hagyományos felfogást. Az elmélet képviselői szerint ugyanis ma már a térbeli érintkezés, a fizikai jelenlét, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok nélkül is szerveződhetnek valódi közösségek. Miként arra Barry Wellmann és Milena Gulia Net Surfers don't Ride Alone című írásukban rámutatnak, az információ korában a közösség meghatározásakor a térbeli alapokról a társadalmi hálózat kínálta alapokra helyeződik át a hangsúly.¹⁴ Wellmann és Gulia szerint csak akkor érthetjük meg, hogy a virtuális csoportok miért tekinthetők közösségeknek, ha újraértelmezzük magának a közösségnek a fogalmát. Ennek során pedig akkor járunk el helyesen, ha a korábbi „idealizált” közösségértelmezésektől eltávolodva, a közösséget mindenekelőtt individuumok társadalmi hálózataként, azaz egyfajta személyes viszonyrendszerként fogjuk fel. Csak így tudjuk ugyanis megragadni a közösségi kötődések lényegét egy nem a fizikai közelségen alapuló csoportban. Egy olyan csoportban, amely tehát a fizikai közösségekhez hasonlóan maga is közösségként működik annak ellenére, hogy már nem jellemzők rá azok a hagyományos kötelekek, amelyek a családi, rokonsági, szomszédsági viszonyokra és más primer csoportokra épülő közösségeket tartják össze. Ha viszont a közösséget individuumok térbeli korlátokat nem ismerő társadalmi hálózataként fogjuk fel, szükségtelen külön virtuális és fizikai közösségekről beszélnünk. Csak egyféle közösség létezik, amely éppúgy létrejöhet a virtuális médiatérben, mint az egymással fizikai kapcsolatba kerülő emberek alkotta primer csoportokon belül.

Wellman és Gulia ebből a felismerésből kiindulva bírálja Rheingold virtuális közösségekkel kapcsolatos meghatározását is, amely a virtuális és fizikai közösségeket egymástól elkülönülő realitásokként kezeli. A közösségről alkotott fogalmunkat – vélik Wellmanék – ugyanis kizárólag ennek a két realitásnak az egyesítésével érthetjük meg.

A társadalmi hálózat fogalma immár megkerülhetetlenné vált a kommunikáció közösségépítő szerepével kapcsolatos modellek megalkotásakor. Szemben a hagyományos társadalom-közösség modellek kínálta képpel, az információ korában a virtuális társadalmi hálózatokba való bekapcsolódás nem vonja maga után a valós közösségi viszonyok feladását. Sőt mi több, az internetezés, mobiltelefonálás teremtette kommunikációs kapcsolatok kiegészíthetők és ki is terjeszthetők a hagyományosnak tekintett fizikai közösségek viszonyrendszereit. Anita Blanchard és Tom Horan szerint a társadalmi tőke növekedését vonja maga után, amikor az elektronikus technológiák használatával mind nagyobb számban megjelenő virtuális közösségek kiszélesítik a fizikai közösségek határait.¹⁵ Vagyis az információk gyors és széles körű cseréjére épülő, közös érdeklődési körön alapuló virtuális közösségek megjelenése a társadalmi tőke növekedését vonja maga után a velük kapcsolatba kerülő fizikai közösségekben is.

Márpedig ha az új kommunikációs technológiák használata a társadalmi viszonyokat kiterjesztő és megerősítő virtuális közösségek révén a társadalmi tőke növekedéséhez vezet, akkor a hozzájuk köthető új közösségi formákra is érvényeseknek kell lenniük a társadalmi tőke azon alaptípusainak, amelyekre Coleman és Putnam is felhívták a figyelmet. S valóban, napjainkban egyre több látványos és kevésbé látványos példát találunk a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokra. A napi híradások például mind több olyan nemzeti és nemzetközi mozgalomról tudósítanak, amelyek kiindulópontját az internetes közösségi kommunikáció jelenti. Ma már politikai, kulturális, vallási események sora kötődik az egymással online információcsere révén kapcsolatba kerülő emberek virtuális csoportjaihoz. Kampányaik megtervezésekor a pártok, kulturális és vallási csoportok manapság megkerülhetetlen tényezőként veszik figyelembe az internetes csoportokra jellemző jelentős társadalmi tőkét, a virtuális közösségekben rejlő cselekvési erőforrásokat.

Katz és Rice már idézett munkájukban nem véletlenül jutnak arra a megállapításra, hogy a rendszeres internethasználók sokkal nagyobb valószínűséggel kapcsolódnak be a politikai eseményekbe, különböző közösségi szerveződésekbe, mint azok, akik ritkán vagy egyáltalán nem kommunikálnak az interneten.¹⁶ Hasonló következtetésre jutnak 2010-ben megjelent, *Internet and Community* című tanulmányukban Haythornthwaite és Kendall is, akik a virtuális közösségek által megerősített fizikai közösségeket tekintik a legjobb közösségi formáknak, hangsúlyozva, hogy az információ korában az online kommunikációs viszonyok nem csupán pozitív hatást gyakorolnak a fizikai, helyalapú közösségekre, de az online kommunikáció és az offline világ csak egymással kölcsönhatásban válhatnak közösségépítő tényezővé.¹⁷ És ezen az állásponton van Amitai Etzioni is, aki *The Monochrome Society* című, nagy hatású munkájában azt hangsúlyozza, hogy bár az elektronikusan mediatizált kommunikáció jelentős mértékben kiszélesíti azok körét, akikkel folyamatos kommunikációs kapcsolatba kerülhetünk, egyúttal meg is erősíti és újra is építi a hagyományos közösségi formákat.¹⁸

Ha tehát a virtuális közösségek esetében is felfedezhetők a közösségeket jellemző cselekvési erőforrások, akkor túl azon, hogy szükségtelen féltenünk a hagyományos, fizikai közösségeket az elektronikusan mediatizált kommunikációtól, egyre kevésbé indokolt a virtuális és fizikai közösségekről mint egymástól lényegileg különböző szerveződések-ről beszélnünk. Az információs technológiák használatához kötődő hálózottság révén az individuumok számára ezeknek a közösségeknek a határai egyre kevésbé érzékelhetők. Az egymással a közvetített kommunikáció különböző technológiái révén kapcsolatba kerülő emberek önértelmezésének és közösségi szerepeinek végső viszonyítási keretévé a napi információcsere révén kialakuló hálózati társadalom válik. Az elektronikus kommunikáló ember fizikai, konkrét helyhez kötött, közvetlen emberi

viszonyait, offline társadalmi helyét és kapcsolatait mindinkább egy információközpontú társadalmi hálózat részeként ítéli meg. Ez a társadalmi hálózat ily módon válhat egyetlen nagy, a globális és lokális kötődéseket egyaránt megjelenítő, mediatizált közösséggé, amelynek szervezveelve a hatékony információcsere szabályainak egyöntetű elfogadása és alkalmazása.

A közösség szó használata ezért járhat ma együtt az eddigieknél átfogóbb, ha úgy tesszük, globális közösségkritériumok meghatározásának igényével. Ezek a közösségkritériumok pedig, ahogy arra az előzőekben is rávilágítottak, az elektronikus kommunikációs technológiák használatával globalizálódó kommunikációs tér sajátosságaiból vezethetők le. Vagyis belső kapcsolatban vannak az információközvetítés hatékonyságának egyöntetűen elfogadott feltételeivel. E feltételek (pl. a közös információs bázis és érdeklődési kör, illetve a bizalmi viszonyok kölcsönös kialakulása) közösségformáló tényezőként járulnak hozzá a közösség szerkezetével, működésével kapcsolatos képzeink módosulásához, és sugallhatják például azt a meghatározást is, miszerint a közösség végső soron nem más, mint a hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok összessége.

A mediatizált kommunikáció szerepének növekedésével tehát a közösségiség élményét mindinkább egy sajátos hálózati individualizmus táplálja. A kommunikációs viszonyai révén behálózott ember ennek eredményeként intim viszonyba kerül az őt befogadó társadalmi viszonyrendszerrel. Ennek az intimitásnak a lényege pedig, miként arra Leopoldina Fortunati is rámutat, nem valamilyen, a hálózati társadalomban egymással kapcsolatba kerülő emberek viselkedését meghatározó általános érzélem, hanem a közösségnek az új kommunikációs technológiák korában megőrzött eredeti funkciója.¹⁹ A társadalmi struktúra ezáltal éppoly közvetlenül jelenik meg az egyéni döntések szintjén, mint a hagyományos közösségekben. A hálózati társadalomban térbeli kötelékek nélkül, szabadon alakított közösségi viszonyainkban éppúgy ott rejlik a társadalmi tőkeként érvényesülő cselekvési erőforrás, mint azokban a hagyományos közösségi formákban, amelyekben a közösségépítő bizalom még elválaszthatatlanul kötődött a közvetlen személyközi kapcsolatokhoz.

A közösségépítés folyamatában már nem érvényesülnek azok a lokális viszonyokat meghatározó kötelékek, amelyek a kötött én, a közjó érdekében elnyomott egyéniség képzetének kialakulásához vezettek. Az újonnan születő társadalmi hálózatok a saját közösségei alfájának és ómegájának tekintett individuumot emelik piedesztálra. A közösség immár nem mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött jelenségeként szerveződik, hanem, miként arra Wellmann is felhívja a figyelmet, informális kapcsolatok individuális hálózatoként, amely egyúttal egy széles körű társadalmi kapcsolatrendszer alapját is jelenti.²⁰ Az elektronikusan kommunikáló ember az új társadalmi hálózatban szabadon és folyamatosan váltogathatja közösségi szerepeit anélkül, hogy ezzel felszámolná eredeti közösségi kötődéseit. Az egyes közösségi szerepeit és kötődéseit más közösségekben játszott szerepei és megélt kötődései tükrében értelmezi, azonosságtudatát egy sajátos többretegű, hálózati identitás határozza meg.

Ákár a globális, akár az újonnan szerveződő helyi közösségi szint irányából közelítjük meg az egyén és a társadalom viszonyát, azt látjuk, hogy az egyén egyre kevésbé kötődik az osztálya által kijelölt, konvencionális társadalmi helyhez. Mind szélesebb spektrumú kommunikációs tevékenysége révén egyre több olyan közösségi formát, életmódot, hagyományt és értékrendet ismer meg, amelyet korábban elzártak előle a normatív integráció tradicionális intézményei, az eleve elfogadott közösségi hagyományok és tekintélyek. Lehetősége nyílik mostantól arra, hogy válasszon magának az

egymással versengő közösségek, életmódok és értékek közül. S ez a hagyományosan elfogadott normák, életmódok, értékek viszonylagosságának felismeréséből fakadó választatás egyúttal a hálózott individuum egyre összetettebb identitásának részévé is válik.

(Egyén és mediatizált közösség a hálózati társadalomban) A közösség új szintjeinek kialakulása a mind összetettebb egyéni identitások révén tehát felülírja a társadalommal kapcsolatos hagyományos osztályozási, kategorizálási mintákat, s ezzel együtt mintegy újraintegrálja a különböző társadalmi csoportokat is. A globális és lokális közösségi szintek kialakulása ily módon vezet el egy új típusú lokalitás megszületéséhez, amelyet Meyrowitz találóan „glokális”-nak nevez.²¹

Meyrowitz már idézett munkájában abból a feltevésből indul ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (sense of self) voltaképpen az egyén közösségi, társadalmi kapcsolataira visszavezethető, tükrözött kép. Mások velünk kapcsolatos reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján ismerjük meg önmagunkat; értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Enképünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket, azaz egy „általánosított másik” szemszögéből észleljük és ítéljük meg saját viselkedésünket és megnyilatkozásainkat.

Meyrowitz szerint az új kommunikációs technológiák megjelenése és kiterjedtebb használata kitágította a tapasztalati teret, s ezáltal az önismeretünk forrását jelentő „általánosított másik”-ról alkotott fogalmunkat már nem pusztán a közvetlen környezetünkben élő emberek velünk kapcsolatos reakciói táplálják. A globális médiatérben immár más helyeken lévő, más közösségekben élő emberek is szolgálhatnak „éntükörként”. S ez a mediatizált, közvetített „általános másik”, bár nem szünteti meg az önmagunkról alkotott képünk függését a bennünket befogadó helyi közösségtől, csökkenti helyi kötődésünk jelentőségét enképünk kialakításában.

Másrészt azzal, hogy az elektronikus kommunikáció terében globális perspektívák nyílnak meg előttünk, kitarul az a viszonyítási mező is, amelyet Meyrowitz „általánosított máshol lét”-nek nevez.²² Az „általánosított máshol lét” olyan tükör, amelyben saját lokalitásunkat szemlélhetjük és ítélhetjük meg. Az „általánosított máshol lét” érzékelésével helyi közösségünkről más helyi közösségekhez viszonyítva alkotunk képet. Ez a kitáguló viszonyítási mező egyfajta globális mátrixot helyez a lokálissal kapcsolatos tapasztalatainkra, s így egy különleges én- és helytudat forrásává válik. „Glokálisokban élünk” – írja Meyrowitz, ami annyit jelent, hogy „bár valamennyi lokalitás több szempontból egyedi, mindegyik globális trendek és a globális tudat hatása alatt áll.”²³ Az új médiatérben érvényesülő globális nézőpont tehát azzal, hogy általános viszonyítási mezőbe helyezi helyi közösségünket, egyúttal új, a lokalitáson túlmutató jelentést is ad közösségi interakcióinknak, amelyeket egy, az elektronikus média által megteremtett külső perspektívából, „felülnézetből” vagyunk képesek szemlélni.

A lokális és globális társbérletből fakadó „glokális”-ban azonban a helyi kötődés új, minden eddiginél erősebb formái is kialakulnak. Ennek oka pedig, hogy a globális nézőpont, az új médiateret jellemző viszonyítási keret révén minden eddiginél tudatosabb választás eredményeként érezzük, valljuk magunkat egy helyi közösség tagjának. Más szóval, a globális kommunikáció révén megteremtődő – miként Edward Relph fogalmaz – „objektív kívüllevés” (objective outsidersness) a lokálishoz való kötődés minden eddiginél tudatosabb, érzelmileg minden korábbinál erősebb formáját váltja ki.²⁴ Az általunk több szempont mérlegelésével, tudatosan választott helyet és közösséget ugyanis sokkal inkább a sajátunknak fogjuk érezni, mint azt, amelyhez pusztán konvencionális kötelékek fűznek bennünket.

Az újonnan megszülető globális nézőpont azáltal, hogy minden eddiginél tudatosabbá teszi közösségi, társadalmi viszonyulásainkat, nem egyszerűen csak a viselkedésünket befolyásolja, de hatással van magára a társadalmi identitásra is. A globális kommunikáció teremtette „felülnezetben” átértékelődnek a szövegalapú társadalmakban kikristályosodott, hagyományos társadalmi kategóriák. A globális nézőpont révén egyre tudatosabban közelítjük meg ezeket a kategóriákat, és emiatt egyre kevésbé tudjuk reflexió nélkül elfogadni a háttérükben boltosuló konvenciókat. Másrészt az új médiatér kínálta kommunikációs közeg teljes mértékig átjárhatóvá tette a közösségi, társadalmi kommunikációt meghatározó szituációs határokat. Az elektronikus médiumok révén megnyíló szituációs határok és a saját társadalmi, közösségi gyakorlatát globális nézőpontból szemlélő és ezáltal a konvenciókkal kapcsolatban mindinkább kritikusabbá váló személység attitűdjei miatt egyre kevésbé lehetséges több, a hagyományos, szövegalapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani.

Így válhat az elektronikus kommunikáció olyan társadalmi konvergenciák alapjává, mint amilyen például a gyermeki és felnőtt világok közeledése is. Miként Meyrowitz „glokálitás”-ról írt tanulmányában olvashatjuk, manapság egyre kevésbé őrizhető meg az a szövegalapú társadalmakat jellemző gyakorlat, hogy a szövegek különböző szintű kódolásával távol tartják a gyermekeket a felnőttek, sőt más korú gyermekek információs világától.²⁵ A televíziót néző, internetező gyermekek ma minden további nélkül hozzájuthatnak a felnőttek elkülönített információihoz. S így egyre inkább elhalványulnak a gyermekkori és az ifjúkori, illetve az ifjúkori és a felnőttkori közötti határvonalak. Az a kommunikációs közeg, amelyben a gyermekek információhoz jutnak, egyre inkább azonosává válik a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak, vagy éppen szórakoznak. Azaz a televíziós csatornákat néző, az internetet egyre tudatosabban böngésző gyermek ugyanabban a kommunikációs közegben tájékozódik, jut hozzá újabb és újabb információkhoz, mint a felnőtt. A gyermeki és felnőtt világokat korábban jellemző kommunikációs szituációk egyre jobban átfedik egymást. S ez, véli például Neil Postman, szükségszerűen vezet a felnőtt hagyományos társadalmi helyzetéből és szerepéből fakadó tekintélyének gyengüléséhez.²⁶ Erre hívja fel a figyelmet Meyrowitz is *Medium Theory* című tanulmányában, mikor így fogalmaz: „Az elektronikus társadalmat a felnőtt gyermekek és a gyerekes felnőttek egyre növekvő száma jellemzi.”²⁷ A „gyermekkori eltűnése” – hogy Postman már idézett művének címére utaljunk – tehát arra a társadalmi kategóriák közötti konvergenciára példa, amely a kommunikációs szituációk határainak elmosódásából fakad az elektronikus médiumok terében. Az elektronikus média használata megszabadít bennünket a hagyományos társadalmi besorolásokban és az azokra épülő interakciókban rejlő kötöttségektől, korlátozásoktól. Ahogy Meyrowitz írja: „Szabadon alakíthatjuk saját kapcsolati hálókat, és a mi döntésünkön múlik, hogy milyen szinten akarunk bekapcsolódni ezekbe a hálózatokba. Valamint tőlünk függ az is, hogy milyen szinten kötődünk a helyi térhez.”²⁸

Az elektronikus közvetített kommunikáció tehát sokrészűvé és személyessé teszi közösségfogalmunkat, s megváltoztatja a hagyományos közösségi formákhoz köthető rögzített, stabil identitásról alkotott képzetünket. Az új kommunikációs technológiák használata az én „telítődésével” jár együtt, ami annyit jelent, hogy a hálózati társadalom tagjai képesek valamennyi lehetséges identitásukat befogadni, és ebben már nem korlátozza őket egy, a hagyományos közösségi formákat jellemző, adott helyhez kötött azonosságtudat. Mindez pedig az én fogalmának azt az új, viszonyközpontú megközelítését vonja maga után, amit a főként a mobiltelefonok használatának pszichológiai hatásait vizsgáló Kenneth J. Gergen szorgalmaz *Self and Community in the New Floating Worlds* című tanulmányában.²⁹

Gergen szerint az új kommunikációs technológiák használata a „kapcsolati létezés” eddig ismeretlen formáinak kialakulásával „teljes mértékig aláassa a kötött én fogalmát”.³⁰ A hálózati társadalomban a különböző közösségi formák között szabadon vándorló ember újabb és újabb érzelmi kötelekeket képes kialakítani a fizikai közösségeket jellemző közvetlen társadalmi kötődései mellett. A mediatizált kommunikáció különböző technológiáit alkalmazó ember identitása így képlékennyé válik, a különböző társadalmi kontextusokban „kaméleonszerűen” változik. Egyre bizonytalanabb vállalkozássá válik egy ember valódi énjének, egy stabil „énmagnak” a meghatározása. A globális társadalmi hálózat tagjává váló ember számos kapcsolat, értékrend, vágy és vélekedés iránt kötelezi el magát, miközben közösségről közösségre vándorol televíziózás, internetezés vagy éppen mobiltelefonálás közben. Egyetérthetünk tehát Gergennel abban, hogy az információ korában a kötött, központi én képzete mindinkább felbomlik, és átadja helyét a kapcsolati én fogalmának. És abban is, hogy ez a folyamat a dialogikusnak nevezett technológiák, az internet és mindenekelőtt a mobiltelefon mind gyakoribb használatával gyorsul fel igazán. A mobiltelefon révén a viszonyok hálózata „mindig kéznél van”, írja Gergen, a telefon mint tárgy így a „kapcsolati kötelekek egyfajta ikonjává válik”.³¹ A mobiltelefon egy olyan „terelőlemez” jelent használója számára, amely révén kötöttségek nélkül tud nap mint nap választani az egymással versengő csoportok (család, baráti kör, munkahelyi kollégák stb.) közül. A mobil kommunikáció a különböző közösségek között vándorló ember számára megteremti a többszörös lojalitás élményét.

Anélkül, hogy véglegesen elkötelezné magát valamely közösségi forma mellett, a növekvő mobilitás révén tehát bárki képes lehet szolidárisan kommunikálni bármely általa választott csoporttal. Más szóval, az a modern ember közösségi kötődéseit meghatározó törekvés, hogy egy-egy közösségi magra összpontosítva lezárja közvetlen társadalmi viszonyai hálózatát, egyre kevésbé érvényesül az új kommunikációs technológiák korában. A hálózati társadalom emberének egyéniségét a hibrid (virtuális-fizikai) kommunikációs közösségekben betöltött szerepei határozzák meg. E kölcsönhatások nyomán olyan instabil, képlékeny, állandóan változó közösségi formák születnek a hálózati társadalomban, amelyeket Michel Maffesoli találóan „új törzsek”-nek nevez.³² Ezek a „törzsek” úgy biztosítják az én számára a „sokoldalúvá” válás, az újabb és újabb közösségi szerepek kívánta gyors átalakulás lehetőségét, hogy ezzel az individuum egyúttal egy széles körű társadalmi hálózat részévé is válik.

A közösségfogalom újragondolását sürgeti Nicola Green is, aki elsősorban a mobilkommunikáció hatásait vizsgálva veti fel egy, a hagyományostól eltérő meghatározás lehetőségét: „Az internethez és a »virtuális« közösségekhez hasonlóan a »mobilközösségek« értelmezésének is túl kell lépnie a »közösségek mint érdekcsoportok« fogalmán (amely csoportok alapja a megtestesített liberális egyén autenticitása és »joga a magánszférához«), sőt a »közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok« hagyományos szociológiai fogalmán is (amely kapcsolatok alapját a rokonságon vagy azonos társadalmi csoporton belüli közvetlen kölcsönhatások jelentik). Ehelyett a »közösségek mint bizalmi folyamatok« fogalom felé kell elmozdulnunk (amely fogalom alapja a közvetett, személyközi, szervezeti bizonytalanság és kockázat kölcsönös, reciprok és ismételt kialakítása).”³³

A Green által sugallt közösségfelfogás – miként oly sok más értelmezési kísérlet – arra a tényre világít rá, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák elterjedésével a közösséget egyre kevésbé tekintjük közvetlen személyközi kapcsolatok együttesének, és sokkal inkább közelítjük meg úgy, mint a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölölő jelképes folyamatot. A mobiltelefonáló, internetező ember számára

ugyanis a közösségi kötődések már egy, az egyént befogadó és a kommunikáció folyamatában állandóan változó viszonyrendszerben, egy folyamatként megélt társadalmi hálózatban alakulnak ki. S ez a mediatizált kommunikáció közegeiben formálódó sajátos, mediatizált közösségiség a maga dinamikus jellegéből adódóan már egyre kevésbé képes fenntartani a virtuális és fizikai közösségek között korábban húzódó, merev határvonalakat.

Az iménti megfontolások jegyében hangsúlyozza Manuel Castells is a virtuális és fizikai közösségek fogalmi szintézisének szükségességét a *The Information Age* című, nagy hatású munkájában.³⁴ Enélkül ugyanis képtelenek lennénk értelmezni a társadalmi hálózattal kapcsolatos mindennapi tapasztalatainkat. Más szóval, a társadalmi hálózat működésének megértéséhez szükség van a fizikai és virtuális világban szerzett tapasztalataink egységesítésére, ami viszont elképzelhetetlen a fizikai és virtuális közösségekről alkotott fogalmaink szintézise nélkül. A valóságossá vált virtualitás kultúrájába léptünk – véli Castells –, amelyben a tömegkommunikációs eszközök fejlődésével a tömegkommunikáció egyirányú kommunikációs gyakorlatát az új, interaktív, személyre szabott információ- és kultúrákövetítés veszi át. Az egyre jobb minőségű és egyre gyorsabb internetkapcsolatot biztosító új technológiák, az egyénre szabott műsorszórási formák mindennapi élménnyé teszik a fizikai és virtuális közösségekről kialakult képzeink szintézisét.

Az elektronikusan mediatizált kommunikáció, mindenekelőtt az internethasználat eredményeként megszülető virtuális-fizikai hibrid közösségek a társadalmi tőke valamennyi típusával rendelkező, valós közösségi formák. S mint ilyenek, nyilvánvalóan hozzájárulnak a folyamatként megélt társadalmi hálózat működéséhez és megerősödéséhez. Az új társadalmi viszonyrendszer keretein belül a virtuális közösségek valós közösségekké válnak, a valós közösségi viszonyok ugyanakkor virtualizálódnak. Mediatizálódnak a közösségi formák és velük együtt a közösségről alkotott fogalmunk is, ami viszont egy minden eddiginél erősebb közösségiség kialakulásával jár együtt az elektronikusan kommunikáló emberek körében. Más szóval, a mediatizált vagy hibrid közösségek olyan erős közösségi kötelekeket feltételező, valós közösségi formák, amelyek egyetlen dinamikus, állandóan változó társadalmi hálózat keretében egyesítik a korábban virtuális és fizikai közösségekként működő csoportokat.

Ezekben a közösségekben a társadalmi tőke éppúgy jelen van, mint volt a hagyományos közösségi formákban, csak hogy ez a társadalmi tőke a közös érdeklődési körre visszavezethető erőteljes motiváción alapul. Ahogy arra Katz és Rice felhívja a figyelmet, a mediatizált közösségek tagjai éppúgy képesek fogalmat alkotni az önzetlenségen, szolidaritáson alapuló közösségiségről, mint a hagyományos, fizikai közösségek tagjai tudtak a modernitás korában.³⁵ Gondoljunk csak az interneten születő önszervező csoportokra, mentori programokra, karitatív szolgáltatásokra, etikai és politikai közösségekre! Nancy K. Baym nem véletlenül tekinti az elektronikusan közvetített kommunikáció általánosan elfogadott normarendszerét olyan „menedéknek”, amely összehozza a hálózati társadalom közösségépítő tagjait.³⁶ Etzioni is ebből a megfontolásból jut arra a megállapításra, hogy valós közösségek ma már nem elsősorban az adott helyen élő emberek mindennapi kommunikációs kölcsönhatásainak során, hanem más emberek értékorientált elérésének folyamatában, az erkölcsiség és a megbízható kommunikációra való képesség jegyében születnek.³⁷

Az eddigiek mellett már csak azért is indokolt a mediatizált közösségek esetében társadalmi tőkéről beszélni, mert ahogy arra Rheingold is rávilágít, a mediatizált közösségek szerveződésének lényegi mozzanatát jelentő tudásmegosztás és bizalom a társadalmi tőke egyik lényeges formája és erőforrása.³⁸ Sőt mi több, ezek a közösségek

bizonyos értelemben olyan ideális közösségeknek is tekinthetők, amelyekben a kommunikációs viszonyokból fakadó közösségérzést felerősíti a tekintélyelvűség egyöntetű elutasítása, az egyenlőségen alapuló belső rend iránti nyitottság és a saját szabályok megalkotására való hajlam. Ennek az érzésnek az ereje abból fakad, véli Rheingold, hogy az elektronikusan kommunikáló ember esetében a közösséghez való tartozás élménye együtt jár a közösségen belüli életmód és értékrend szabad megválasztásának tapasztalatával.

Az egyéni szabadság érzése által felerősített közösségi kötődések teszik tehát a mediatizált, hibrid közösségeket olyan ideális közösségi formákká, amelyek a Castells, Etzioni, Rheingold, Katz, Rice, Haythornthwaite vagy Kendall által sugallt módon teremtik meg a virtuális és fizikai közösségek szintézisét. Ezért akkor járunk el helyesen, ha az információ korában a társadalmi interakciókat és a társadalmi kötődést a közösségi viszonyait szabadon szövögető egyének társadalmi együttműködéseként és az elektronikus diskusziót folytató csoportokon belüli, sajátos érzelmi támogatásként fogjuk fel. Ez felel meg ugyanis leginkább az elektronikusan kommunikáló, a virtuális és fizikai közösségek határait egyre kevésbé észlelő ember mindennapi tapasztalatainak, életvezetésének. Erre a megállapításra jutnak Katz és munkatársai is a közvetített kommunikáció és a közösségfogalom kapcsolatáról írt átfogó munkájukban, azt hangsúlyozva, hogy ezt a szintézist napjainkban leginkább a mobilkommunikáció testesíti meg.³⁹

A mediatizált közösségekben kommunikáló és emberi kapcsolatait építő individuum számára tehát a hatékony és gyors információáramlason, közös érdeklődésen, nyitottságon és bizalmon alapuló közösségválasztás lehetőségének egyöntetű elfogadása válik közösségformáló tényezővé. A mediatizált, hibrid közösségek a közvetített kommunikáció régi és új eszközeit használó emberek egyfajta bizalmi folyamatként megélt társadalmi hálózatoként működnek. A virtuális kommunikációs és művelődési térbe kényszerülő ember a virtuális és fizikai kommunikációs szituációk és az ezekből táplálkozó közösségek határait újra és újra átlépve teszi a kommunikációs folyamatok által közvetítetté egyúttal saját közösségi viszonyait is. Ezek a közösségi viszonyok nem egy egymástól élesen elkülönülő virtuális és fizikai szférába tagolódva rendeződnek el, hanem egy, a virtuális és fizikai kapcsolatokat egyaránt felölelő társadalmi hálózat részeként formálják a közösségek tagjainak identitását. Az önmagát a különböző, egymásra ható közösségi szerepei által megérteni akaró egyén számára már ez a közösséggé váló társadalmi hálózat jelenti az önértelmezés keretét. Mások vele és kommunikációs szerepeivel kapcsolatos reakcióit már ebben a virtuális-fizikai, hibrid értelmezési keretben dolgozza fel és teszi énképe elemévé. Közösségi szerepeinek megítélése már ebben a viszonyrendszerben történik, csoporthoz való tartozásának élménye ebben a kapcsolati hálózatban válik cselekvési erőforrássá.

IRODALOM

- Arensberg, Conrad M. – Kimball, Solon T.: *Culture and Community*. New York, 1965, Harcourt, Brace and World.
- Baym, Nancy K.: *The Emergence of Community in Computer Mediated Communication*. In *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. (szerk.) Jones, S. G. Thousand Oaks, CA, 1995, Sage, 138–163. o.
- Blanchard, Anita – Horan, Tom: *Virtual Community and Social Capital*. In *Social Dimensions of Information Technologies*. (szerk.) Garson, G. D. Hershey, 2000, Idea Group, 6–22. o.
- Bourdieu, Pierre: *The Forms of Capital*. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. (szerk.) Richardson, J. G. Greenwood, New York, 1986, Greenwood, 241–258. o.

- Castells, Manuel: *The Information Age. Vol. I: Rise of Network Society*. Malden, MA, 2000, Blackwell.
- Coleman, James S.: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 1988. 94. sz. 95–120. o.
- Effrat, Marcia P. (szerk.): *The Community: Approaches and Applications*. London, 1974, London Free Press.
- Etzioni, Amitai: *The Monochrome Society*. Princeton, 2001, NJ, Princeton University Press.
- Fortunati, Leopoldina: Italy: Stereotypes, True and False. In *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. (szerk.) Katz, J. E. – Aakhus, M. Cambridge, 2002, Cambridge University Press, 42–62. o.
- Gergen, Kenneth J.: Self and Community in the New Floating Worlds. In *Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. (szerk.) Nyíri, K., Vienna, 2003, Passagen Verlag, 103–114. o.
- Green, Nicola: Community Redefined: Privacy and Accountability. In *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. (szerk.) Nyíri, K. Vienna, 2003, Passagen Verlag, 43–56. o.
- Haythornthwaite, Caroline – Kendall, Lori: Internet and Community. *American Behavioral Scientist*, 2010. 8. sz. 1083–1094. o.
- Jones, Steve G.: Understanding Community in the Information Age. In *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community*. (szerk.) Jones, S. G. Thousand Oaks, CA, 1995, Sage, 12–29. o.
- Katz, James E. – Rice, Ronald E.: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction*. Cambridge, 2002, MIT Press.
- Katz, James E. – Rice, Ronald E. – Acord, Sophia – Dasgupta, Kiku – David, Kalpana: *Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice*. /Communication and Community, Communication Yearbook 28./ (szerk.) Kalbfleisch, P. Mahwah, NJ, 2004, Erlbaum, 315–371. o.
- Kolko, Beth – Reid, Elizabeth: Dissolution and Fragmentation: Problems in Online Communities. In *Cybersociety 2.0*. (szerk.) Jones, S. G. Thousand Oaks, CA, 1998, Sage, 212–229. o.
- Lindlof, Thomas R. – Shatzer, Milton: Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 1998. 2. sz. 170–189. o.
- Maffesoli, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London, 1996, Sage.
- Meyrowitz, Joshua: Meidum Theory. In *Communication Theory Today*. (szerk.) Crowley, David – Mitchell, David. Cambridge, 1994, Polity Press, 50–77. o.
- Meyrowitz, Joshua: The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village. In *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. (szerk.) Nyíri K. Vienna, 2005, Passagen Verlag, 21–30. o.
- Postman, Neil: *The Disappearance of Childhood*. New York, 1994, Vintage Books.
- Putnam, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American*. New York, 2000, Simon and Schuster.
- Relph, Edward: *Place and Placelessness*. London, 1976, Pion Ltd.
- Rheingold, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Massachusetts, Addison-Wesley, 1993, Reading.
- Rheingold, Howard: *Smarts Mobs*. Cambridge, 2002, Perseus.
- Sanders, Irwin T.: The Community: *An Introduction to a Social System*. New York, 1966, Roland Press.
- Szécsi, Gábor: Social and Linguistic Convergence in the Information Age. *Canadian Journal of Communication*, 2013. 4. sz. 639–648. o.
- Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Bp., 1983, Gondolat.
- Wellmann, Barry: Networks as Personal Communities. In *Social Structures: A Network Analysis*. (szerk.) Wellmann, S. D. – Berkowitz, S. D., Cambridge, 1988, Cambridge University Press, 130–184. o.
- Wellmann, Barry – Gulia, Milena: Net surfers don't Ride Alone: Virtual Community as Community. In *Networks in the Global Village*. (szerk.) Wellmann, B. Boulder, CO, 1999, Westview Press, 331–367. o.

JEGYZETEK

1	Tönnies, Ferdinand: <i>Közösség és társadalom</i> . Bp., 1983, Gondolat.	<i>Introduction to a Social System</i> . New York, 1966, Roland Press.
2	Arensberg, Conrad M. – Kimball, Solon T.: <i>Culture and Community</i> . New York, 1965, Harcourt, Brace and World.	Effrat, Marcia P. (szerk.): <i>The Community: Approaches and Applications</i> . London, 1974, London Free Press.
3	Sanders, Irwin T.: <i>The Community: An</i>	5 Szécsi, Gábor: Social and Linguistic Convergence

- in the Information Age. In *Canadian Journal of Communication*, 2013. 4. sz. 639–648. o.
- 6 Kolko, Beth – Reid, Elizabeth: Dissolution and Fragmentation: Problems in Online Communities. In *Cybersociety 2.0.* (szerk.) Jones, S. G. Thousand Oaks, CA, 1998, Sage, 212–229. o.
- 7 Lásd Bourdieu, Pierre: The Forms of Capital. In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* (szerk.) Richardson, J. G. Greenwood, New York, Greenwood, 1986, 241–258. o.; Coleman, James, S.: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 1988. 94. sz. 95–120. o.
- 8 Putnam, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American.* New York, 2000, Simon and Schuster, 66. o.
- 9 Jones, Steve G.: Understanding Community in the Information Age. In *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community.* (szerk.) Katz, J. E. Thousand Oaks, CA, 1995, Sage, 12–29. o.
- 10 Rheingold, Howard: *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier.* Massachusetts, Addison-Wesley, 1993, Reading.
- 11 Rheingold, Howard: *Smarts Mobs.* Cambridge, 2002, Perseus.
- 12 Lindlof, Thomas R. – Shatzer, Milton: Media Ethnography in Virtual Space: Strategies, Limits and Possibilities. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 1998. 2. sz. 170–189. o.
- 13 Katz, James E. – Rice, Ronald E.: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement and Interaction.* Cambridge, 2002, MIT Press.
- 14 Wellmann, Barry – Gulia, Milena: Net surfers don't Ride Alone: Virtual Community as Community. In *Networks in the Global Village.* (szerk.) Wellmann, B. Boulder, CO, 1999, Westview Press, 331–367. o.
- 15 Blanchard, Anita – Horan, Tom: Virtual Community and Social Capital. In *Social Dimensions of Information Technologies.* (szerk.) Garson, G. D. Hershey, 2000, Idea Group, 6–22. o.
- 16 Katz–Rice 2002: i. m.
- 17 Haythornthwaite, Caroline – Kendall, Lori: Internet and Community. *American Behavioral Scientist*, 2010. 8. sz. 1083–1094. o.
- 18 Etzioni, Amitai: *The Monochrome Society.* Princeton, NJ, 2001, Princeton University Press.
- 19 Fortunati, Leopoldina: Italy: Stereotypes, True and False. *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance.* (szerk.) Katz, J. E. – Aakhus, M. Cambridge, 2002, Cambridge University Press, 42–62. o.
- 20 Wellmann, Barry: Networks as Personal Communities. In *Social Structures: A Network Analysis.* (szerk.) Wellmann, S. D. – Berkowitz, S. D. Cambridge, 1988, Cambridge University Press, 130–184. o.
- 21 Meyrowitz, Joshua: The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village. In *A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication.* (szerk.) Nyíri K. Vienna, 2005, Passagen Verlag, 23–25. o.
- 22 Meyrowitz 2005: i. m. 22–23. o.
- 23 Uo. 23. o.
- 24 Relph, Edward: *Place and Placelessness.* London, 1976, Pion Ltd., 51–52. o.
- 25 Meyrowitz 2005: i. m. 28–29. o.
- 26 Postman, Neil: *The Disappearance of Childhood.* New York, 1994, Vintage Books, 89–90. o.
- 27 Meyrowitz, Joshua: Meidum Theory. In *Communication Theory Today.* (szerk.) Crowley, D. – Mitchell, D. Cambridge, 1994, Polity Press, 68. o.
- 28 Meyrowitz 2005: i. m. 30. o.
- 29 Gergen, Kenneth J.: Self and Community in the New Floating Worlds. In *Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics.* (szerk.) Nyíri, K. Vienna, 2003, Passagen Verlag, 103–114. o.
- 30 Gergen: i. m. 110. o.
- 31 Uo. 111. o.
- 32 Lásd Maffesoli, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies.* London, 1996, Sage.
- 33 Green, Nicola: Community Redefined: Privacy and Accountability. In *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community.* (szerk.) Nyíri, K. Vienna, 2003, Passagen Verlag, 53. o.
- 34 Castells, Manuel: *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society.* Malden, MA, 2000, Blackwell.
- 35 Katz–Rice 2002: i. m. 199. o.
- 36 Baym, Nancy K.: Emergence of Community in Computer Mediated Communication. In *Cybersociety: Computer Mediated Communication and Community.* (szerk.) Jones, S. G. Thousand Oaks, CA, 1995, Sage, 138–163. o.
- 37 Etzioni: i. m.
- 38 Rheingold 2002: i. m.
- 39 Katz, James E. – Rice, Ronald E. – Acord, Sophia – Dasgupta, Kiku – David, Kalpana: *Personal Mediated Communication and the Concept of Community in Theory and Practice.* /Communication and Community, Communication Yearbook 28./ (szerk.) Kalbfleisch, P., Mahwah, NJ, 2004, Erlbaum, 315–371. o.

Archívumépítési tapasztalatok pandémia idején – Az upecs.hu hálózati adattár

---

Dr. Kocsis Miklós emlékének'

Talán nem kockázatos azt állítani, hogy a globális koronavírus-járvány és az azt követő intézkedések következtében alapvetően átalakult az életünk. Az olyan közösségi helyszínek bezárásával, mint az egyetemek, könyvtárak, levéltárak, s ezzel együtt az otthoni munka, a home office előtérbe kerülésével egyértelműen felértékelődtek az online adattárak és hálózati archívumok. A tudás forrásának olyan formái ezek, amelyek egyúttal éppen az elérhetőség új mintázatait is jelentik. Hogy másra ne utaljak, az azonnaliság, a szinkronitás fogalma jellemzi ezeket: könyvek, folyóiratok, levéltári dokumentumok, archív anyagok pillanatok alatt állnak rendelkezésünkre. Ha mindehhez hozzáesszük, hogy a digitalizált/digitális dokumentumállományok kereshetők is, akkor egy olyan kiterjedt „szöveguniverzumot” kapunk, amely a kutatók számára felbecsülhetetlen segítséget, s a pandémia múltával is pótolhatatlan közeget jelent. Ezeket az online adattárakat ugyanis – mint általában az új média jelenségszféráját – egyszerre jellemzi az instabilitás állapota is; egyes adattárak eltűnnek, mások csak bizonyos feltételek mellett elérhetők, akárcsak időszakosan válnak szabad használatúvá. A tartalmak megosztása a hálózaton különféle eljárás módok mentén zajlik: adatbázisok, autonóm hipertextusok, különféle alkalmazásokra épülő dokumentumtárak egyaránt előfordulnak az interneten – legyen szó akár állami vagy magánarchívumról.

Jelen tanulmány az általam kezelt *upecs.hu* hálózati adattárról és ennek a képzőművészeti adattárnak a létrehozása során szerzett tapasztalatokról kíván beszámolni, ami részben a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíj-programjának keretében végzett kutatásomat is érinti. A továbbiakban esettanulmány-jelleggel ismertetek néhány, a kutatásra jellemző területet, szempontot, elsősorban a Pécsi Műhely képzőművészcsoporthoz kapcsolódva. A csoport képzőművészeti médiahasználatát – a fotó, a film, a televízió, a videó és az animáció – szervesen illeszkedik a korszak művészetére jellemző expanzív tendenciák közé, amely az eszközhasználat mellett az olyan műfajokra is kiterjed, mint a performansz, az akció, a happening, a fluxus vagy éppen a land art tevékenysége, amelyek a műhely tagjainak alkotói tevékenységét végigkísérik. Ez a mediális gondolkodás az, amely egyszerre tapasztalható a Pécsi Műhely tagjainak egész életművében, illetve a rendelkezésre álló dokumentumok is számos aspektust megjelenítenek ebből.² Ezt tekintem a korszak archeológiájának, amelyből a mediális jelleget szeretném az alábbiakban hangsúlyozni.

Pinczehelyi Sándor 1977-ben lett a vezetője a Pécs MJV Városi Tanácsa által alapított Városi Kiállítóteremnek, a későbbi Pécsi Galériának, amelyet az évezred végéig vezetett. A hetvenes évek neoavantgárd tendenciái között nem volt ritka, hogy a művészek saját, a privát szférában vagy éppen az illegalitásban gyökerező fórumokat-intézményeket hoztak létre. A Pécsi Galéria helyzete abban különbözött ezektől a törekvésektől, hogy a helyi közeg befogadónak bizonyult; 1977-ben intézményes keretek között jöhett létre a kiállítóhely.

A hetvenes–nyolevanos évek képzőművészetét illetően Pécsre kulturális szigetként lehetett tekinteni. Olyan művészeti tendenciák és alkotók képviselték magukat a pécsi kiállításokon, akik máshol csak korlátozott-ellenőrzött keretek között jelenhettek meg.

A pécsi kiállítások gyakran „kísérletek” voltak, az itt „tesztelt” koncepciókat és törekvéseket azután más kiállítóhelyeken is be lehetett mutatni. A Pécsi Galéria nemcsak „végpontként” volt jelen a korabeli képzőművészet intézményi hálózatában, hanem központi szerepet betöltő, aktív alakítójává is vált a színtérnek. Ezzel együtt a galéria komoly tekintélyt vívott ki a hazai és a nemzetközi művészeti életben. Rangos közreműködők, magas színvonalú kiállítások jellemzik ezt az időszakot. Közülük is kiemelkednek a *Rajz / Drawing* (1980, 1982, 1984, 1986), illetve *A táj / The landscape* (1983), valamint *A természet / The nature* (1985) című kiállítások. Nemzetközi kiállítások (plakátok/posters) alapozták meg a galéria értékes, jelenleg még nem archivált, nem feldolgozott plakátgyűjteményét is. A negyven év történései között fontos szempontként jelenik meg a galéria kiadói tevékenysége: a katalógusok és egyéb kiadványok alapján a galéria működésének történetét részletekbe menően követhetjük végig. A mintegy három évtized alatt több száz kiállítást szervezett a galéria, minek következtében az intézmény archív anyagai között sok ezer katalógus, meghívó, plakát, levelezés, fotódokumentáció és egyéb szervezési anyag gyűlt össze – nemcsak a saját kiállítások, programok anyagaiból, hanem számos értékes dokumentum került ide más intézményektől, alkotóktól is.

2017-ben egy nagyszabású kiállítás kurátoraként igyekeztem bemutatni ezt a páratlan kincsesbányát, ahol a feldolgozatlanság állapotát és annak lehetőségét helyeztem a középpontba.³ A Pécsi Galéria jubileumi tárlata hozta magával azt a munkát, amelyet jelenleg is folytatok az archív anyagok digitalizálásának és archiválásának területén. Az elsősorban egyetemi szemináriumokon zajló kutatás során ezres nagyságrendben dolgoztunk fel anyagokat nemcsak a Pécsi Galéria, de a Pécsi Műhely, s alkalmasint a nyolcvanas–kilencvenes évek előzőkben hivatkozott pécsi alternatív-underground kultúrájának dokumentumaiból is.

Jelen tanulmányban szöveggörpuzsokat, fotódokumentumokat egyaránt elemzés tárgyává teszek, amelyek mélyfúrászerűen, egy-egy mikrotörténetet kiemelve kibontva mutatnak rá a korszak sajátosságaira.

Az upecs.hu hálózati adattár első verzióját 2014-ben, a Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékén, egy kutatás keretén belül hoztuk létre a nyolcvanas–kilencvenes évek pécsi alternatív-underground kultúrájának dokumentumaiból.⁴

Azt a célt tűztük ki, hogy összegyűjtjük, feldolgozzuk és bemutatjuk azokat a dokumentumokat, amelyek alapján felidézhető a város közelmúltjának egy fontos, izgalmas korszaka. Tudtuk, hogy a korabeli dokumentumok digitalizációja és azok közzététele csak az első lépés egy valódi, a korszak kulturális örökségét feldolgozó közösségi gyűjtemény kialakítása felé. A gyűjtemény alapját azok a médiahagyatékek képezik, amelyek az elmúlt évek kutatómunkái során kerültek a látóterünkbe, de sok fontos adományt kaptunk az egyes projektekben közreműködő partnereinktől is. Első körben a helyi művészeti szcénával, zenekarokkal, képzőművészekkel, a helyi médiával és az ebben az időszakban megjelent kiadványokkal foglalkoztunk.⁵ E munka során mintegy ezer dokumentumot – fotót, mozgóképet, hanganyagot, szöveget, kiadványt, levelezést – rendeztünk egységes adattárba.

Ennek a mintájára került sor a Pécsi Műhely (1968–1980), majd a Pécsi Galéria (1977–) dokumentumainak feldolgozására. Egy olyan online képzőművészeti adattár és archívum létrehozása, illetve egy kutatható adatbázis kialakítása volt a cél, amely egyfelől a további kutatások, másfelől a szélesebb közönség számára is elérhetővé teszi a korszakra vonatkozó dokumentumok széles körű tárházát. Az archiváló tevékenység

ugyanis elősegíti az összefüggések újszerű láttatását: a korabeli kulturális, művészetpolitikai környezet megrajzolása szempontjából elengedhetetlen a szükséges dokumentumok számbavétele, feldolgozása. Jelenleg az adattár közel négyezer tételből áll, amelyek metaadatokkal ellátva, digitalizálva kerültek az online archívumban publikálásra. Az adattár nem műtárgycentrikus, azaz műtárgyreprodukciók csak elvétve találhatók benne. Sokkal inkább jellemzik a dokumentumtípusok: kiállítás- és egyéb eseménydokumentációk, fényképek, leírások, meghívók, katalógusok, plakátok, egyéb kiskiadványok. De ugyanígy megtalálhatók benne hang- és videódokumentációk, levelezések, műleírások, folyóiratokban megjelent kritikák, tanulmányok. Maga az adattár a Collective Access elnevezésű szabad felhasználású, „open source” alkalmazásra épül, amelynek informatikai hátterét a pécsi Innoteq Kft.-vel közösen alakítottuk ki. Már a tesztüzem módban, Kismányoky Károllyal együttműködve a Pécsi Műhely képzőművészeti csoport dokumentumain teszteltük a rendszer működését; az akkor szerzett tapasztalatok nagy elvárásokat támasztottak a további munkához. Az olyan megjelenítési opciók, mint a térkép-, illetve a dokumentumok idő alapú vizualizációja, továbbá a műfaji, mediális kategóriák szerinti lekérdezések, az egyes személyek adatbázisközpontú lekérdezhetősége a kapcsolt rekordokkal már néhány tucat elem feltöltése után valódi adattárként jelentette meg a metaadatokat is tartalmazó dokumentumállományt. A megkezdett munkát 2017-ben a Ludwig Múzeumban mutattuk be, egy három érintőképernyőre applikált online adattár formájában. A monitorokon idővonalonra applikáltuk a feldolgozott dokumentumokat, amelyek között a látogatók szabadon böngészhették a valamikori kiállítások meghívóit, fotódokumentációit vagy éppenséggel lapozgathatták a digitalizált korabeli katalógusokat, levelezéseket.

A Pécsi Műhellyel kapcsolatos dokumentumok az adattáron kívül is megtalálhatók különféle adatbázisokban, bár ezek leginkább műtárgyak digitális reprodukciói, s csak néhány esetben találkozhatunk archív projektek dokumentációival. Ez utóbbiak közül említésre méltók Galántai Györgynek az Artpool Művészetkutató Központban őrzött, az 1972-es, illetve 1973-as Balatonboglári Kápolnatárlatainak archív anyagai, amelyek a Pécsi Műhely tagjainak munkáit is őrzik.

A Pécsi Műhely 1972-ben Galántai György felkérésére készített tájkorrekcióterveket Balatonboglárra, a nyári kápolnakiállításukhoz kapcsolódva. E művek az épület környezetébe helyezett objektumok különféle terveiből álltak, ahol a tagok más és más elgondolásai jelentek meg a tervként megszülető fotókollázsokon. A kiállításra 1972. július 10. és augusztus 3. között került sor, a műhelyesekkel együtt állított ki Harasztý István is. Érdekes összefüggés, hogy Harasztýnak itt, Balatonbogláron volt látható az a *Madárkalitka (A szabadság madara)* című 1972-es munkája, amelyet két évvel később Pécsen is bemutatott. A kalitka ajtaja akkor nyílik ki, amikor a madár az ülőkére száll, lévén, hogy a madár súlya működteti a szerkezetet. Mihelyt felemelkedik, a kalitka ajtaja is becsukódik. Ezt az erősen politikainak ítélt művet az illetékesek egy nap után eltávolították a kiállításból. A műhelyesek a fotókollázsokon kívül geometrikus munkákat, land art fotódokumentációkat is bemutatnak. Harasztý műveit Aknai Tamás, a Janus Pannonius Múzeum művészettörténésze a Pécsi Műhely tagjainak munkáival együtt zsűrizte. Erre a budapesti felügyeleti szervek kikerülése miatt volt szükség.⁶

A balatonboglári kiállítás abból a szempontból is vízvonalstónak tekinthető, hogy a korábbi, látszatra egységesnek tűnő megnyilatkozások itt határozottan jelenítik meg azokat az egyéni útkereséseket, amelyek mentén a műhelyesek alkotói elképzelései önállósodtak. Míg Pinczehelyi Sándor itt még megmaradt a tájba helyezett geometrikus

táblakép-konceptiónál (bár terveiben egy nagy léptékű, a látványt irányító térstruktúrát helyez a tájba, ahogyan három egymás mögé helyezett négyzetes kereten át a Balatonra irányítja a „kukucsálók” figyelmét), addig Kismányoky Károly, Ficzek Ferenc, de Szijártó Kálmán is határozottan új koncepcióval jelentkezett. Ugyanitt jelent meg először Halász Károly későbbi magasles sorozatának egyfajta – plasztikai térstruktúrába komponált – protoverziója is. Kismányoky jelvizsgálata itt még nem annyira konkrét üzenet formájában fogalmazódott meg, hanem egy-egy jelmotívumnak a sorozatszerűen ismétlődő térbe helyezésével. Kismányoky fekete, illetve fehér verzióban sokszorosított, efemernek ható jelelemeket fixált egy nejlonszalagon – gyakorlatilag az akkor készült tűzzománcfal munkájának sablonjairól készített mintasort –, s ezekkel különböző térhelyzeteket, térintervenciókat hozott létre. Ficzek öt, nagy méretű, gömbhatású objektumot illesztett a tájba, ahol a gömbtérhatást színes körök illúziójával kívánta elérni. Szijártó egy organikus munkatervvel jelentkezett, ahol a terven természetes struktúrákat – fasort, párhuzamos fatörzseket – font össze veszszókkal, különféle síkdarabokat, térkompozíciókat alakítva ki. Ezek a munkák valójában megpróbálták egymásba kapcsolni az a kétféle eljárásmodot, amelyet egyrészt a tűzzománcmunkák és azok lehetséges építészeti, környezetformáló felhasználása során sajátítottak el, másrészt a természeti beavatkozás előzőekben taglalt módozatai során tapasztaltak meg. Ugyanakkor a tagok ekkortájt szembesültek a land art-kísérletek, az ezekben megfogalmazott, megfogalmazható lehetséges problémák korlátaival, s innentől kezdve érdeklődésük végérvényesen más irányba fordult.

A Pécsi Műhely részvételét, illetve a kor hangulatát, a politikai kontrollt, Boglár „radikalizálódását” jól jellemzi az alábbi anekdota 1973-ból: Halász vonattal érkezett Balatonboglárra, ám az állomáson a rendőrségi igazoltatás után a hatóság felszólította, hogy szálljon fel a következő, visszafelé induló vonatra. Halász engedelmességedett, de egy másik vonattal ismét megkísérelt eljutni Boglárra, s az másodjára, jó félnapos késéssel sikerült is neki. A helyszínen a már ott tartózkodó többi műhelytag kissé számonkérően fogadta, hogy hol késett idáig.⁷

A műhelyről online megtalálható anyagok közül kiemelkedik a zágrábi Marinko Sudac Avantgárd Múzeuma, illetve gyűjteménye. Az online adatbázisban jelenleg körülbelül száz műtárgy-reprodukció található a csoport tagjaitól, viszonylag feldolgozatlanul, jó néhány esetben téves/hiányos adatokkal. Hasonló nagyságrendben kapunk találatot a Pécsi Műhelyre keresve az Arcanum Digitális Tudománytár *Magyar nevű kiállítási, művészeti katalógusok a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből 1947–2013* nevű mikrogyűjteményében. Az *Arcanumban* ugyanakkor számos olyan korabeli folyóirat digitális kópiája is megtalálható – például *Művészet*, *Magyar Építőművészet*, *Fotóművészet*, *Dunántúli Napló* –, amelyek akár a Pécsi Műhelyre, akár a korszak kulturális-politikai-művészetpolitikai klímájára számos, értékes forrást tartalmaznak. Sporadikusan, különböző gyűjteményekben is fel-felbukkan egy-egy pécsi műhelytag munkája; ezek közül is kiemelkedik Kismányoky Károly *Mások szemével* című fotósorozata a New York-i Museum of Modern Art gyűjteményéből, Pinczehelyi Sándor munkái a Magyar Nemzeti Galéria Jelenkori Gyűjteményében vagy éppen Ficzek Ferenc alkotásai a budapesti Ludwig Múzeumban.⁸ A magángyűjtemények, -archívumok területén sajnálatos módon érvényesül az internetes tartalmakat jellemző instabilitás, illékonyosság, eltűnés. Halász Károly 2017-ben bekövetkezett halála után az általa létrehozott honlapja gazdátlan maradt, sajnos ma már csak a „wayback machine”-ban, azaz az internetarchívumban található meg. Az archive.org azonban adatbázisszerű mélytartalmakat s gyakran képi tartalmakat sem őriz meg, csupán „pillanatfelvételeket” készít egy-egy honlapról.⁹

Az upecs.hu adattárban lehetőség lenne honlapok archiválására is, ám erre jelenleg elsősorban kapacitásbeli problémák – szervermegújítás, tárhelybővítés, forráshiány – miatt nem kerülhet sor.

(*E-kutatás az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában*) A Pécsi Műhely művészcsoport tevékenysége lényegében a hetvenes évekre tehető, jóllehet már a hatvanas évek végén is aktív művészeti tevékenységet folytattak. Jómagam hosszú ideig ódzkodtam attól, hogy kutatóként megnézzem, milyen anyagokat őriznek a műhely tagjairól, szűkebb környezetükről az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL). Mint ismeretes, a rendszerváltás idején egy 1989-es belügyminiszter-helyettesi intézkedés szerint szisztematikusan semmisítették meg a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének hatálya alá tartozó osztályok, beleértve a megyei rendőr-főkapitányságok III/III. alosztályának iratait.¹⁰ Ennek következményeként a műhely tagjairól, s általában a hetvenes évek pécsi kulturális életét érintő anyagokkal elvétve találkoztam. Ugyanakkor a csoport mesterének, Lantos Ferencnek számottevő anyaga került elő kutatásaim során. Jóllehet a Lantos hatvanas évekbeli megfigyelését tartalmazó, „*Sorstársak*” fedőnevű objektumdosszié is az iratmegsemmisítések áldozatává vált, de a helyi pártszervekkel, az MSzMP megyei ideológiai titkárával zajlott konfliktusáról egy fennmaradt munkadossziéból mintegy negyven jelentés ad képet.¹¹ Levéltári kutatásaimat a járványügyi korlátozások mellett is folytathattam, ugyanis az ÁBTL viszonylag gyorsan reagálva, 2021 januárjától lehetővé tette az e-kutatást, azaz a levéltári anyagok online elérhetőségét, a megfelelő biztonsági protokoll kialakításával és betartásával.

Ebben a formában egy paksi anyagot tanulmányoztam, az 1980–1982 közötti időszakról foglalkozó „*Technikus*” fedőnevű objektumdossziét (ÁBTL O-18121). A Pécsi Műhely-tag, Halász Károly ebben az időszakban költözött haza Paksra, s kezdett bele a Vizuális Kísérleti Alkotótelep megszervezésébe. Személye hamar felkeltette a helyi politikai rendőrség figyelmét. Maga a nyomozás egy paksi irodalmárközzel foglalkozott, ahol amatőr írók saját verseiket szerették volna egy válogatáskötetben megjelentetni, s a kiadvány illusztrációinak, illetve borítójának elkészítésére kérték fel Halászt. A hivatalos megfogalmazás szerint a paksi fiatalok egy laza „csoportosulást” hoztak létre, amelynek tagjai saját verseiket, írásaikat tárgyalták meg és terjesztették, s egy antológiát szerettek volna kiadni. Létrehozták a Duna Irodalmi és Művészeti Kört és a Szabad Irodalmárok Szabad Szakszervezetét. Az „egyesülési joggal való visszaélés vétségének alapos gyanúja” miatt a Tolna Megyei RFK III/III. Osztálya bizalmas nyomozást rendelt el Műhelyi Jánossal – mint a csoport feltételezett vezetőjével – és társaival szemben. Halász kapcsolataként tűnt fel a jelentések közt Beke László művészettörténész neve is, akit ekkor már régebb óta megfigyelés alatt tartott a Belügyminisztérium Főcsoportfőnöksége, s akire vonatkozóan a helyi politikai alosztály részletes információkat kapott. Az irategyüttes szerint Beke neve egy kiállítás kapcsán bukkant fel a Pécsi Műhely kontextusában, a csoport 1980–1981-es, utolsó kiállítássorozatának apropóján. A kiállítás Székesfehérváron debütált 1980 májusában, ezután Miskolcon, Pakson, majd végül Pécsen fejeződött be a sorozat, amely a Pécsi Műhely működését is lezárta. Halász Károly ekkor művészeti előadóként dolgozott a helyi Munkásművelődési Központban. A tervezett kiállítás 1980 novemberében jutott a hatóság tudomására, s intézkedések között a szignalizációt, azaz a felettes szervek – a Tolna megyei Tanács Városi Bizottság művelődési osztálya – figyelmeztetését, a kiállítás megrendezésének előzetes megakadályozását fogalmazza meg Vajda János rendőr alezredes és Guzorán József rendőr százados.¹² Az objektumdossziében több jelentés is foglalkozik a Pécsi Műhely kiállításával, Kismányokyról és

Halászlól a Baranya megyei Rendőr-főkapitányság III/III-as Osztály vezetőjétől tájékoztató információkat is kértek, s kaptak is. A rendőrség szándéka ellenére a megyei tanács művelődési osztálya megadta az engedélyt a kiállítás megrendezésére, amelyhez a szervezők egy kisebb trükköt vetettek be, utóbbi szinten a jelentésekből derült ki. A kiállításnak ugyanis nem volt zsűrijegyzőkönyve, azaz hivatalos engedélye, viszont a székesfehérvári István király Múzeumtól volt egy igazolása, amely a kiállítási anyagot sajátjának tüntette fel. A művelődési osztály ennek alapján adta meg az engedélyt. S bár sem a művelődési központ vezetése, sem a művelődési osztály vezetői nem értettek egyet azzal az irányzattal, amelyet a művek képviselnek, azaz a neoavantgárdal, nem merték megtiltani a kiállítás megrendezését. Tartottak attól, hogy az Élet és Irodalom, az Új Tükör és más folyóiratok durva kritikát, illetve bírálatot közölnek velük szemben.¹³ Az 1981. február 27-ei értékelő jelentésben Halász kapcsolatai között tünt fel Beke László neve is – Bán Andrással és Hegyi Lóránddal együtt –, mint aki a neoavantgárd irányzat számára megbízója a művészettörténeti, elméleti hátteret a hivatalos és megtűrt képzőművészeti irányzattal szemben a video art, a conceptual art, a land art szellemében készült alkotások számára. Ugyanennek a jelentésnek a javaslata között szerepel: Halász személyére külön bizalmas nyomozást kezdeményezzenek, mivel a Pécsi Műhelyen túl Lantos Ferenchez, Bán Andrásához, Beke Lászlóhoz és Hegyi Lórándhoz való viszonya ezt indokolja. A Tolna megyei III/III-as Osztály ismeretei szerint Beke László, Hegyi Lóránd és Bán András ekkor már a Belügyminisztérium III/III-as Főcsoportfőnökség által vezetett bizalmas nyomozás alatt állt.¹⁴

Ennek ismeretében nem meglepő, hogy Beke neve nem csak a Pécsi Műhely kiállítása kapcsán került elő ebben a dossziében. 1981 februárjában Halász már a VIKAT-ot, a paksi Vizuális Kísérleti Alkotótelepet szervezte, amely a hatóságok figyelmét is felkeltette. A „Győri” fedőnevű titkos megbízott 1981. február 13-ai tájékoztatása szerint Halász az alkotótelep művészeti vezetőjének Lantos Ferencet kérte fel, akit a jelentés a neoavantgárd képzőművészeti irányzatok „felélesztőjének” és ezek programadójának nevez.¹⁵ Az alkotótelep ügye legközelebb júniusban került elő a jelentésekben, ahol a hatóság a telep programjáról, résztvevőiről, helyéről, pontos időpontjáról előzetesen részletesen informálódott. Teljes névsort kaptak a bő ötven fő résztvevőről, a háromhetes rendezvény eseményeiről. A jelentés szerint Beke például családotól készült részt venni az alkotótelepen. Tekintettel arra, hogy a tervezett résztvevők közt szerepelt Beke László és Hegyi Lóránd, a Tolna megyei Rendőr-főkapitányság III/III-as Osztályának vezetője, Vajda János rendőr alezredes a jelentés egy példányát megküldte a Belügyminisztérium III/III-4/b Alosztályának, amely a kulturális területeken tevékenykedő ellenséges személyek elhárításával foglalkozott.¹⁶ 1981. július 8-ára datálódik az újabb dokumentum, amelyben Beke neve ismét előfordult. E kivonat érdekessége, hogy azt egy „Bonyhádi” fedőnevű titkos megbízott jelentése alapján Marton György, a Baranya megyei Rendőr-főkapitányság III/III-as Osztályának századosa készítette. A titkos megbízott beszámolt arról, hogy június 22. és július 12. között Pakson tartózkodik majd a Vizuális Kísérleti Alkotótelepen. Ennek technikai vezetője Halász Károly, művészeti vezetője pedig Lantos Ferenc. A kivonat szerint Beke László és Nádler István mint előadók is szerepelnek az alkotótelep munkájában.

Levélári referensem, Szőnyi Tamás javaslatára éltem ügynökazonosítással Lantos Ferenc személyére vonatkozóan, s ennek nyomán derült fény a „Bonyhádi” fedőnevű titkos megbízott személyére. Lantos Ferencet 1975. június 15-én Fóris Gyula, a Baranya megyei Rendőr-főkapitányság III/III-as Osztályának őrnagya szervezte be, a 6-os karton szerint titkos megbízottként, hazafias alapon, kulturális és tudományos területre.¹⁷

A 6-os karton alján látható 04-es kódszám „élő”, azaz foglalkoztatott ügynökre utal, dossziéját nem zárták le. Sem a „H” dosszié fellelhetősége, sem a „Bonyhádi” fedőnevű ügynök „M”, azaz munkadossziéja nem ismert. Ebből a szempontból rendkívüli az előbbiekben ismertetett jelentés kivonata.

A Tolna megyei nyomozókat 1981 októberében tájékoztatta a Belügyminisztérium III/III-4/b Alosztályáról Rácz Sándorné rendőr alezredes a paksi Munkásművelődési Központra, illetve Halász Károlyra vonatkozó információkról. Ezek az információk egy meg nem valósult eseménnyel, a Paksra tervezett *Dokumentum 3.* című fotókiállítással¹⁸ kapcsolatosak, amelynek megrendezését a Tolna megyei Tanács Művelődési Osztálya nem engedélyezte. A jelentés részletesen taglalja Beke felháborodását, amelyről telefonlehallgatással (3/a rendszabály) szereztek tudomást a hatóságok. E telefonbeszélgetést Beke Szerencsés Jánossal folytatta,¹⁹ akit a hatóság szerint Beke arra utasított (ez nyilvánvalóan a hatóságok nyelvi túlzása), hogy gyűjtsenek össze minden adatot a paksi zsűiről, hogy a „farkukra lehessen lépni” (sic!). Egyúttal felvetette, hogy a Munkásművelődési Központ mint szervező lehetőség szerint fellebbezze meg a döntést a Népművelési Intézetnél, a Fotóművész Szövetségnél, a Tolna megyei Tanácsnál. Végül pedig a kiállító művészekkel közös beadványban tiltakozott volna a Képzőművész Szövetségnél és a Népművelési Intézetnél, hogy a tolnaiakat feddjék meg, amiért szerinte jogtalanul jártak el a zsűrizés tekintetében.

Ugyanez a jelentés ismerteti egy úgynevezett „K” anyag, azaz egy levélküldemény tartalmát is; ezt a levelet Beke Halász Károlynak írta, s pontokba szedve hasonlókat fogalmazott meg, annyi kiegészítéssel, hogy itt már névvel szerepelt a zsűri elnöke, a pécsi dr. Szász János fotóművész.

Az összefoglaló jellegű jelentésből következtetni lehet a Bekével szemben folytatott állambiztonsági tevékenységek volumenére is: eszerint Beke és „társainak” tevékenysége nyolc megyére terjedt ki az országban, akiknek fő törekvése a hatóságok szerint az volt, hogy fórumokat, kiállítási lehetőségeket teremtsenek az általuk képviselt neoavantgárd képzőművészeti irányzatoknak, melyek – az értékelés szerint – a hivatalos képzőművészeti életet és művelődéspolitikát kérdőjelezték meg. A kapott tájékoztatás szerint Beke és társai kapcsolatot tartottak más, az állambiztonság számára hangsúlyos megfigyelési ügyekkel és azok alanyaival, többek között Bán András vagy Konrád György köreivel, illetve más ellenzéki csoportosulásokkal, személyekkel. A tájékoztatóból kiténik, hogy egyedül a Tolna megyei Tanács élt azzal a jogkörével, hogy zsűriztesse a kiállítási anyagot, s ez alapján megvonja attól az engedélyt. A jelentést követő javaslat szerint a hatóság igyekezett megelőzni a megyei tanács ellen készülő „támadást”, s az ügy fejleményeiről tájékoztatták István Józsefet, a Tolna megyei Tanács elnökhelyettesét. Az intézkedések között arról határoztak, hogy önálló bizalmas nyomozást kezdeményeznek az ügyben, s István József számára önálló objektumdossziét is nyitottak.²⁰ Innentől kezdve a „Technikus” fedőnevű dossziében nem találhatók további feljegyzések Beke László személyére, Halász Károlyról is csak a nyomozást lezáró jelentésben tettek említést mint a célszemélyek kapcsolatáról. A „Technikus” fedőnevű operatív nyomozást és annak dossziéját 1982 áprilisában zárták le.²¹

(Archivált dokumentumok és kontextusok – három példa) Ahogyan már utaltam rá, a Pécsi Galéria archív anyagai közt számos olyan dokumentum található, amely nem a galéria saját kiadványa. A más művészekről, művészeti intézményekből származó szakmai anyagok valódi kincsesbányát jelentenek az érdeklődők számára. Marina Abramović 1976-os wrocławai katalógusa²² is egy ilyen páratlan leletnek számít. A Pécsi Műhely

tagjainak 1976. december 1-jén nyílt kiállítása a wrocławai „Pałacyk” nevű egyetemi kulturális központ kortárs művészetekre fókuszáló galériájában (SZSP Akademickie Centrum Kulturalne, Galeria Sztuki Najnowszej). A lengyelországi utat hosszas szervezés előzte meg, Pinczehelyi koordinálta az előkészületeket. A kiállítás december 1-jén nyitott, néhány nappal előtte a Doktor Sándor Művelődési Központ mikrobuszával indultak. Az utazás kivételével az út önköltséges volt, az étkezéstről, napidíjról maguknak kellett gondoskodniuk. A kiállítókkal tartott még a Pécsi Központi Amatőr Színpadtól Bagossy László és sofőrként Csutora Ferenc, valamint Aknai Tamás, a Janus Pannonius Múzeum művészettörténésze is, aki a kiállítást nyitotta meg. A kiállításra a csoport saját kiadványt is készített, egy négyoldalas fekete-fehér brossurát.²³

A lengyel kiállítóhelynek nem ez volt az első magyar vonatkozású kiállítása. Ugyanaz év áprilisában már rendeztek egy magyar galériát, amikor is Attalai Gábor, Bak Imre, Erdély Miklós, Gáyor Tibor, Legéndy Péter, Maurer Dóra, Pauer Gyula, Tót Endre munkáit mutatták be. A pécsi kiállítást Pinczehelyi Sándor szervezte, aki így írt erről: „Wrocławba, az egyetemi galériába szerveztem egy kiállítást októberre, ott, ahol a magyar kiállítás volt – ennek plakátját nálam meg lehet tekinteni, mindenki rajta van, aki számít, nagyon jó dokumentum –, ott úgy tervezik, hogy egy 100x140 cm-es plakát / poster/ lenne a katalógus, ennek anyagát június végére kéri, de ezt még pontosan meg fogom tudni. Rendkívül progresszív dolgot kellene csinálni, olyan műveket, amelyeket vagy postán, vagy kézben lehet vinni, szállást és a lengyel határtól a jegyet fizetik, kérdezték, hogy külön-külön akarunk kiállítani vagy egyben, én azt mondtam, hogy közösen. Nagyon számítanak filmekre is, mert tettem egy olyan ígéretet, hogy azok is lennének.”

A kiállításról és annak megnyitójáról tizenöt fekete-fehér fotó is található az adattárban.²⁴

Egyébiránt nem a wrocławai kiállítóhely volt az első és egyetlen alkalom, ahol a pécsi alkotók, és a ma világhírűnek számító szerb képzőművész, Marina Abramović pályája keresztezte egymást. Korábban is „találkoztak” már: 1973-ban, szintén egy egyetemi kiállítóhelyen, a zágrábi egyetemi központ galériájában (Galerija Studentskog Centra) rendezték meg a XEROX című kiállítást Želimir Košćević szervezésében. A több mint hatvan kiállító között a pécsieken kívül más magyar alkotók is szerepeltek, túlnyomórészt az emigrációból és a Vajdaságból: Beke Lászlón (aki a magyar részvételt koordinálta), Legéndy Péteren és Tóth Gáboron kívül Pernecky Géza, Urkom Gergely, Urbán János, valamint a Bosch+Bosch Csoport tagjai: Szombathy Bálint, Kerekes László, Szalma László és Slavko Matković.

A jugoszláv művészek között szerepelt az akkor még pályája elején járó, az újvidéki művészeti akadémián tanító Marina Abramović is. Érdekesség, hogy Ficzek – elírás következtében – „Piszek” néven olvasható a meghívón, a műhelyt pedig a horváth szervezők „Pecsi Mhëlm”-ként szerepeltetik. A kiállításhoz egy művésziújság is készült, amelynek utolsó lapján Galántai György az évi balatonboglári kápolnatárlatát reklámozzák „Hajdmo na Balaton” (Menjünk a Balatonra) címmel, részletes programleírással.²⁵

Hajas Tibor 1980-ban, halálának évében a Pécsi Galéria igazgatójának írt levele is nagyon izgalmas kontextusba ágyazódik. Pinczehelyi Sándor 1980-ban rendezte meg első alkalommal a *Rajz/Drawing* című kiállítást. A kiállítási felhívást azonban – mint az Hajas Tibor leveléből is kiderül – kissé késve juttatta el Hajashoz, aki finoman, diplomatikusan utasítja vissza a részvételt. Ugyanakkor egy jövőbeni pécsi kiállítás lehetőségét is felvillantja, amely Hajas bekövetkezett halála miatt már nem valósulhatott meg.²⁶ A történetet keretezi egy, az Állambiztonsági Hivatal Történeti Levéltárában őrzött „Napi operatív információs jelentés” Hajas Tibor kiállítási katalógusával kapcsolatban.

Ez a kiadvány már Hajas halála után készült volna, de a kiállítást a Magyar Nemzeti Galéria visszautasította. A katalógust a szervezők Pécsen szerették volna nyomdakésszé tenni, de a hatóság ezt megakadályozta.

„A »Stúdiós« fedőnévű bizalmas nyomozás célszemélye által szervezett emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Galéria nem vállalta, így a kiállítandó alkotásokról hivatalos katalógus nem készülhetett. Ezért »Stúdiós« a Pécsi Galéria igazgatójához fordult, aki a katalógus elkészítését megrendelte a Kossuth Nyomdánál, ahol J. Imre vállalta a kivitelezést. Az így elkészülő katalógus lehetővé teszi egy meg sem rendezett kiállítás dokumentálását, ami hivatkozási alapot nyújthat »újabb« kiállítás szervezésére. Az információ forrása megbízható, tartalma nem ellenőrzött.” A hatóságok szignalizációt küldtek a Kossuth Nyomda igazgatójának és a Pécsi Galéria felettes szervének, s ellehetlenítették a katalógus pécsi nyomtatását.²⁷

A Pécsi Galéria szervezési anyagaiból még egy kuriózumnak számító dokumentumot, az 1983-as *A táj / The Landscape* című kiállításra érkezett bolgár származású „csomagolóművész”, Christo anyagát emelném ki.²⁸ Egy Pinczehelyi Sándor magánarchívumából előkerült negatív tekercsen 27 képkocka őrzi ennek az 1983-as kiállításnak a hangulatát: enteriőrfotók, műtárgy-reprodukciók, kiállításrészletek láthatók a fekete-fehér felvételeken. Ezek egyikén tűnik fel két Christo-mű is a galéria falain.²⁹ A kiállítás 1983 augusztusában nyílt meg, amelyen 22 országból 112 képzőművész mintegy 200 munkája volt látható. A kiállításra a felhívás szerint „bármilyen” technikával készült művel lehetett jelentkezni, méretkorlátozás nélkül. A Pinczehelyi rendezte kiállítás nem csak azért volt formabontó a maga módján, mivel a hazai szcénában az 1980-as években az elsők között foglalkozott az ember és a természet viszonyával mint képzőművészeti problémával. A kiállítás egyik előfutárának tekinthető a Magyarországon csak jó évtizedes késéssel éledező ökológiai diskurzusnak. Nyugat-Európában ugyanis már a hatvanas évek végén megjelentek azok az új társadalmi mozgalmak, amelyeknek kulcsszerepe volt az ökológiai szempontú életmód-kísérletekben és az ökológiai diskurzus alakításában. Nem véletlen, hogy e kiállítást tovább gondolva, 1985-ben már *A Természet / The Nature* címmel rendezte meg annak folytatását.

A fotón látható egyik mű Christo 1976-os munkája, amely *Running Fence (Futó kerítés)* címmel szerepel a kiállítás katalógusában. Máshol – például Christo hivatalos weboldalan – ugyanez a mű „Christo and Jeanne-Claude: *Running Fence* (Sonoma and Marin Counties, California, 1972–1976 [Photo: Jeanne-Claude] © 1976 Christo” jeggzettel szerepel, az alkotótársat is nevesítve. Ugyanennek a fotónak a kópiái megtalálhatók többek között a párizsi Pompidou Központ vagy éppen a washingtoni National Art Gallery gyűjteményében is. A másik fotón Christónak egy hasonlóképpen emblemikus munkája látható, a *Valley Curtain (Völgyfüggöny)* 1970–1972-ből. E fotót Wolfgang Volz készítette. Christo munkáiban ugyanis számos közreműködő vett részt, különféle feladatokkal. Ennek a fajta projektalapú művészetnek egyik sajátossága az a grandiózus fogalmazásmód, amely általában jellemző Christo munkáira. Ez nem egyedi a nyugati land art művészetben – ellentétben a magyar, illetve kelet-európai természetművészeti törekvésekkel; gondoljunk csak akár Michael Heizer *Double Negative* (1969) vagy épenséggel Robert Smithson *Spiral Jetty* (1970) című munkáira. Míg előbbinél 244 ezer tonna követ ástak ki egy 9 méter széles, 15 méter mély és 457 méter hosszú sziklahasadék létrehozása során, az utóbbinál egy 460 méter hosszú, 4,6 méter széles spirált hoztak létre 6650 tonna kőből a utahi Nagy-sóstóban.

A kiállításra érkezett és digitalizált anyagnak része egy *Christo Biography*, és egy, a *Valley Curtain 1970–1972*. műleírás kézírata.³⁰ Ez utóbbi részletes információkat tartalmaz a munka kivitelezésének körülményeiről: eszerint harmincöt építőmunkás, hatvannegy

segítő, művészeti iskolások, főiskolai hallgatók, önkéntesek vettek részt a megvalósításban. A völgyfüggőnyt a lynni Unipolycon és a denveri Hen R. Yihite cégek tervezték, kivitelezője az A and H Builders Inc. volt, Henry B. Leininger felügyelete alatt. A völgyet mintegy lezáró, 1313 láb (körülbelül 400 méter) széles függőny a széleken 182 láb, legmagasabb részén 365 láb hosszú volt; a völgyet lezáró narancssárga függőny felülete mintegy 200 ezer *square feet*, azaz 18 500 négyzetméter volt, amely – miként azt Christo hangsúlyozza – a lejtőket és a völgy alját tisztán hagyta. A függőnyt felül 11 kábelbilincs tartotta, alul 27 helyen horgonyozták a talajhoz. A projekt teljes kivitelezése 28 hónapot vett igénybe. Mind a *Running Fence*, mind a *Valley Curtain* esetében a résztvevőkről számos dokumentumfotó árulkodik, amelyekből jó néhány Christo hivatalos weboldalán is elérhető.³¹

Christo az 1985-ös kiállításra két művet küldött: az 1968–1969-es *Wrapped Coast*, illetve az 1980–1983-as *Surrounded Islands* című munkáit; a kiállítás katalógusában az utóbbi fotóreprodukciója szerepel. Megjegyzem: a „Becsomagolt part” kivitelezése során több mint 92 ezer négyzetméter szövetet és 56 kilométer kötelet használtak fel, a 11 miami szigetet 600 ezer négyzetméter rózsaszín polipropilén szövettel vették körül. Egyébiránt Christo munkáival már korábban is találkozhatott a pécsi közönség. Az 1976-os *Modern Grafika, Pécs* című kiállításon Christo egy 1968-as munkájával vett részt, amelyet a IV. kasseli dokumentára készített. Az *5,600 Cubicmeter Package* című műve *Ballon-oszlop* néven ma is megtalálható a Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében (leltári szám: JPM 75.84). Ezt a kiállítást Aknai Tamás, a múzeum művészettörténésze szervezte, a kiállítási katalógust Pinczehelyi Sándor tervezte, aki mint a múzeum munkatársa, a kiállítás rendezésében is részt vett.³²

(*Archívumok az online térben*) A klasszikus levéltárak a digitalizáció és a hálózati társadalom kihívásaira eltérő módon reagáltak, s viszonylag ritka az egységes szemléletmód az archiválás területén. Magyarországon ilyennek lehet tekinteni a 2012-es Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia kidolgozását – s ennek nyomán a Mandarchiv (Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet) kialakítását vagy korábban a Nemzeti Audiovizuális Archívumot, az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárát. Számos magánkezdeményezéssel lehet találkozni, ilyen például az Arcanum Digitális Tudománytár projektje (tudományos- és szakfolyóiratok, heti- és napilapok, valamint lexikonok és tematikus könyvgyűjtemények), a Fortepan fotógyűjteménye vagy éppenséggel az Artpool Művészetkutató Központ hálózati gyűjteménye. Ezekon kívül számos kezdeményezéssel találkozni a hazai digitális archívumok között, amelyek közös jellemzője az inkompenzurábilítás, azaz a különböző archiválási projektek közötti átjárhatatlanság, „összemérhetetlenség”. Ebben a rendezetlenségben, a különféle heterogén eljárás módok és adattárolási rendszerek között az Europeana-projekt próbált meg kísérletet tenni valamiféle egységes archiválási szempontrendszer és metodika bevezetésére, mely talán hosszú távon mégiscsak elősegíti a különféle archiválási területek, kialakuló adatbázisok átjárhatóságát.

Az archívumok multimediálissá válása, majd megjelenése a hálózati térben alapvetően változtatta meg a hagyományos levéltárak funkcióját, szerepét. Wolfgang Ernst médiateoretikus, a berlini Humboldt Egyetem professzora az archívumoknak ezt a típusú, azaz a különféle kulturális, történeti és mediális szempontú összekapcsolását a médiaarcheológia területén látja lehetségesnek. Az online térben alapvetően alakulnak át az archívumok: a klasszikus levéltárak helyébe multimediális adatbázisok lépnek, ahol a felhasználók maguk találják meg, alakítják ki az újabb összefüggéseket a különféle típusú

dokumentumok között. Sőt: mindannyian hozunk létre mikroarchívumokat, amelyekben szövegek, fotók, mozgóképek, levelezések, fájlok, adatok, szoftverek s egyéb mediális „dokumentumok” egyaránt megtalálhatók. Ugyanakkor – ahogyan erre Ernst fel is hívja a figyelmet – ezek az archívumok elsősorban nem a kulturális emlékezet részei; az archívumok „politikája” a dokumentumok és az azokat adminisztratív eszközökkel létrehozó intézményi apparátus közötti szerves kapcsolatról szól. Ernst arra hívja fel a figyelmet, hogy az archívum valójában az adatok történetekké alakításának a lehetőségét teremti meg, s az archiválás művelete során eleve nem egy primer adatbank prezentációja a cél. Nem az az elsődleges, hogy felidézzen egy valamikori valóságot, hanem hogy az „örökül kapott világ dolgait egy még megalkotandó világ anyagává változtassa”. Ezáltal az archiválás a múlttól alkotott tudás jelenvalóságát testesíti meg.³³ Ezt az integratív történeti szemléletmódot képviseli Sigfried Zielinski is, a berlini Vilém Flusser Archívum igazgatója, aki elsősorban a technikai médiumokat – legfőképp a mozit és a televíziót –, azok intézményeit és társadalmi használatuk vizsgálatát tartja elsődlegesnek. *Audiovíziók* című tanulmányában a film és a televízió hetvenes évek végéig tartó hegemoniáját helyezi vizsgálódásainak középpontjába, ahol a „látó-gépek” alapvetően alakítják át a társadalmi tapasztalatok területét. Ezzel együtt a valóság konstruálásának médiumaiként határozza meg ezeket, melyek lezárt történetiséggel rendelkeznek.³⁴ Ezt a szempontot, azaz a letűnt technológiák tanulmányozásából az új médiára vonatkozóan szereshető tapasztalatokat tekinti a médiaarcheológia egyik legfontosabb hozadékának Jussi Parikka is, a Turku Egyetem docense a *What is media archeology?* című munkájában. Parikka előszeretettel fordul olyan, a természetből, a természettudományokból származtatható példák, metaforák felé, mint a „vírusok archeológiája”, a „rovarmédia” vagy éppen a média geológiája.³⁵ Az archívumok átalakuló mediális szerkezete tartalmi és strukturális vonatkozásban megköveteli a mai eszközök és technikák múltjának kutatását; a mához vezető út rekonstrukciója ezért az egyik legfontosabb technika a tájékozódáshoz és a megértéshez. Az archívumok, az archívumokkal kapcsolatos szemléletmódbeli változások – az archivológia „tudománya” – csakis a médiaarcheológiai szempont mentén válik megfoghatóvá. Az archívum többé már nem egy statikus, falakkal körülvárt építmény, sokkal inkább egy dinamikus, a történetek és az összefüggések, a szabad asszociációk és a történelmi tudat újraalkotásának terepévé vált.³⁶

Az elmúlt néhány évben nemzetközileg is felerősödtek a hetvenes évek periferiális művészeti központjaira vonatkozó kutatások. A megéltélt figyelmet számos kiállítás, illetve a műtárgypiac határozott érdeklődése is mutatja. Ugyanakkor lényegesen kevesebb energia és figyelem esik azoknak a mikrotörténeti kontextusoknak a feltárására, amelyek ezt a korszakot valóban érthetővé, értelmezhetővé teszik. Egy olyan „kifutó” generáció kulturális-művészeti teljesítményéről van szó, amely a neoavantgárd, majd a nyolcvanas években az új szenzibilitás művészeti programjában teljeseedett ki. A kulturális ellenállásnak, a művészeti állásfoglalásnak olyan szofisztikált nyelvezetét alakították ki, amely a Kádár-kor sajátos mikroklímájában értelmezhető. Ehhez szükséges számba venni, s a további kutatások számára elérhetővé, láthatóvá tenni azokat a dokumentumokat, amelyek segíthetik a későbbi kutatásokat, a legkülönbözőbb befogadói gyakorlatokat. A szétszórt, jellemzően magángyűjteményekben, magánarchívumokban, illetve hivatalos tudástárakban található dokumentumokból olyan hálózati archívum hozható létre, amely a múlt rekonstrukcióját segíti elő. Ebből igyekeztem bemutatni néhány értelmezési kísérletet ebben a tanulmányban.

JEGYZETEK

- 1 Dr. habil Kocsis Miklós (1983–2022) jogász, közgazdász, a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének igazgatója, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető docense, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tudományos főmunkatársa, az MMA és az MTA köztestületi tagja.
- 2 A képzőművészeti médiahasználat kérdésköréről ld. Peternák Miklós – Szegedy-Maszák Zoltán (szerk.): *Médiatörténeti szöveggyűjtemény*. Bp., 2011, MKE-Intermédia; Beke László: *Médium/elmélet. Tanulmányok 1972–1992*. Bp., 1997, Balassi – BAE Tartóshullám-Intermédia.
- 3 *Pécsi Galéria 40*. Kurátor: Doboviczki Attila. Pécsi Galéria, 2017. augusztus 31. – október 8.
- 4 *Hálózati médiaarchívumok újfajta szervezési lehetőségei*. TÁMOP 4.2.2. C-11/IKONV-2012-0005. Kutatásvezető: Szijártó Zsolt. A kutatásban részt vettek még: Havasréti József, Mester Tibor. A hálózati adattárak egyik legnagyobb problémája a fenntarthatóság: ezeket a technológiákat - eszközöket, adatbázisokat - ugyanis nem lehet magukra hagyni. Jelenleg, mikor e sorokat írom, éppen megint „lehalt” a szerver, már éppen ideje lenne egy alapos ráncfelvarrásnak, hardveres cserének.
- 5 upecs.hu *Underground Pécs: 1980–1999. A pécsi alternatív kultúra dokumentumainak hálózati médiagyűjteménye*. <http://upecs.hu/> (utolsó letöltés: 2022. 06. 25.)
- 6 A művet lásd: Harasztý István: *Madárkalitka*. 1972, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteményében.; A zsűrizésről lásd Aknai Tamás levelét Galántai Györgynek, Artpool Művészetkutató Központ K/10a/1972; K/10b/1972.; Pécsi Műhely: *Tájékoztatók*. Artpool Művészetkutató Központ online. <https://artpool.hu/boglar/1972/720706PM.html> (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
- 7 Interjú Halász Károllyal, saját felvétel, 2006. július. Galántai György balatonboglári kápolnatárlatairól ld. Klaniczay Júlia – Sasvári Edit (szerk.): *Törvénnyelen avangárd. Galántai György balatonboglári kápolnaműterme, 1970–1973*. Bp., 2003, Artpool–Balassi.
- 8 Kismányoky Károly: *With the Eye of Others*, 1973. 4 db zselatin-ezüst fotó, egyenként 30x42 cm. https://www.moma.org/collection/works/229604?artist_id=69548&page=1&sov_referrer=artist (utolsó letöltés: 2022. 06. 12.)
Pinczehelyi Sándor művei a Magyar Nemzeti Galéria Jelenkori Gyűjteményében, 17 munka. https://mng.hu/mutargyak/?artwork_author=pinczehelyi-sandor (utolsó letöltés: 2022. 06. 12.)
- 9 Ficzek Ferenc művei a budapesti Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum gyűjteményében, 5 munka. <https://www.ludwigmuseum.hu/alkoto/ficzek-ferenc> (utolsó letöltés: 2022. 06. 12.)
- 10 Halász Károly honlapjának – www.halaszkaroly.hu – archivált verziója: <https://web.archive.org/web/20180508185158/http://www.halaszkaroly.hu/biography.php?p=био&lng=hu> (utolsó letöltés: 2022. 06. 12.)
- 11 Erről bővebben ld. Kenedi János: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból*. Bp., 2000, Magvető.
- 12 „Kutas Árpád” fedőnevű ügynök munkadoszói: ÁBTL M-37310, ill. M-37310/1. Lantos Ferenc megfigyeléséről ld. Doboviczki Attila T.: Lantos Ferenc festőművész konfliktusa Csendes Lajossal, a megyei pártbizottság ideológiai titkárával. Rekonstrukciós kísérlet. *Korunk*, 2022. 1. sz. 76–88. o.
- 13 ÁBTL 3.1. O-18121, 175. o.
- 14 Uo. 186. o.
- 15 Uo. 223. o.; Bán András a „Stúdiós”, Beke László mások mellett az „Underground” (O-16097; Cseh Tamással) fedőnevű bizalmas nyomozások célszemélyeként azonosíthatók, jöllehet ezek az objektumdossziék nem fellelhetők.; Beke megfigyeléséről ld. még Szőnyi Tamás: *Titkos írás 1–2. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. Bp., 2012, Noran Kiadó.
- 16 ÁBTL 3.1.5. O-18121, 214. o.
- 17 Uo. 271. o.
- 18 Lantos dossziéjének száma H-60689. Főris Gyula őrmagy a „Sorstársak” fedőnevű, Lantossal szembeni bizalmas nyomozásban is aktív, vezető szerepet töltött be a hatvanas években, ld. Doboviczki 2022, i. m. 77–78. o.
- 19 A *Dokumentum* kiállításorozat 1979-ben indult Veszprémben, Jokesz Antal, valamint Kerekes Gábor és Szerencsés János szervezésében. Az 1981-es esemény katalógusújságjának szövegét Beke László jegyzi. Bővebben ld. Jokesz Antal: *Dokumentumok. Ex-Symposion*, 2000. 32–33. sz. 79–82. o.
- 20 A jelentés Szerencsés Sándor nevű személyt említi, ami nyilvánvalóan elírás (ÁBTL 3.1.5. O-18121. 367. o.).
- 21 Uo. 367–369. o. A 29-OD-3532. sz. objektumdosszié fellelhetősége nem ismert.
- 22 A nyomozás egyes célszemélyeit, a paksi csoport tagjai közül Oláh Zoltánt és Horányi Györgyöt 1982 márciusában rendőrhatalóság figyelemzetésben részesítették.
- 23 Marina Abramović 1976-os wrocławai katalógusa a Pécsi Galéria gyűjteményében; http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/TV_999932 (utolsó letöltés: 2022. 06. 24.)

- 23 Lásd upecs.hu *Közlemények* 17., 2. pont, 1976. november 10.; http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/PM_11054 (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.), illetve: A Pécsi Műhely wrocławai katalógusa. upecs.hu; http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/PM_555615 (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
- 24 upecs.hu *Közlemények* 13., 4. pont, 1976. május 14. http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/PM_11050 (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.), illetve: A Pécsi Műhely wrocławai kiállítása: <http://upecs.hu/index.php/Search/objects/search/A+P%C3%A9csi+M%C5%B1hely+wroc%C5%82awi+ki%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1sa> (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
- 25 *Ld Newspaper of the Gallery of the Student Centre* No. 44. A kiadványok megtalálhatók: Archives of Conceptual and Neo-Avantgarde Art Practices, Museum of Contemporary Art Zagreb: <https://digitizing-ideas.org/en/entry/19946> (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.); <https://digitizing-ideas.org/en/entry/18502/2> (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
- 26 upecs.hu *Hajas Tibor levele*. http://upecs.hu/media/collectiveaccess/images/2/9/68177_ca_object_representations_media_2916_original.pdf (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
Beke László szövege Hajas Tiborról, kézirat. http://upecs.hu/media/collectiveaccess/images/2/9/13071_ca_object_representations_media_2918_original.pdf (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
Hegyi Lóránd szövege Hajas Tibor katalógusában. http://upecs.hu/media/collectiveaccess/images/2/9/6821_ca_object_representations_media_2920_original.pdf (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
Hajas Tibor katalógusának képei. http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/TV_555999 (utolsó letöltés: 2022. 06. 22.)
- 27 BM III. Főcsoportfőnökség Operatív Koordináló Ellenőrző és Titkársági Osztálya. 45/78/10/100/1981. 100. szám, Budapest, 1981. május 11. Bán András NOIJ anyagából.
- 28 *A táj/The Landscape*. A kiállítást rendezte, a katalógust tervezte: Pinczehelyi Sándor. Pécsi Galéria, 1983. augusztus 19. – szeptember 16.
- 29 upecs.hu *Christo-művek a Pécsi Galériában*. http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/TV_1000190 (utolsó letöltés: 2022. 06. 24.)
A fotón szereplő harmadik mű a lengyel Jerzy Treliński *Intervention* (1980) című munkája.
- 30 upecs.hu *Christo Biography*. http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/TV_999830 (utolsó letöltés: 2022. 06. 24.)
Christo – Vally Curtain műleírás. http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/TV_999827 (utolsó letöltés: 2022. 06. 24.)
- 31 *Running Fence*. Sonoma and Marin Counties, California, 1972–1976. <https://christojeanneclaude.net/projects/running-fence> (utolsó letöltés: 2022. 05. 23.)
Valley Curtain. Rifle, Colorado, 1970–1972. <https://christojeanneclaude.net/projects/valley-curtain> (utolsó letöltés: 2022. 05. 23.)
- 32 A katalógust lásd: Aknai Tamás: *Modern grafika Pécs, 1976. /A Janus Pannonius Múzeum kiadványai 29./* Pécs, 1976, JPM.
- 33 Ernst, Wolfgang: Archívumok morajlása: Rend a rendetlenségből. In Derrida, Jacques – Ernst, Wolfgang: *Az archívum kínzó vágya: Freud impresszió – Archívumok morajlása: Rend a rendetlenségből*. Fordította: Lénárt Tamás. Bp., 2008, Kijárat Kiadó, 107–110. o.
- 34 Zielinski, Siegfried: *Audióvizíók. A mozi és a televízió mint a történelem közjátékai. /Techné és théoria sorozat/* Bp., 2009, C3 – Gondolat Kiadó – Ráció Kiadó.
- 35 Parikka, Jussi: *What is Media Archeology?* Cambridge, 2012, Polity Press.
- 36 Az archívumok elméletéről ld. Palkó Gábor (szerk.): *Az archívumok elméletei. Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2014. 3. sz.; Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Örökség, archívum és reprezentáció*. Kolozsvár, 2017, Kriza Könyvek.

Magyar szimpatizáns útinaplója német földről 2022 nyarán

A német kultúrához, tudományhoz, sok remek emberhez, igaz barátokhoz életem alakulását meghatározó, számos családi vagy már „saját jogú” emlék és élmény is köt. (Édesanyám, Sipka Sándorné, született Serfőző Rózsa fordította magyarra Hugo Hartung kedves „Piroska” című regényét 1987-ben, amely nagyon szép formában tette nemzetközileg is jegyzett helyé Hódmezővásárhely–Kutasi-pusztát.) Ezeket a nemes érzéseket szaporítani igyekvő szándékkal jelentkeztem Debrecenből tudományos előadás tartására 2022. július elejére egy jelentős, nemzetközi „bor” kongresszusra, amelyre a világhírű rajnai borvidéken, *Neustadt an der Weinstrasse* nevű történelmi kisvárosban került sor. Harminc éve remek borászati egyetem működik itt 700 hallgatóval, kikből ötszázat a vidék borászainak gyerekei tesznek ki. A kongresszus 240 résztvevőjéből a németek mellett nagy csapatokkal szerepeltek olaszok, franciák, spanyolok, portugálok, görögök, ausztrálok, új-zélandiak és amerikaiak, mind északról és délről, főleg fiatal vegyészkutatók. Egyedül én voltam Magyarországról. A tokaji aszúkon végzett kutatásaimról beszéltem, emellett egy tarcali kutatónő poszterét állítottam ki. Ezeket előzetesen el kell mondanom ahhoz, hogy a „napi” élményeimről és benyomásaimról is beszélhessek abból az „Új Németországból”, amely az elmúlt két évben történelme egyik leggyorsabb és legnagyobb jelentőségű átalakulásán megy át a korábbi migrációs politikája, a COVID-19 járvány, az orosz–ukrán háború, az energiaválság és a neoliberalis-zöld ideológiából származó küldetéstudatának rabjaként.

(*Utazás vonaton*) Gondosan előkészített tervemet az indulás előtt két nappal a Lufthansa, a német repülőársaság üzenete változtatta meg. Lemondták az indulási jegyet, de a visszaút megmaradt. Így vasúton kellett odafelé utaznom. A Keleti pályaudvarról este induló expresszvonatom útítársai tanulságos helyzetképhez segítettek. A müncheni Ost Bahnhof pályaudvarig közlekedő, nyolcszemélyes, zárt kupés vagonokban döntő többségben Ukrajnából menekülők foglaltak helyet. Néhány ázsiai emigráns is volt, papírok nélkül, akiket Salzburnnál leszállították a német vasutasok. A saját és szomszédos kupében kárpátaljai magyarok utaztak. A szomszédok zenész-táncos művészek lehetnek. Hangosak voltak. Az egyik nagyon csinos roma lány táncfeljelménye elképesztett: legalább két órán keresztül megállás nélkül mozgatta, tekerte a testét, az ablaknál magát nézve folyamatosan, a füléhez kapcsolt zeneforrás dallamaira. Időnként valami jókedvfokozó italt hörpintett. Az én két magyar kupétársam egy 40–50 év közötti, erőteljes duzzadó szimpatikus házaspár volt, szőkés férfi és fekete hajú nő. Naponta ingáztak Budapest és valami német hely között, ahol négy gyerekük volt biztos szálláson. Magyarul beszéltek egymás között. A férj élénk szellemű, kemény fizikai munkához szokott, nagy dumájú fickó volt, a kezében folyamatosan cserélődtek a doboz sörök. Ezért a neje, a jó kinézésű félig magyar, félig csecsen asszony alvást próbálgatva folyamatosan korholta. Emlékezetes élettörténetük volt. Először Budapesten próbálták új életet a családjukkal a háború kezdetén. Egy korábban Kárpátaljáról átjött, ismerős építési vállalkozónál dolgozott több társával együtt a férfi napi 12 órát, beígért napi 30 ezer forintért, amelyet végül nem kaptak meg. A jogos harag családotól Németországba repítette őket, ahol azonnal nagyon jó és biztos életkörülményeket kínáltak nekik. A nyári–őszi mezőgazdasági

idénymunkákban számítanak majd rájuk tisztes fizetésért. A férfi szeme lelkesen csillogott! Nincs az a kemény munka, amit ő nem csinál meg lelkiismeretesen! – mondta. (Sírni tudtam volna...) Időközben a hevesen mesélő megehezett. Elővett két szál Pesten vásárolt, füstölt kolbászt, finom friss kenyeret hozzá, és a volt Szovjetunióban olyan sokszor megcsodált „keleti” módon készítette el az ablak alatti asztalkákból, zacskós terítéssel a „gazdag asztalt” (bagatij sztol-t), majd kedves nyíltsággal minden kupétársat kóstolásra invitált. Én nem fogadtam el. (Az egész útra koplalást és ásványvízivást terveztem magamnak, és ez jó döntésnek bizonyult). De volt még két utas velünk. Az egyik, egy Ukrajnában élő, középkorú „nyakigláb” grúz férfi, akinek az ukrán felesége a szomszéd kupében ült, és időnként meglátogatta. A cimborá már kissé kapatosan nézett be hozzánk, majd grúz konyakot hozott, amellyel megerősítette és fokozta a hangulat szlávós, keleti jellegét. Az ötödik utas egy valódi tiszteletet parancsoló, ötven éven túli „mérnök féle” ukrán férfi volt, aki az okos telefonjára koncentrált. Hosszan ellenállt a csábításoknak, de végül mind a kolbászból, mind a konyakból ízlelt valamennyit. A konyak megnyitotta a nyelveket. A grúz kitérőtető figyelmet mutatott irántam. Oroszul társalogtunk. Próbálta megfejtetni a kilétemet. Közben a korábbi házasságairól beszélt „férfias” nyíltsággal, majd elég primitív módon utánozta kezével a mellettünk elhaladó nők domborulatait. Ebben a hangulatban az egész társaság elismeréssel és nagy röhögésekkel fogadta a pajzán vicceimet. Kora hajnalban, de már világosban érkeztünk a salzburgi állomásra, ahol hosszan állt a vonat. Indulás után a grúz felesége jött zokogva, a férjét kereste. Kiderült, hogy az ivóvizet vásárló, pityókás férfi lemaradt a vonatról, minden igazolvány nélkül... Ezután a Münchenig tartó út lett a legemlékezetesebb számomra. Ekkor tudtunk a „mérnökkel” és a magyarjaimmal nyíltan beszélni a háborúról. Nagyon tapintatosan csak annyit mondtam, hogy Nyugat-Európa nagyon számít rájuk. Igényli az erejüket és tehetségüket. Ebben egyetértettünk. Nem felejttem el a „mérnök” válaszát arra a kérdésre, hogy milyen volt az élete Ukrajnában: „Nagyon jó!” – volt a válasz. A müncheni állomáson az útjaink a reggeliző büfénél szétváltak. Itt a lüktető forgatagban – a lenyűgöző utastájékoztatót élvezve – nekem nagyon jól esett a kávé és a szendvics, melyeket teljesen színes bőrű bevándorlókból álló személyzet szolgált fel.

(Az elismerés változatlan kiváltói) A német vasút pontos működése és állomásainak lüktető mozgású, népességben is színes tömegei talán még erősebb, dinamikusabb, fejlettebb civilizációt tükröztek, mint amit nyolc évvel korábban tapasztaltam. Itt valóban nagyon helye van minden használható, dolgos személynek. A bevándorlók között a képzett kelet-európaiak változatlanul a „liblingek”. De a nem európaiak egy részénél is látható valamilyen mértékű, működő beilleszkedés. A München–Hamburg expressz útján lenyűgöző volt Stuttgart–Mannheim között a 200 km/óra fölötti száguldó sebesség. Tetszett Stuttgartnál a régi Krisztus-kereszt és az új szélkerék társulása az egyik hegy tetején. A borászati kongresszus tudományos színvonala és szervezettsége lenyűgözően volt tanulságos. Különösen nagy hatással volt rám a neustadti borászati egyetem igazgatójának előadása arról, hogy „a tudomány mivel segítheti a rajnai rizling ikonikus jellegének megőrzését a jövőben”. (Ilyen előadások kellenének a „tokaji bor” jövőjét illetően is!) A borászati kémia fő irányzatát jelenleg az egyes aromát és illatot meghatározó molekulák azonosítása jelenti. A feladat nagyságát jellemzi, hogy egy „nagy borban” – mint például az aszúban – több mint kétezer molekula van. A tudományos programon kívül egy szervezett csoportos kiránduláson három nagyon emlékezetes élményt gyűjtöttem. Az elsőt Ludwigshafenben, a most egészen alacsony vízű Rajna partján, a BASF (Badeni Anilin és Szódagyár) nevű világhírű vegyészeti gyáróriásban, ahol lát-

tam olyan laboratóriumot, melyben a bemutatót tartó vegyész szerint „minden ismert molekulát ki tudnak mutatni”. Azért hívtak oda bennünket, mivel szorosan együttműködnek a borászokkal is. A második figyelemre méltó hatást rám a „borkóstoló” borásza tette, aki a 12 borának hangulatos bemutatását angol nyelven és PhD tudományos fokozat birtokában tette. A harmadik, a legszemélyesebb történetem az, hogy a kiránduló buszon mellém ült a bordeaux-i egyetem vegyészprofesszora, és érdeklődött a munkáim iránt. (Nagy tisztelője a tokaji aszúnak). Ezután, a legnagyobb elismerésemre, a kóstolás után visszamondta a hozzánk ülő neustadti főszervezőnek mindegyik bor élvezeti értékét és kémiai jellemzőjét. A közöttük kialakult szellemi kapcsolat erejét fokozta a német professzor feszült érdeklődése, amivel hallgatta a beszámolót. Ekkor ismertem fel, hogy ritka ajándékot kaptam. Megértettem, hogy Európa két vezető borászati vegyésze számára minden egyes bor fontos és jelentős. Minden érzékelhető, megismerhető tulajdonság (jó vagy rossz) tanulságos a borászati tudomány számára. Csendesen elszégyelltem magam a „jópofáskodó” viselkedésem miatt a borkóstolón... A francia professzorral folytatott beszélgetéseimnek volt még két, kölcsönösen személyes eleme. A közleményeim másolatainak átadása mellett módom volt elmesélni neki a Szlovákiához került Tokaji borterületek pontos történetét 1920-ból. Emellett Bordeaux-val kapcsolatban szerettem volna jelezni a szépirodalmi tájékozottságomat, és megemlítettem Montaigne és Montesquieu nevét. Ő hozzátette, hogy még Mauriac is a város írója. Hálás vagyok ezért. A nyáron csak francia elbeszélőket olvastam, elsőként Mauriac-ot.

(*A kongresszuson kívül*) Szerencsés, jó döntésnek bizonyult részemről, hogy négy éjszakára szállásként szobát egy Neustadttól 10 kilométer távolságban levő, Mussbach nevű, „igazi” borászfaluban foglaltam, amely a 80 kilométer hosszú, történelmi „Weinstrasse” egyik gyöngyszeme. Innen jártam a kongresszusra remek vonatösszeköttetéssel. Érkezőkor meglepett, hogy a csinos szobában, de az egész panzióban nem volt légkondicionálás a kezdődő, országos energiaspórolási parancs betartásaként. A faluban nagyon jól éreztem magam. A gondozott szép település ötvözte a nemes történelmi és az értelmes jelenkori hatásokat. Valódi, hagyományos, „bor alapú” étterme kettő volt. Mindkettő nagyon hangulatos, jó konyhával, „saját” borkínálattal és nagy szőlőfürtöktől roskadó lugasokkal. Megismerhettem itt a felejthetetlen „rajnai rizling” bort. (Beethoven is ezt szerette...). A szomszédos Bad-Dürkheimben pedig a Rajna-Pfalz hagyományú vacsorához a vidék másik fő borát, a Pinot Noirt kóstoltam meg, amely szintén remek volt. Itt, a múzeum teremőrének beszéltem gróf Leiningen-Westerburg Károly aradi hősről, mikor megismertem a Westerburg család szerepét a város történetében. Nagyon hálásan fogadta ezt az információt.

Bad Dürkheimben századokig jelentős zsidó közösség élt, amely mára eltűnt. A szép emlékhelyen gondoltam Emil Durkheimre, a kedves szellemi támaszomra, a vallásszociológia francia megalapítójára, akinek gyökerei kapcsolódhatnak ide. Az este tanulsága volt még, hogy egy II. János Pál pápára emlékeztető, idős, mozgássérült, de nagyon bölcs „borívó” társtól hallottam az étteremben először a „legkeményebbnek” tartott német dialektust, a „bad dürkheimit”.

A nagy eleganciájú záróest a város hegyen épült történelmi várkastélyában volt, ahová buszokkal vittek bennünket. A korlátlan pezsgős állófogadás az udvaron zajlott, gyönyörű környezetben. Később a több száz fős vacsorára bent, hatalmas termekben terítettek. Minden volt itt, ami „gut und teuer”! Félóránként vödörökben hozták az újabb és újabb drága borosüvegeket. A pompás élvezeti hatások között azonban valami nagyon lényegi hiányzott, hogy valóban teljesen jól érzem magam. A szellemi és lelki társ! Én jöttem el legelőször...

Kezdttem nagyon idegennek érezni itt magam. Ebben benne volt, hogy egyedüli magyarként, társ nélkül voltam, bár kedves, fiatal, nemzetközi (olasz, francia, finn, spanyol, ausztrál) asztaltársaságban ültem. Társaim tájékozottsága a környező világ helyzetéről erős agymosás hatásait mutatta. Informáltságuk, műveltségük eltért az enyémtől. A lent várakozó három busz vezetőitől azonban kaptam valós tapasztalatokat tükröző szavakat a körülményeik változásáról. Olyan elkeseredett kritikát hallottam a kormányuk, de főleg a „Zöldek” és Brüsszel iránt, amelyet még nyugat-német területen német szájból korábban sosem. (A „kelet-német” szövegeket már ismertem). Az esti órákban tévéprogramokat próbáltam követni. A tartományi, de főleg a központi tévéadások brutális egyszerűséggel hirdették az átmeneti nehézségek megoldásának biztos ígérését. Az egyik miniszter például emelt hangon szó szerint ezt mondta egy érdeklődő kérdésre: „Ez a Német Szövetségi Köztársaság! És a Német Szövetségi Köztársaság minden nehézséget megold!”

Milyen szembetűnő változásokat tapasztaltam a hétköznapokban a nyolc évvel ezelőtti emlékeimhez képest? Első nyilvánvaló változás az „utca” színesebbé válása. A különböző bevándorlók jelenléte nemcsak „észrevehető”, hanem már jelentős hányadot képvisel. A legszebb bevándorlók az ukrán nők és lányok! Olyan két szőke, fehér ruhás „mesekirálynőt” láttam a neustadti állomáson, hogy nem hittem a szememnek. Nyugodtnak, boldognak látszottak! Örültem ennek. Erősödött ugyanakkor a nyilvános „melegedés” is. Az első mussbachi vacsorám alkalmával például a szomszéd asztalnál az étkezésüket megszakítva két 20 év körüli, sportos fiú „szájon kapta egymást,” és diadalittas, hosszú, zafitos „smárolással” jelezték környezetüknek és a társaságukban lévő, velük egykorú lánynak, hogy ők „mások”. Ez túllépte az ingerküszöbömet. Ugyanakkor nem tagadom a szimpátiámat a két olasz hölgy iránt, akikkel közös buszon utaztam a zárófogadásra a várba. Mindketten feltűnően alacsonyok voltak. Szoros belső összetartozás sugárzott a hallgatásukból is. A pár fiúsan öltözött szőke tagja kissé magasabb volt, mint a fekete hajú társa, akinek különös arca belőlem fájdalmas részvétet váltott ki. Pózmentes és győzelmes összetartozásuk ezért megértést és elismerést váltott ki belőlem.

A hazautazásom szerencsésen sikerült egy késő esti Lufthansa-járatral Frankfurt am Mainból. Ám az események, részletek valóságában általánosan érvényes, szomorú tendenciák is felismerhetővé váltak! Ez a repülőtér, mely Európa büszkesége volt nagysága, ragyogása és magas fokú szervezetsége okán még néhány éve is, most járatait csökkentve, halvány kivilágításban, szűk szolgáltatást kínálva, nagy káoszban igyekszik különböző improvizációs trükkökkel, lényegesen alacsonyabb szinten működni valahogy. Szimbolizálta kicsit a jelenlegi Németországot!

A repülőgépen próbáltam számvetést készíteni az útról, amely nekem végül is szakmailag és emberileg nagyon hasznos, tanulságos és kellemes volt! A jövőt sejtő, általános közérzetem azonban valami nagy félelmet, koncentrált bizonytalanságot ismert fel ebben a háborús közegben, migrációs válságban, járványveszélyben, vad aszályban, erdőtüzek között, és az arrogáns ideológiák buta vakságában. A „Rossz” kézzelfogható erősödésének jeleit éreztem „német földön” és a tágabb világban egyaránt! Beleborzadtam! József Attila Szegeden, a még dús vizű Tisza, de mára már szikkadó táján írott szavai jutottak eszembe 1925-ből: „Nem én kiáltok, a Föld dübörög, Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a Sátán...”¹

JEGYZET

1 József Attila: *Nem én kiáltok. Összes Versek és Műfordítások*. Szerkesztő Bálint György. Budapest, 1941, Cserépfalvi, 66. o.

Kontinensnyi távolságra

A Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* című kismonográfia-sorozatában Márkus Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész, az MMA Művészetelméleti Tagozatának tagja szerkesztésében Ágh Istvánról, Gál Sándorról, Cseres Tiborról és Szilágyi Istvánról szóló köteteket is olvashatott már a nagyközönség. Ám Márkus Béla ennél jóval korábban is foglalkozott Szilágyi István életművével. A Debreceni Egyetemi Kiadó 2003-ban jelentette meg *Tanulmányok Szilágyi Istvánról* című kötetét, amelyben az azóta a Nemzet Művésze címmel is kitüntetett író alkotásait vizsgálva kísérletet tett az alkotói pálya egyes állomásainak egységként történő bemutatására. A szerző 2018-ban újabb könyvvel jelentkezett az MMA Kiadó már említett sorozatában, Szilágyi István életművét fókuszba helyezve. A majdnem öt évvel ezelőtti kötet szép gesztusként, az író nyolcvanadik születésnapjához kapcsolódva látott napvilágot. Ebben kiemelten foglalkozik a *Kő hull apadó kútba* (1975) és a *Hollóidő* (2001) című nagyregényekkel.

A jelen írásban tárgyalt *Távolodó jégtáblákon* című kötetben Szilágyi válogatott publicisztikái olvashatók. 1963-tól 2010-ig, vagyis majdnem ötven év alatt felhalmozódott újságírói tevékenységének esszenciáját veheti kezébe az olvasó. Szilágyi Istvánnak – mint ahogyan Márkus Béla írja – egyetlen munkahelye volt, a *Helikon* folyóirat. Az itt eltöltött évek alatt számos műfajban lehetősége volt megfogalmaznia gondolatait, úgy a különböző riportokban, mint kommentárookban, esszéikben, jegyzetekben és kritikákban is.

Márkus Béla szerkesztői utószavában visszatekint az író pályájának kezdetére, és felidézi, hogy az egykori pártállami időkben az újságnak mint propagandaeszköznek az osztályharcot kellett szolgálni, s így a munkásnegyedből származó Szilágyi ezért is kerülhetett szóba a lapnál, még a jogi doktorátus megszerzése előtt. A kezdeti sikerek után – *Ahol nem történik semmi* című novellájával első díjat nyert a Román Népköztársaság kikiáltásának 15. évfordulója alkalmából meghirdetett pályázaton – rendszeresen vártak tőle különböző írásokat. Ugyanakkor ezekben nem használja az akkori „komintern” nyelvezet fordulatait, mint például: „odahatni”, „csapást mérni”. Márkus kiemeli: az újságírói pálya legfőbb ismertetőjegye, hogy rögeszmésen ügyelt arra, miszerint szövegeiben hivatkozási alapként ne tűnjön fel Engels, Marx vagy Lenin neve és a román főtítkároké sem. A kötet szerkesztője fontosnak tartja megjegyezni, hogy az *Egy fiatal fánál* című írás ugyan a pártpropaganda elsődendő terjesztését szolgáló évfordulós megemlékezések jegyében íródott, de mentes a „komintern” nyelv militarista stílusesszkezeitől. Ugyanehhez kapcsolódva olvasható a kötetben, hogy az *Írói tervem* című önvallomás bár egy pártkongresszus alkalmából született (Gheorghiu-Dej 1965-ben Ceaușescu váltotta), mégsem fedezhetők fel benne társadalmi, történelmi párhuzamok, az író ehelyett inkább a természeti képekhez fordul. Szilágyi István *Pogány fohász* című esszéjét Márkus kihívónak értékeli, és mint írja, a proletár osztályöntudat helyett az ehhez hasonló „emberiségtávlátú felfogás” jelenik meg például a *Vasutasok napjai*, *Hegyek, vizek, emberek*, valamint az *Arany a felszínen* című írásaiban is, amelyek bár az agitációs szándékú termelési riportok közé is sorolhatók, Szilágyi István „mégsem lép egy ütemre” a rendszerrel. Egyfajta ironikus, önironikus látásmód is megjelenik publicisztikáiban, amit megalapoz a tantestületek tagjainak rotációja, a káderek állandó vándorlása. Az *Életmód* című írásában javasolja, hogy a terhelt tanerők gyűjtsenek népdalokat vagy méhészkedjenek, és ismerkedjenek meg a fafaragással mint „különös érdeklődési

terület”-tel. Viszonylag későn kezd érdeklődni a magyar nemzetiségű diákok anyanyelvi tanítása iránt, holott Márkus szerint ezt később a legalapvetőbbnek tartotta. A rendszerváltozás idején megjelent publicisztikáiban megfogalmazza, hogy egyetlen magyar kultúra és irodalom létezik, bárhol műveljék is. Márkus Béla *Az időlétra fókain* című írást említve megjegyzi, hogy Szilágyit nem szédítik nemzedéke és saját maga kimagasló művészi teljesítményei. Elfogulatlanul, megértően, tárgyilagosan tekint az előtte járókra, és elnézi, ha az utána „felkapaszkodók” kisbetűvel írják le például Sütő András és Tamási Áron nevét. Ezt követően a *Renegátlástanul 1–7.* című cikksorozat egykor volt vitáiba nyer betekintést az olvasó, s megtudhatja, hogy a Ceaușescu dicsőítő Hajdu Győző a diktátor bukása után megalapította az Együttműködési egyesületet, és a televízió nyilvánossága előtt új szolgáltatattételre jelentkezett. Szilágyi őt diktatúra-edzett közömbösnek nevezi, valamint gátlástalan kalandornak. Márkus Béla felidézti Szilágyi István filmkritikusi munkásságát is. Ezekben az írásokban Szilágyi „untig-sztereotip” helyszínekről, „meglehetősen nyomott kedélyállapotokról” ír. Kitér az elismerések körüli anomáliákra és a „bérfumigátorok csapatára” is. Idegen számára Szabó Istvánnak *A napfény íze* című – mint ahogyan fogalmaz – „típusos globalizáció-kori vállalkozása”. (Hogy Szabó István vagy tucatszámú nemzetközi és sok évtizeden keresztül odaítélt hazai díja mellett Oscar-díjas, BAFTA-díjas, a Cannes-i Filmfesztivál díjait is többször elnyerő filmrendező, Márkus nem tartja fontosnak megjegyezni.) Márkus Béla szerkesztésében az új, 552 oldalas kitévő kötet hat egységre tagolódik. Elején Bartha Balogh Emese és Nagy Sándor Attila Szilágyi Istvánnal készült interjúja kapott helyet, amelyben az olvasó legelőször „Pista bácsi”-ként kerül kapcsolatba Szilágyival. A könyv végén szerkesztői utószó olvasható, s névmutató zárja a kötetet.

Szilágyi István interjúban többször is idézte Camus *A pestisének* sorait, miszerint: „aki még jární bír, az fogja meg a hordágy végét, és cipelje”. Felmerülhet a kérdés, hogy ha a 20. századi erdélyi irodalom jelentős képviselői iránt érdeklődő fiatal olvasó ebből a kötetből tájékozódik Szilágyi István munkásságáról, vajon megfogná-e az ágy elejét?

(Szilágyi István: Távolodó jégtáblákon. Budapest, 2023, MMA Kiadó, 552 oldal)

Martha Rampton¹

Csodákat, ne varázslatot!

Rendkívüli erőfeszítésbe telt, hogy a korakezreszténységet megkülönböztessék a pogány hiedelmek és rituálék finoman hangolt világától.

A kereszténység olyan világban született meg, amelynek kialakult fogalmai voltak egy sokrétű és hierarchiára épülő világegyetemről, amely mindenekelőtt lélekkel és szellemmel volt eltöltve. Az ókori világ legtöbb lakója a kozmikus energiát élőnek képzelte el, ami azt jelentette, hogy a testiség, a szellemség és az erkölcs lényege természetfeletti, ám érző lények seregétől függ. E lények közé tartoztak a démonok, akik a Föld és a Hold közötti térben lakoztak.

A Kr. u. 2. század közepén Szent Jusztinus, más néven Jusztinus mártír elmagyarázta a démonoknak a keresztény gondolkodásban betöltött szerepét. Az Isten fiaí odáig süllyedtek, hogy emberek lányaival érintkezzenek, és ők nemzették az (óriást jelentő) nefilimeknek nevezett gyermekeket. A nefilimek utódai voltak a démonok. Ez utóbbiak uralmuk alá vonták az emberi fajt, háború, házasságtörés, kicsapongás és mindenfajta gonoszság írmagját vetették el. Jusztinus figyelmeztetett, hogy minden pogány isten valójában démon, aki a Földön kísért. Augustinus (Szent Ágoston), észak-afrikai püspök másfajta eredettel állt elő. Ő lázadó

angyalokként azonosította a démonokat, akik Lucifer mellett harcoltak, és ugyanazt a sorsot szenvedték el, mint (a „Beliálként, Belzebubként, Ördögként és a Napcsillagként” is ismert) Lucifer, akit – miután egy sikertelen lázadást szított – Isten kiűzött a mennyből.

Mind a pogány, mind a keresztény eszmévilágban kiemelkedő szerep jutott a démonoknak, de a pogányok számára a démonok jók és gonoszok is lehetek. Istenekre hasonlítottak abban, hogy osztoztak azok halhatatlanságában, de ugyanakkor szörnyű, eszlenen sóvárgások rabjai voltak. A démonok az emberek és az istenek között helyezkedtek el, és őrangyalokként is szolgálhattak. A démonok testtel bíró lények voltak, bár az emberalaknál sokkal könnyebb és felsőbbrendű anyagból alkották őket; gyorsabban tudtak mozogni a halandóknál, képesek voltak a gondolatolvasásra, és könnyedén mozogtak olyan terekben, amelybe az emberi test nem tudott bejutni.

Az egyház szemében minden démon rosszindulatú volt. A keresztények alakváltóként látták a démonokat, akik bujálkodtak az emberi lényekkel, uralmuk alatt tartották az időjárást, megbetegítették az áldozataikat, repültek a levegőben, halottakat testesítettek meg, megjósolták a jövőt, és mindig félelmet keltettek. A 4. századi keresztény író, Lactantius így írt róluk:

„Mivel ezek a szellemek vékonytestűek és nehéz megfogni őket, beférkőznek az emberek testébe, és titokban azok beleibe is bejutnak, tönkreteszik egészségüket, betegséget okoznak, rémálmokat küldenek rájuk, és értelmüket megháborítják.”

Fontos megjegyezni, hogy a 4. században, amikor Lactantius ezt írta, még nem alakult ki a szuperdémon, azaz a Sátán vagy az „ördög” fogalma. Az érett középkor (kb. 1050–1200) a Sátán csak egy volt a démonok közül, bár egy különösen gonosz példány.

Augustinus volt a legbuzgóbb az egyházatyák közt az emberek és a démonok közti viszonyról szóló teológiai tanítás megfogalmazásában.

---

¹ Martha Rampton a középkori történelem professzor emeritusa és a Centre for Gender Equity (A Nemi Egyenlőség Központjának) alapítója, mindkét funkciójában az Oregon állambeli Pacific Egyetemen. A *Trafficking with Demons: Magic, Ritual and Gender from Late Antiquity to 1000* (Üzérkedés a démonokkal: mágia, rituálé és gender a késő antikvitástól 1000-ig) című könyv (2021) szerzője.

A csodákat Isten engedi meg, és a hitből erednek, nem pedig varázslatok kántálásából és varázsigékből. A nem az Isten dicsőségére történő csodák tiltott varázslatnak tekinthetők, amelyet rosszindulatú démonok család trükkökkel hajtanak végre. Mágia történt, amikor az emberek démonokhoz fordultak, hogy bizonyos cselekedeteket hajtsanak végre, mint például jóslást, megbabonázást, szerelmi mágiát, vihartámasztást és csillagjóslást. A démonok füstből, tömjénből és vérszaggból lakmározta, amely az állatáldozatokból a felhőbe szállt. A démonok vérre vágytak, ezért odacsábításuk érdekében az emberek az alvadt vért vízzel keverték vagy égő áldozatokat mutattak be. Ez a cseleüylet egy olyan szerződést eredményezett, amellyel az emberek a démonokat a saját parancsaik teljesítésére tudták megnyerni. Az áldozati húsból való lakmározás a kultikus szertartásokon nem az egyetlen módja volt a démonok odavonzásának. Bármilyen rituális tevékenység, amely a pogány szertartásokra hasonlított, például a bálványimádás, a megbabonázás, a varázslatok vagy a természetben végzett imádság – függetlenül a szándéktól – mágiának számított. A keresztény egyháznak éberem kellett ügyelnie arra, hogy a gondjaira bízott lelkek véletlenül se kerüljenek kapcsolatba démonokkal.

A korai keresztényeknek abbéli törekvésükben, hogy megkülönböztessék magukat az ókori világban tarka mozaikot alkotó számos kultusztól és hitrendszertől, szembe kellett helyezkedniük a démonokkal, az általuk elősegített varázslatokkal, illetve más vallás híveinek megvető hozzáállásával. Hatalmas feladat volt ez, mivel mindenütt jelen volt a varázslat. A keresztény hitvédők az elején többek között azt vállalták magukra, hogy szembeszálljanak a Jézust és apostolait ért rágalomokkal, melyek szerint azok nem voltak többek, mint sarlatánok, akik kihasználják a tudatlanok babonára való hajlamát. A pogányok azzal vádolták a keresztényeket, hogy csodának tüntetik fel cselvetéseiket. A 2. századi pogány filozófus, Kelszosz (Celsus) úgy beszélt a keresztény csodákról, mint botrányos „csalások” álcázásáról, amelyek kevésbé látványosak, mint a piacon zsonglőrök mutatóványai.

(Semmi sem töltötte el a démonokat nagyobb rémülettel és tartotta őket jobban kordában, mint egy megtisztított templom) A kereszténység és a pogányság alapjait szolgáló metaforák különbözőek voltak és ellentétben álltak egymással. A hely fontossága akkor jelent meg a keresztények számára, amikor új identitásokat és ennek rituális kifejezési módját keresték. A pogányok a természeti világhoz fordultak jelentésért. A keresztény identitás ugyanakkor emberkéz alkotta, megszentelt építményekben, templomokban és kegyhelyekben nyilvánult meg. Az istenimádás új helyének olyannak kellett lennie, ahol a démonok nem érezték jól magukat. Amikor a keresztények megszentelt helyeket hoztak létre, a szertartás helyszínei gyakran a pogány „szent”, azaz kitüntetett helyekkel vetélkedtek, amelyek bőven fellelhetők voltak a természet világában – tavak mellett, fák alatt, szent szikláknál és erdőkben. Bár a közel-keleti és a Földközi-tenger térségében kialakult vallások a templomokra helyezték a hangsúlyt, a zárt térben zajló ceremónia kifinomult koncepciójával, a közember rendszerint nem léphetett be a megszentelt térbe, és a nép jelenlétét kívánó szertartásos vallási tevékenység a mezőkön vagy a templom területén kívül, azaz a szabadban zajlott.

A keresztények egy újfajta teret hoztak létre, ahová a démonok nem mertek belépni, és amely gátat szabott a régi rítusok folytatásának és az általuk támogatott világnézetnek. Ezek a templomok tiszta lapot jelentettek, amelyre a keresztények a szertartás nyelvén írhattak. Az épület az új vallás szimbóluma lett. Többről volt szó, mint pusztán egy helyszínről, amely különbözött a pogány hívek által látogatott helyektől, melyeket démoni isteneik népesítettek be. Ez a helynek a kereszténységre jellemző új koncepciója volt – megtisztítva a démonoktól, annak a különleges teremtő Istennek szentelve, aki nem a démonok teremtményeiben (fában, sziklában, forrásban) van jelen, és nem azokon keresztül kell imádni.

A felszentelő püspöktől rettegve menekülő démonok motívuma ismerős volt a késő antikvitás idején is, amikor a bálványimádás elleni küzdelem nyílt szembenállást jelentett a pogány

kultuszokkal. Csodatévő Szent Gergely imádkozott a helyi templomnál, és másnap reggel a templomszolga egyetlen arra ólálkodó démonnal szembe fordult, hogy belépjen. A keresztény épületek a démonok elleni erődtítmények voltak.

A keresztény és pogány szimbólumok a városfalakon kívüli temetőben található halotti szentélyek tekintetében is eltértek. A halál keresztény és pogány megközelítése élesen különbözött. A pogányok számára a sír rettegett, tisztátalan és kísértetjárta hely volt, amelytől visszariadt az élő. A korai keresztények egy újfajta megszentelt helyet részesítettek előnyben, ahol keveredtek a holtak és az élők, és ezek a szentélyek védve voltak a sír körül kavargó démoni hatalmak beférkőzésétől, mert az Egyház felügyelete alatt álltak. A Kr. u. 4. században Euzébiusz püspök *Konstantin élete* című művében arra szólított fel, hogy a keresztény szent helyek felett emelt pogány templomokat le kell rombolni és keresztény szentélyekkel kell helyettesíteni. Siránkozott, hogy Hadrianus császár és a „démonok egy törzse” megszenteltetett egy keresztény szent helyet azért, hogy Krisztus sírja fölé templomot épített a „tisztátalan” Aphrodité tiszteletére, és „bemocskolt és beszennyezett olárokon szennyes áldozatokat mutatott be”.

A halál sajátos keresztény megközelítése központi szerepet töltött be a pogányok ellen a kulturális dominanciáért vívott harc során. A pogány és a keresztény halálalfogás gyökeres különbségei ellenére hasonlóságok is voltak, és ez utóbbiak megnehezítették az új vallás abbéli törekvéseit, hogy egyedülneked állítsa be a nézeteit.

A szellemidézés az ókorban arra a gyakorlatra vonatkozott, hogy életre hívták a halottat azzal a céllal, hogy megtudakolják a jövőt. A pogány művek úgy mutatják be a halottakkal való kapcsolatba lépést, mint ami háborzongató és visszataszító, de ha ez óvatosan történt és a megfelelő cél elérését szolgálta, akkor helyénvaló volt. A halottak újraélesztése olyan hatalmas teljesítmény volt, amely a kozmikus erőkkel való rendkívüli összehangoltságot követelt meg, és az ilyen együttműködés körültekintő gondossággal végrehajtott szertartások közepette valósult meg biztonságosan. Például a 2. századi pogány filozófus, Apuleius az

Aranyszámár című regényében elmesél egy történetet Thelyphron holttestéről, akit Zatchlas egyiptomi próféta időlegesen feltámasztott, hogy az elhunyt megoldja hirtelen halálának rejtélyét.

Thelyphron nem sokkal annak előtte házasságot kötött, de hamarosan meghalt. Ahogy Thesszália városán keresztül kanyarog temetési menete, elterjed a hír, hogy felesége ölte meg méreg és „gonosz varázslatok” segítségével. Az asszony tiltakozik, a tömeg pedig úgy akarja dűlőre vinni a dolgot, hogy megkéri Zatchlast, idézze meg a sírból a szellemet egy rövid időre, és keltse életre a testet olyannak, amilyen a halál előtt volt. Zatchlas beleegyezik. A feltámasztást azzal kezdi, hogy egy gyógynövényt helyez a hulla szájába és mellkasára. Aztán keletre fordul a pap, és csendesen imádkozik a fenséges naphoz, kérve, hogy adjon a testnek még egy kis haladékat. Az ingerült holt ember visszatér az életbe, és arra panaszkodik, hogy már éppen vitte át a révész a Styxön; megkérdezi, hogy miért rángatták vissza az élők közé, és könyörög, hogy hagyják visszatérni örök nyughelyére. Az árny akkor megerősíti, hogy a felesége gyilkolta meg. Ebben az esetben elég nyomós indíték volt a halottal történt interakcióra, és körültekintő, egyszerű szertartás és csendes ima kísérte.

(A pogányok számára a keresztény vallás- gyakorlat kegyetlennek és kannibalisztikusnak tűnt) A pogány halottidézés másfajta és vérfa-gyasztó esete az első századi római történetírótól, Lucanustól ered. Ebben a történetben Lucanus Ericthónak, egy médiumnak a bűbájosságát írja le, aki megidéz egy szellemet a sírból, hogy felfedje Pompeius konzulnak (aki Kr. e. 48-ban halt meg) annak a közelgő csatának a kimenetelét, amelyet a (Kr. e. 44-ben elhunyt) Julius Caesarral fog vívni. Lucanus így ír:

„[A médium] kiválasztott egy hullát, és nyakára hurkot kötve húzta magával, a hurokba pedig egy kampót szúrt... Ezután friss sebeket kezdett szurkálni a holttest mellkasába, amelyeket forró vérral töltött meg... [Erictho ezt motyogta:] „Soha nem kántálok ezeket a varázsigéket, amikor emberhúsból böjtölök.” ...

Felemelte a fejét és habzó száját, és meglátta maga mellett a temetlen holttest szellemét ... [A] halott ember minden ízében remegett; az inai megfeszültek, és felállt, de nem lassan vagy négykézláb felemelkedve, hanem kipattant a földből, és ott állt felegyenesedve.”

Erictho története jól megragadja a halott-idézésből való rettegést és viszolygást, amelyet a pogányok éreztek nemcsak a varázslattal, hanem a halandósággal szemben is. A jelenet a halál rútságáról szól, amelyről a rómaiak úgy tartották, hogy átkot hoz és beszennyez. Ez a félelem formálta a pogányok keresztényekről alkotott nézeteit, akik úgy tűnt, szerették ízlelgetni a halált. Előszeretettel látogattak temetkezési helyekre, ünnepelték az elhalalozás napját, példaképeként emlegették a mártírokat (és nagy becsben tartották testrészeiket), továbbá Jézusról mint hősies alakról olyan történeteket adtak közre, hogy képes visszahozni a halottakat a sírből. Visszataszító volt a pogányok számára, hogy a keresztények ennyire keresték a halál közelségét. Úgy sejtették, hogy a vallás új beavatottjai emberhúst ettek, amikor a húsvéti szertartás alatt a halott Jézus testét és vérért fogyasztották.

A késő antikvitás idején Jézust és követőit sokan nekromantáknak – halottidézőknek – tartották. Ezt a felfogást az egyházatyák korszakának néhány legnagyobb elméje következetesen elutasította. Egy tekintetben a pogányoknak igazuk volt: Jézus új értelmezést adott a halálnak, és a keresztények valóban másként viszonyultak az elhunytakhoz, mint politeista felebarátaik. Míg a legtöbb pogány kultusz rettegett a halottaktól, kerülte és elégette őket, a keresztények gyengéd és kölcsönösen előnyös kapcsolatot alakítottak ki azoknak a szellemeivel (és bizonyos esetekben a testi maradványokkal), akik a halandóság síkján megszűntek létezni. A 2. századra, ahelyett, hogy a keresztények a városhatáron túli területre kiközösítve temették volna el halottaikat, inkább felkeresték szeretteik maradványait.

Az elképzelés, miszerint a holtak újra életre kelhetnek, a keresztény hit központi tétele volt. Jézus feltámadása után biztosította az emberiséget, hogy örök életük lehet. Máté evangéliumában Jézus hatalommal ruházta fel tanítványait, hogy kövessék csodatételeiben, köztük a halottak

feltámasztásában. János evangéliumában Jézus feltámasztja Lázárt, aki már négy napja halott volt: E szavak után hangosan beszélt: „Lázár, jöjj ki!” S a halott kijött. Lába és keze be volt pólyázva, az arcát meg kendő fődte. Jézus szólt nekik: „Oldjátok fel, hogy tudjon járni.”²

A keresztények számára könnyű volt különbséget tenni a között, hogy Jézus pusztán irgalmasságból támaszt fel egy halottat és az olyan gonosz lelkek, mint például Erictho tettei között, aki visszacibál egy megölt katonát Hádész birodalmából jövőndőlés céljából, bosszú és személyes haszonszerzés vágyától hajtva. Erictho a lelket annak akarata ellenére hozta vissza az élők világába, nem annak saját javára, hanem hogy csillapítsa azok félelmeit, akik Erictho szolgálatait igénybe vették. Erictho világa kapzsi, véres és természetellenes volt. Az árny visszariadt korábbi testétől, és csak fenyegetésre lépett vissza belé, és akkor is nagy fájdalmak árán. A szerencsétlen katona nem az élet ajándékát kapta meg, hanem egy fájdalmas és keserű visszazökkenést a nem kívánt tudatosságba. A Jézus által véghez vitt feltámasztás spontán, altruista, szeretetteljes, önzetlen módon történt.

Erictho növényeket, mérgeket, kannibalizmust és varázsigéket magában foglaló rituálékat alkalmazott, míg János evangéliumában a rítus egyszerű módon, fegyelmezetten, szavakkal történő megfogalmazás. Ugyanez mondható el a Zatchlas által végzett rituáléről is, azonban különbséget lehet tenni Jézus és a pogány pap által végzett újjáélesztés között. Zatchlas a halottat azért keltette életre, hogy az elárulja a jövőt, és az indíték jogos volt, de a keresztény gondolkodás szerint a cselekmény démoni jellegű, mivel a pap olyan információkat keresett, amelyek túlmutatnak az emberi tudás határain. Ellenben Jézus Lázár iránti jöttéte az Úr által végrehajtott csoda volt – Jézus nem várt cserébe semmit. A mágia a csodával ellentétes a mindkettő megvalósításához szükséges hatalom forrása miatt. A csodás feltámadás és a nekromantikus – szellemidéző – újjáélesztés között azonban nem lehet egyértelmű különbséget tenni.

2 <https://szentiras.hu/SZIT/Jn11>

(*A zsidók és a pogányok rendszeresen varázslónak ábrázolták Jézust*) A nem keresztény feltámasztásokról szóló beszámolók győtrelnet jelentettek a keresztény vallás híveinek. A csodatételek alapvető részét képezték annak, amelyre a keresztények hitelességüket alapozták, és az a tény, hogy sok pogány szent ember állította, miszerint képes visszahozni a holtakat az életbe, a kibontakozó vallás és uralkodó pogány kultuszok közötti vetélkedést eredményezett. A Kr. u. 4. században egy Hieroklész nevű tartományi kormányzó azzal a céllal, hogy becsmérelje Jézust és a keresztény mozgalmat, írt egy értekezést a Tianai Apollónioszról, egy püthagoreus mágusról, aki az 1. században élt, és csodatévő hatalma volt, amellyel meggyógyította a betegeket, megjósolta a jövőt és feltámasztotta a halottakat. Hieroklész összehasonlította Apollónioszt és Jézust, mégpedig Jézus kárára. Jézus csodáit szemfényvesztő és olcsó mutatványoknak állította be – amelyekre bármelyik utcai mutatványos képes lenne.

Értekezésében Hieroklész leír egy feltámasztást, amely Apollónioszhoz kötődik, és nagyon hasonlít Jézus csodájára. Egy alkalommal Apollóniosz életre kelt egy leányt, akit visznek a sír felé, pusztán csak érintéssel és néhány szóval, igen hasonlóan ahhoz, ahogyan Jézus feltámasztotta az éltelenen Lázárt. Sem Apollóniosz, sem Jézus tetteihez nem kellett nagyszabású szertartások vagy rituális anyagok, például nyál, vér vagy hajszájak. A nem keresztények Apollóniosz csodáit általában Jézuséval vetették össze. Még a 4. században is utalt arra Augustinus, hogy egyesek Apollóniosz csodáit Krisztus csodáival együtt dicsérték. Az összehasonlításban az volt a bökkenő, hogy a keresztények Apollóniosz hatalmát démoninak, Jézusét pedig isteni csodának tartották.

A korai keresztényeket nagyon érzékenyen érintette, amikor mások nekromantiáért marasztalták el őket, minden bizonnyal azért, mert a halottidéző mesterkedés hatékonysága az alsóbb szférák démonjain nyugodott, de azért is, mert igyekeztek megkülönböztetni magukat az ókori világ számos más vallásától és hiedelemrendszerétől. A keresztény szerzők fáradhatatlanul dolgoztak azon, hogy megvédjék különösen Jézust és általában a keresztényeket a *maleficium*

(gonosz varázslat) vádjaival szemben. Az egész kora középkorban (Kr. u. 500–1000 körül) a keresztény írók végig ragaszkodtak ahhoz, hogy a szent életű férfiak és nők hatalmának nem a Hold és a Föld között ólálkodó démonok, és nem a bonyolult rítusok, hanem a hit, az egyszerű keresztény szertartások és végső soron egyedül Isten jelenti a forrását. A bonyolult szertartások egyenlők voltak a démonizmussal.

Egy korai [akár egyfajta regénynek is tekinthető, Római Szent Kelemen által írt] keresztény szövegben, a *Felismerésekben* (*Recognitiones*) az apostolok ismételtelen olyan helyzetbe kerülnek, amikor kénytelenek megvédeni Jézust és önmagukat a mágiával kapcsolatos vádakkal szemben. A szöveg egyik története szerint Jakob elküldi Pétert Cezáreába, hogy bizonyítsa be a magát Jézus Krisztusnak kiadó Simon Mágus nevű varázsló hamisságát. Egy Nikéta nevű szereplő megkérdőjelezi, hogy különbséget lehet tenni Jézus csodái, valamint az evangéliumokban megfogalmazott isteni állításai és azok között, amelyeket Simon Mágus és a hamis próféták általában előadnak. A válasz váratlan helyről érkezett Nikéta kérdésére. Máténál és Lukácsnál a szűztől való születés bizonyítja Jézus kiemelkedő és egyedülálló tekintélyét más vándorprédikátorokkal és gyógyítókkal szemben. E két evangéliumi szakasz patrisztikus kori [keresztény egyházatyák általi] értelmezése szerint Mária szüzessége volt a legfontosabb jele annak, hogy Jézus nem pusztán egy újabb próféta, hanem az Immánuelnek [’Velünk az Isten’] nevezett Krisztus. Jézus isteni mivoltának legnyilvánvalóbb bizonyítéka volt, hogy szűztől született, és ezzel beteljesítette az ószövetségi próféciát. A keresztények azért helyezték előtérbe ezt az érvet, legalábbis részben, mert az ókori világ tele volt szent emberekkel, prófétákkal és mágusokkal, akik csodákat tettek, beleértve az emberek sírból való feltámasztását is; ez semmiképpen sem volt egyedülálló jogcím. De egy ősi prófécia beteljesülése, amely egy szűz szülésével kapcsolatos, kiemelte a vallást a közönséges varázslás köréből.

A keresztények borotvaélen táncoltak az újjaélesztés kérdésében. A legkorábbi keresztény teológusok egyöntetűen egyetértettek pogány

felebarátaikkal abban, hogy gonosz dolog az elhunytakat felhasználni (vagy megpróbálni felhasználni) arra, hogy akár jósoljanak, akár aljas célok érdekében kiaknázzák a halál határszerű állapotának hatalmát. Az újraélesztett holttestekkel foglalkozás a démonokkal való legrosszabb fajta „trafikálást” jelentette. Jézus és a környezetében lévő férfi követői mégis feltámasztották az elhunytakat, és minden keresztény tiszteletben tartotta az elhunyt szentek szellemét és testi maradványait, és meghitt kapcsolatot ápolt ezekkel a különleges halottakkal. Végül a szószékről elhangzó prédikációk és a gyóntatószékben zajló magánbeszélgetések nyesegetései révén a keresztény értelmiségieknek sikerült meggyőzniük a megtérteket arról, hogy a keresztény feltámadás különbözik a halottidézéstől.

Ugyanabban az időben, amikor a papságot egyes érzelmek töltötték el a szertartásokkal kapcsolatban azoknak a pogánysággal való kapcsolatuk miatt, az egyház éppen saját, jámbor rítusokból álló „szótárának” kifejlesztésén dolgozott, amelyet minden keresztény alkalmazhatott a démonokkal kacérkodó pogány szokások helyett. A keresztvetés, a megkeresztelés és az ördögűzés mind-mind azzal a sajátos erénnyel rendelkeztek, hogy távol tartották a démonokat.

Az egyik legkönnyebben kezelhető szimbólum a rituális keresztvetés volt. Az ősegyházban uralkodó, a bonyolult szertartásokkal szembeni általános előítélettel összhangban a keresztvetés egyszerű volt, és napi szinten alkalmazták. A kereszt rajzolása mint jel vagy szimbólum Krisztus feltámadására és az emberiség megváltására utalt, és nem adott teret a beférkőző démonoknak, mint esetleg más jelek, sőt, épp ellenkezőleg: a keresztvetés cselekedete a démonok elűzését szolgálta. A legkorábbi egyházi írásoktól kezdve a keresztényeknek előírták, hogy – más babilóniai rontástól védő praktikák helyett – a kereszt szimbólumának rajzolása révén hatástalanítsák a gonoszt, és biztosítsák a személyek és a vagyon védelmét. A 3. századi Tertullianus így ír *A koszorúról* című művében: „Minden lépésnél és mozdulatnál, amikor belépünk valahová vagy távozzunk, amikor öltözködünk, felvesszük cipőnket, a fürdőben, az asztalnál, gyertyagyújtás alatt, amikor lefekszünk vagy leülünk, bármit teszünk,

homlokunkat a [kereszt] jelével jelöljük meg.”

A 4. századi Kirill, Jeruzsálem püspöke azt mondja nagybőjti homíliájában, hogy a kereszt ...rettegessel tölti el az ördögöket ... Mivel amikor meglátják a keresztet, a Megfeszített jut róla eszükbe; félnek attól, aki „széttiporta a sárkányok fejét”.

(Csakis Krisztus képes, megszentelt papjai által munkálkodva, meggyógyítani az egész embert)

A kereszténység alapvető beavatási rítusa a keresztelés volt, amely az ólálkodó démonok elleni védelemként működött, és gazdag volt Istenhez szóló és bensőséges szertartási elemekben. Jó esettanulmányként szolgál arra, hogy lássuk, hogyan zajlott az identitásért folytatott korai küzdelem a rituálék mezején. A kereszttségben a leglényegesebbet jelentő „újjaszületés” központi eleme volt az ellene mondás a gonosznak. A démonok a vízben lakoztak és a vizes helyeket szerették, így a keresztelőmedence tisztító ereje eleve szembeszállt a démonokkal. A kereszttség szentsége magában foglalta az ördögűzést, a sáttánnak való kifejezett ellene mondást és a parancsot, hogy „távozzon minden gonosz lélek”. A [gonosz] megtagadása a helytelen rituálék elhagyásával ért fel; a katekumennek azt kellett mondania: „Megtagadlak téged, Sátán, és minden közbenjárásodat [megjelenésedet vagy rítusaidat] és minden cselekedetedet”. Ahelyett, hogy a keresztény szokások a démoni hatalomra támaszkodtak volna, inkább küzdöttek ellene. Továbbá megnyugvást hoztak, és a mágiától áthatott pogány rítusok ellenpontozására szolgáltak, míg a túlzott szertartásosság és az izléstelen tárgyakkal való bonyolult mesterkedések (amelyek egyáltalán nem voltak jellemzők a keresztelkedésre) sértették a korakeresztények érzékenységét az Istenhez való helyes közeledés szempontjából.

A latinban az „egészség” (*salus*) szó jelentheti az üdvösséget is, és mivel a test és a lélek épsége összefonódott, a lelki és testi jólétet továbbra is a gyógyítás nyelvén fejezték ki. A papságról és a szentekről úgy gondolták, hogy imák, áldások és csodatévő gyógymódok formájában a leghatékonyabb gyógyszert kínálják. Második legjobb választásnak ott vannak a világi orvosok, de a

mágia soha nem volt elfogadható lehetőség a gyógyulásra. A mágiát használó testi gyógyítók veszélyeztették a lelket, és végső soron önpusztítók voltak, még ha rövid távon használtak is. A korai egyház különösen érzékeny volt a pogányok orvoslási képességeire, mert a lelképásztorok úgy érezték, hogy nyájaik számára döntő fontosságú annak megértése, hogy bár más istenek (démonok) meggyógyíthatják a testet, csak Krisztus képes, az ő megszentelt papjai által munkálkodva, az egész embert – testét és lelkét – egészségessé tenni, és ezt a jóllétet a túlvilágra is általörökíteni.

A legkorábbi keresztény írások a gyógyításról szóló diskurzust az új vallás előnyeinek leírására használják, és Jézust vagy az egyházat, mint „orvost” állítják be. Egyes kontextusokban ez a jellemzés metaforikus volt, de épp ilyen gyakran szó szerint is értették. Az ima, a bűnbánat, a szentekhez való könyörgés és a jámbor élet valóban gyógyító hatásának számított. Augustinus is írta: „Ahogyan a testnek való gyógyszerek, amelyeket emberek alkalmaznak más embereken, csak azoknak használnak, akikben az egészség helyreállítását Isten végzi, aki nélkülük is képes gyógyítani.” Augustinus kifejtette, hogy mind a szellemet, mind a testet Krisztus tudja a legjobban „megtisztítani”, aki jobb orvos, mint az orvosok vagy a varázslók. Maga Jézus neve, ha kimondják, elűzi a démonokat és biztosítja a gyógyulást. Tertullianus megerősítette, hogy a démonok feletti minden uralom és hatalom a „Krisztus” szó kimondásából ered.

A gyógyászat területén a varázslatok és a babonák elleni keresztény harc hosszú ideig tartott. Az új vallás számára nem volt könnyű kiirtani azokat az ősi gyógyítómódokat, amelyeket általában intím és félig-meddig magánjellegű környezetben alkalmaztak: otthon és a kolostorokban. A hagyományos pogány gyógyítómódok időtállósága és az azokat közvetítő szövegek létjogosultságot kölcsönöztek azoknak a rítusoknak, amelyek generációkon át megtartották az embereket. Mivel az egyház magának vindikálta az egészség őrzőjének vágyott szerepét, ez rivalizálást váltott ki az egyházi és a pogány kultuszok között, mivel bizonyos istenségek mindig is gyógyítók voltak. A gyógyító istenségek közül a leghíresebb a görög Aszklepiosz

isten volt. A gyógyító kultuszok közül az ő szektája különösen versenyképes ellenfelet jelentett a keresztények számára a gyógyítás miatti ádáz vetélkedésben. Jusztinusz mártír azt állította, hogy a démonok azért álltak elő Aszklepiosz „mítoszával”, hogy kétségbe vonják Jézus gyógyítói erejét. Jusztinusz azt állította, hogy az ördög annyira félt Jézus népszerűségétől, hogy a „Főgonosz” megteremtette Aszklepioszt, hogy az evangéliumokat utánozva kijátssza az embereket üdvösségükből.

A kereszténységnek végül sikerült a Római Birodalom világában elérnie, hogy az egyedüli legitim vallás legyen. Az uralomért folytatott küzdelem azonban hosszú volt és fáradságos. Az egyháznak szembe kellett szállnia egy ősi, finoman kiépített és igényes népszerű kultúralis rendszerrel, amelynek a démonok és a mágia is részét képezték. A kereszténység sikere részben annak volt köszönhető, hogy a szertartások olyan új és alapos rendszerét alakította ki, amely összhangban volt a saját világnézetével.

(AEON Magazine)

Benjamin Weiser³

Ez történik, ha az ügyvédünk
ChatGPT-t használ

Egy ügyvéd, aki egy légitársaságot beperlő férfi ügyében járt el, mesterséges intelligenciára támaszkodott a bírósági beadvány elkészítésében. A dolognak nem lett jó vége.

A per a szokásos módon kezdődött. Egy Roberto Mata nevű férfi beperelte az Avianca légitársaságot, mert állítása szerint megsérült, amikor

---

³ Benjamin Weiser a manhattani szövetségi bíróságok munkájáról tudósító riporter. Büntetőjoggal foglalkozik oknyomozó-tényfeltáró riporterként. Mielőtt 1997-ben csatlakozott a The Times-hoz, a The Washington Post munkatársa volt. @BenWeiserNYT

egy fém zsúrkocsi nekicsapódott a térdének a New York-i Kennedy Nemzetközi Repülőtér felé tartó járaton.

Amikor az Avianca arra kért egy manhattani szövetségi bírót, hogy ejtsék az ügyet, Mata ügyvédje hevesen tiltakozott, és tízoldalas beadványt terjesztett elő, amely több mint fél tucat hasonló bírósági határozatot tartalmazott. Ott volt a *Martinez vs. Delta Air Lines*, a *Zicherman vs. Korean Air Lines* és természetesen a *Varghese vs. China Southern Airlines* esete, azoknak a szövetségi jogról és „a feltétel nélküli felfüggesztés elévülési időre gyakorolt késleltető hatásáról” szóló szakszerű megvitatásával együtt.

Csak egy volt a bökkenő: senki – sem a légitársaság jogászai, de még maga a bíró sem – volt képes fellelni a beadványban idézett és összefoglalalt határozatokat és hivatkozásokat. Ennek pedig az volt az oka, hogy mindent a ChatGPT talált ki.

A jelentést készítő ügyvéd, Steven A. Schwartz, a Levidow, Levidow & Oberman cég munkatársa a bíróságra bízta magát, és eskü alatt tett nyilatkozatban állította, hogy a mesterséges intelligencia-programot használta jogi kutatásaihoz – „egy olyan forrást, amelyről kiderült, hogy megbízhatatlan”.

Schwartz, aki három évtizede gyakorolja ügyvédi hivatását New Yorkban, elmondta P. Kevin Castel bírónak, hogy nem állt szándékában megteveszteni a bíróságot vagy a légitársaságot, továbbá, hogy korábban soha nem használta a ChatGPT-t, és „emiatt nem volt tudatában annak, hogy a mesterséges intelligencia segítségével felkutatott jogi esetek tartalma esetlegesen valótlan lehet”.

Schwartz elmondta Castel bírónak, hogy még azt is kérte a programtól, hogy igazolja, valódi esetekről van szó. A ChatGPT igennel válaszolt.

Schwartz kijelentette, hogy „rendkívül sajnálja”, hogy a ChatGPT-re támaszkodott, és „a jövőben tartózkodni fog tőle, hacsak nem győződik meg annak teljes körű hitelességéről”.

Castel bíró úgy nyilatkozott egy végzésben, hogy „példa nélküli körülmény” elé állították egy olyan jogi beadványban, amely hemzsegett a „hamis bírói határozatoktól, a hamis utalásoktól és hamis internetes hivatkozásoktól.” Június 8-ra tárgyalást írt ki, hogy megvitassák az esetleges büntetőintézkedéseket.

Ahogy a mesterséges intelligencia (MI) meghódítja a világot, disztópikus látomások jelennek meg arról, hogy a számítógépek nemcsak az emberi kapcsolatokban, de a munkavégzésben is felváltják helyünket. A félelem különösen a tudásmunkásoknak (knowledge worker) nevezettek körében uralkodott el, akik közül sokan amiatt aggódnak, hogy napi tevékenységük talán nem is olyan hiánypótló, mint azt a világ gondolja.

Stephen Gillers, a New York-i Egyetem Jogi Karának jogetika-professzora szerint a kérdés különösen érzékenyen érinti az ügyvédeket, akik megbeszéléseket folytatnak a ChatGPT-hez hasonló MI-szoftverek értékéről és veszélyeiről, valamint annak szükségességéről, hogy ellenőrizzék az általuk szolgáltatott információkat.

„Az ügyvédek körében most arról zajlik a vita, hogy miként kerüljük el épp azt, amit ez az eset leírt – mondta Gillers. – Nem lehet csak úgy fogni a számítógép által kidobott anyagot, aztán átmásolni a bírósági beadványokba.”

A Roberto Mata kontra Avianca Inc. valós ügy rámutatott arra, hogy a „féhérgalléros” szakmáknak legalább még van egy kis idejük, mielőtt a robotok átveszik felettük az irányítást.

Az ügy úgy indult, hogy Mata úr 2019. augusztus 27-én az Avianca 670-es járatának El Salvadorból New Yorkba tartó járatán utazott, amikor a per iratai szerint a légitársaság egyik alkalmazottja nekiütközött a felszolgáló-kocsival. Miután Mata úr pert indított emiatt, a légitársaság indítványozta, hogy ejtsék az ügyet, mert már túl van az elévülési időn.

Egy márciusban benyújtott beadványban Mata úr ügyvédje kijelentette, hogy a pernek folytatódnia kell, és érvelését számos, azóta megcáfolt bírósági határozatból származó hivatkozással és idézettel támasztotta alá.

Az Avianca ügyvédei nem sokkal ezután levelet írtak Castel bírónak, amelyben közölték, hogy nem tudták fellelni a beadványban hivatkozott ügyeket.

Amikor a Varghese kontra China Southern Airlines ügyre került sor, azt mondták, hogy „nem tudták megtalálni ezt az ügyet sem a fejléc, sem a hivatkozás alapján, sőt egyetlen olyan ügyet sem, amely bármilyen hasonlóságot mutatna vele”.

„Az alulírottak nem sikerült megtalálni sem ezt a hivatkozást, sem ehhez hasonlókat semmiféle ügyben” – mutattak rá a beadványban szereplő, állítólagos Varghese-határozatból vett hosszú idézetre az Avianca ügyvédei.

Az ügyvédek hozzátették, hogy a hivatkozás, amely magából a Varghese-ügy peranyagából származik, valamilyen Zicherman kontra Korean Air Lines Co. Ltd. ügyet idézett, amely véleményt állítólag 2008-ban az [Amerikai Egyesült Államok szövetségi igazságszolgáltatási rendszere] 11. Bírói Körzetének fellebbviteli bírósága hozta. Azt mondták, hogy ezt sem találták.

Castel bíró elrendelte, hogy Mata ügyvédje küldjön másolatot azokról a véleményekről, amelyekre beadványában hivatkozott. Az ügyvéd nyolc rövid összefoglalást adott be; legtöbb esetben felsorolta a kibocsátó bíróságokat és bírókat, az ügyszámokat és a dátumokat.

A feltételezett Varghese-határozat másolata például hat oldal hosszú, és azt mondja, hogy a 11. Bírói Körzet háromtagú bírói tanácsának egyik tagja írta. Az Avianca jogászai viszont azt mondták a bírónak, hogy nem találták ezt a véleményt, de a többit sem az ügyszámok szerint vagy a jogi adatbázisokban.

Bart Banino, az Avianca ügyvédje elmondta, hogy cége, a Condon & Forsyth a légiközlekedési jogra szakosodott, és hogy társaival megtudták állapítani: a jelentésben felsorolt esetek nem valóságosak. Hozzátette, hogy sejtésük volt arról, miszerint egy chatbotnak lehetett szerepe a dologban.

Schwartz nem válaszolt egy hozzászólást kérő üzenetre, ahogy Peter LoDuca sem, az ügyvédi irodájuk másik jogásza, akinek a neve ott volt a jelentésben.

LoDuca eskü alatt tett nyilatkozatban jelentette ki, hogy a szóban forgó kutatásokat nem ő végezte, és hogy „nem volt oka kételkedni Schwartz úr munkájának jóhiszeműségében” vagy a vélemények hitelességében.

A ChatGPT úgy generál valóságosnak tűnő válaszokat, hogy próbálja kitalálni, milyen szövegrészleteknek kell követnie az adott szakaszokat, sorozatokat egy olyan statisztikai modellen alapulva, amelybe az egész internetről lehozott szövegminták milliárdjai vannak

betáplálva. Mata esetében a programnak vélhetőleg sikerült eligazodnia az írásos jogi érvelés útvesztőiben, de létező esetek zanzájából kihálaszott nevekkel és tényekkel tömte tele annak keretét.

Castel bíró a meghallgatást elrendelő végzésében utalt rá, hogy személy szerint ő maga is utánajárt a dolognak. Azt írta, hogy a 11. Bírói Körzet hivatalnok megerősítette, hogy az állítólagos Varghese-eseten feltüntetett ügyirat szám egy teljesen más ügyhöz tartozik.

Castel bíró „szinlegesnek” nevezte a véleményt és megjegyezte, hogy az olyan belső utalásokat és hivatkozásokat tartalmazott, amelyek viszont nem léteztek. Azt mondta, hogy a Mata ügyvédei által benyújtott öt másik határozat szintén fiktívnek tűnik.

Ezt követően a Mata úrt képviselő ügyvédi iroda tagjai eskü alatt tett írásbeli nyilatkozatokat nyújtottak be, amelyekben a saját nézőpontjukból mondták el a történeteket.

Schwartz leírta, hogy eredetileg állami bíróságon akarta beterjeszteni Mata ügyét, de miután a légitársaság Manhattan szövetségi bíróságára utalta az ügyet, ahol Schwartz nem folytathat ügyvédi tevékenységet, egyik kollégája, LoDuca lett a képviselőt elvált ügyvéd. Schwartz elmondása szerint továbbra is végezte jogi kutatásait, amelyben LoDucának nem volt szerepe.

Schwartz elmondta, hogy azért fordult a ChatGPT-hez, hogy „kiegészítse” saját munkáját, és a „konzultáció” során féltucatnyi nem létező ügyet talált és idézett. Azt is hozzátette, hogy a ChatGPT biztosítékokkal is szolgált.

„A Varghese valóságos ügy?” – kérdezte a programtól a jogász, annak az üzenetváltásnak a másolata szerint, amelyet a bírónak is benyújtott.

„Igen” – válaszolt a ChatGPT, felajánlva egy hivatkozást és hozzátéve, hogy „valóságos ügyről van szó”.

Schwartz nem állt meg ezen a ponton.

„Mik a forrásaid?” – kérdezte a beadvány szerint.

„Elnézést kérek az előbbi keveredésért” – válaszolt a ChatGPT, és felkínált egy jogi hivatkozást.

„A többi ügy, amelyet megadtál, fiktív, ugye?” – kérdezte Schwartz.

A ChatGPT így válaszolt: „Nem, a többi eset, amelyet megadtam, valóságos és tekintélyes jogi adatbázisokban lelhető fel.”

Sajnos, ez nem így van.

(*The New York Times*)

Jake Wallis Simons

A gyermekeknek ellent kell mondaniuk
a politikai agymosásra

Aggasztó dolgok történnek iskoláinkban.

A rajzórán a gyermekeimnek azt mondták, hogy készítsenek Black Lives Matter posztereket. Osztályfőnöki óráik a legutóbbi években abból álltak, hogy unalmas prezentációk sora hangzott el a szexualitásról, az identitásról és a faji politikáról. Workshopokat tartottak számukra, ahol LGBTQ+ tanulókartyákkal és a transzneműségről szóló íráskönyv kiemelt részeit változataival találkoztak, és azt tanították nekik, hogy Sam Smith – aki nyilvánvalóan túlsúlyos és kihívó, testhez simuló ruhákat hord – ragyogó példája a „testpozitivitásnak”.

Nem mintha ellenezném, hogy az iskolában ilyen dolgoknak legyenek kitéve. Nagyon örülnék, ha az identitáspolitikát kritikus szemlélettel mutatnák be és megvizsgálnák különböző filozófiai nézetek alapján. Ők tizenévesek, és ez a kortárs kultúra elkerülhetetlen része. Van azonban némi különbség a tanítás és a „prédikálás” között. Túl sok olyan brit iskola van, ahol egy divatos világnézetet ideológiai bizonyossággal támasztanak alá, amely nem tűr ellenkezést. Nem tanácsos önállóan gondolkodni, és az eltérő véleményeket, legyen az bármilyen észszerű, elfojtják. Ha az olvasó netán azt gondolná, hogy az a történet, amikor egy diákot megdorgáltak, mert nem volt hajlandó elfogadni, hogy értelmes dolog macskaként azonosítani magunkat, csak

egy kiugró eset lenne, gondolja újra. Az egész oktatási rendszer tele van ilyesmivel, mintha egy transzvesztita királynő sminkje lenne rajta.

Nemrégiben a Don't Divide Us („Ne ossz meg minket”) kampánycsoport jelentése azt vizsgálta, hogy az iskolákban milyen módon engedték meg szervezeteknek, hogy megosztó „fajjelenes” elméleteket tanítsanak. Az általuk vizsgált anyagokban többek között az alábbiak szerepeltek: a „tudat alatti előítéletesség”, a „kiváltságok” és a „mikroagressziók”. A tanári pálya „radikalizálódik” – mondta a jelentés írója, Alka Sehgal Cuthbert. Ez pszichológiai befolyásolás – vagy inkább társadalmi szintű kísérletezés –, amely tömeges méretekben zajlik, a gyermekeinket bábként használva. És zéró demokratikus egyetértéssel.

A lakhelyemhez közeli hatóságos középiskolában Winchesterben a tanároknak olyan képzéseket tartanak, amelyeken „kiváltságbingót” kell játszaniuk, és a legújabb „neurodivergens” – az eltérő agyi működésű emberek elfogadásáról szóló – ideológiával bombázzák őket. A falakon mindenütt az „EDP” (equality, diversity and inclusion, azaz „egyenlőség, sokszínűség és befogadás”) hitvallást hirdető táblák vannak. Ez a társadalmi fertőzés szándékos terjesztése.

Lakóhelyem könyvtárának gyermekrészlegében a kiállított könyvek polcán találhatók a *Who Are You? The Kid's Guide To Gender Identity*; *Princess Kevin*; és a *Black Artists Shaping The World* („Ki vagy Te? Kalauz gyermekeknek a gender-identitáshoz”, „Kevin hercegnő”, valamint a „Világformáló fekete művészek”) című könyvek. A dogmákra épülő moralizálás térhódítása egyértelműen tükröződik a minőségi szépirodalom hanyatlásában. A nemrégiben elhunyt Milan Kundera fogalmazta meg a legjobban. „Az emberek manapság világszerte inkább itélkeznek, mintsem megértenek, inkább válaszolnak, semmint kérdeznek, így a regény hangja alig hallható az emberi bizonyosságok zajos ostobasága fölött” – írta.

A szülők tehetetlenek ezzel a mindent elborító árral szemben. Kizárták őket az iskolarendszertől, a kormány pedig csak most jutott el odáig, hogy kiadja a nem kötelező érvényű iránymutatást, amely előírja, hogy tájékoztatni kell őket, ha gyermekeik „social transition”

folyamaton, azaz nemváltáson esnek át (hamarosan várható a hivatalos iránymutatás ez ügyben). Ez mind szépen hangzik, de Nagy Kanut király is forogna a sírjában. Mindez szívszorító, és egy szülő személyes és társadalmi kudarcnak éli meg.

Ami pedig a tanárokat illeti, azokat, akiknek a „kultusz” terjedését látván magánszemélyként aggályaik támadnának, elhallgattatják, a többiek pedig féltik karrierjüket. Mindössze annyit tehetnek, hogy a kötelező ideológiai oktatást kevésbé lelkesen vagy felforgató módon adják át. (Azért ismerek néhány embert, akik álnéven, online hordozzák bátran a fáklját). Eközben a kormány egészen a közelmúltig siralmas eredményeket ért el ennek az aggasztó jelenségnek a megállítására, és gyakorlatilag megengedte, hogy az oktatási rendszer fanatikusok, vakbuzgók és ideológiai kultisták egy csoportjának kezébe csússzon át, akik gyermekeink elméjének átforgatásával akarják alakítani országunk jövőjét.

Egyértelműen levonható a tragikus következtetés: egyedül a gyermekeink képesek a társadalom megmentésére. Ahogy az sem volt kirívó eset, ahogy a macskafélék önazonosságáról vitatkozó nyolcadikos tanulót kezelték, úgy magának a gyermeknek a bátor kiállása sem volt teljesen szokatlan. Nincs túl sok az ilyen gyermekekből, de vannak bátor lelkek, akik észántan harcba szállnak.

Csakis gyermekeink állhatnak ki a társaiért. Ez annyira nyomasztó, mint amennyire igaz. Egyre több fiatal süllyed zavarodott introvertáltságba, miközben próbálják kitalálni, hogy a sok-sok különböző szexuális identitás közül melyikkel „azonosuljanak”, ahelyett, hogy egyszerűen csak élnek az életüket, és mennek közben, természetes módon értenek meg a dolgokat. Sokan különböző nemekben tetszelegnek, és elcsúfító, fájdalmas és életüket a feje tetejére állító műtétekről fantáziálnak. A fiatalok körében ugrásszerűen megnövekedtek a lelki egészséggel kapcsolatos problémák és még azok is, akik nem szenvednek ettől, rosszul lettek felkészítve arra, hogy felnőttként megbirkózzanak a való világ farkastörvényeivel. A tanárok – akik maguk az effajta dolgoktól mentes gyermekkort tudhatnak maguk mögött

– sok energiát fordítanak arra, hogy érzelmileg támogassák a szorongó és elkényeztetett tizenéveseket. Ez olyan, mintha tovább mérgeznék őket, miközben a tüneteket tompítják; tekintve, hogy mennyi időt töltenek azzal, hogy a tanulók fejébe tömjék a nemi és faji ideológiát, csoda, hogy még egyáltalán jut idő a tanításra. A többi gyermek, akiknek – általában a korai éveikben tapasztalt helyes szülői nevelés eredményeként – még ép az elméjük és a szívük, egyre inkább szoronganak. És mivel a kormány túl későn és gyenge eszközökkel szállt be a küzdelembe, ők kezdik magukra venni ennek a terhét.

Egy különösen idegesítő óra után, amely az elvben létező „nemek” számáról szólt – talán 46 volt? vagy 200? vagy ezer? –, a fiam vitába szállt a tanárával. Nem szabadna politikai nézeteket propagálni az iskolában – mutatott rá a fiam. Ez nem politikai nézet, hanem átpolitizált szemlélet – hangzott a tanár nem túl értelmes válasza. Erre a „szósalátára” a fiam csak ennyit mondott: és mi a különbség? Ezzel ő nyerte meg a vitát. Szerencsére nem küldték fel az igazgatóhoz.

Van azonban valami, amit a szülők tudnak tenni. Ha tisztességesen nevelték gyermekeiket azok első élet éveiben, és az az idő nem a tévé állandó bűmulásáról, mobiltelefonozásról és egészségtelen gyorsételekről szólt, hanem ehelyett legóval vagy babákkal játszottak, könyveket olvastak, sportoltak, kuckót építettek, fára másztak, hangszereket próbáltak megszólaltatni és képzeletbeli játékokat játszottak, akkor gyermekeik most a bátorság jeleit mutathatják. Ha igen, akkor vértessük fel őket azokkal az érvekkel és anyagokkal, amelyekre szükségük van a visszavágáshoz. Kezdetnek elég, ha megismertetjük őket Nagy-Britannia 1996. évi oktatási törvényének 406. szakaszával. A „Politikai indoktrináció” című szakasz ugyanis kimondja: „Az irányító testület és az igazgató megtiltja a) a pártpolitikai tevékenység folytatását a fenntartott iskolában az oda beiratkozott, 14 év alatti tanulók körében, és b) a pártpolitikai nézetek népszerűsítését az iskolában bármely tantárgy tanítása során.” Szomorú módon a többi már a gyermekeken múlik.

(The Spectator)

Az infláció pénzügyi termékekre gyakorolt hatásai

Az infláció fogalma, valamint a kamatlábak emelkedésének koncepciója a jelenlegihez hasonló, nehéz gazdasági környezetben gyakran felmerül. Az említett jelenségek pénzügyi-gazdasági hatásai sokrétűek: amellett, hogy befolyásolják a mindennapi költségvetésünk alakulását, a befektetésekre, megtakarításokra, hitelekre, valamint a biztosítási termékekre és nyugdíjmegtakarításokra is kihatnak. De mit tehetünk azért, hogy az infláció és a viszonylag magas kamatlábak mellett is kézben tarthassuk pénzügyeinket? Az alábbi cikkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Inflációról beszélünk, ha általános emelkedés történik az áruk és szolgáltatások árában egy adott időszak alatt. Egyszerűen megfogalmazva: infláció esetén ugyanazért a pénzösszegért kevesebbet vásárolhatunk, mint tegnap. Az infláció megfékezésének érdekében a központi bankok megemelik a kereskedelmi bankoknak nyújtott hitelek kamatlábat, amelyet azok jellemzően tovább hárítanak az ügyfelekre. Végeredményben tehát az infláció a hiteleket, a megtakarításokat, a pénzügyi befektetéseket, valamint a nyugdíjakat és a további biztosításokat, illetve az egyéb pénzügyi termékeket is érinti.

Az infláció hatása a hitelekre és megtakarításokra – hogyan alkalmazkodhatunk?

Amennyiben a kamatlábak emelkednek, a hitelek költsége is megnő. Az új hitelekre többnyire magasabb kamat fizetendő, emellett lehetséges, hogy a felvehető kölcsön összege alacsonyabb lesz, mint korábban. A hitelnek az inflációval párhuzamosan történő változása egyéb tényezőktől is függhet, például, hogy a felvett hitel változó vagy rögzített kamatozású-e.

A megtakarítások esetében a készpénzben megtakarított pénz értéke nem nő, és nem is csökken, azonban vásárlóereje csökkenhet, ha magas inflációs helyzet merül fel. Ellenben, amennyiben megtakarítási számlán található a félretett pénz, akkor annak növekedésére lehet számítani, hiszen az érintett bank a magasabb kamatkörnyezet miatt feltehetően magasabb kamatot is fizet. Érdeemes ugyanakkor figyelembe venni, hogy egy magas inflációs környezetben a bank által fizetett kamat nagysága nem feltétlen éri el az infláció szintjét, tehát nem kizárt, hogy a reálkamatláb (a kamatból vonjuk ki az infláció mértékét) nem lesz pozitív.

Magas inflációs környezetben ennek mentén a következőket érdemes szem előtt tartani:

- Kísérjük figyelemmel a kamatlábakat, vessük össze a különböző hiteleket, például a THM (teljes hiteldíjmutató) értékek összehasonlításával! Ennek eredményeként proaktív módon kezelhetjük a megtakarításainkat.
- Értékeljük a rögzített vagy változó kamatozás mellett, illetve ellen szóló érveket, hogy egy új hitel felvétele esetén a számunkra leginkább kedvező ajánlatot választhassuk!
- Fokozottan ügyeljünk a túlzott eladósodás kockázatára!

Pénzügyi befektetések az infláció ideje alatt

Az infláció a pénzügyi befektetések tervezése, alakítása során is megkerülhetetlen tényező. Ebben az esetben reálhozam-csökkenésről és a vásárlóerő gyengüléséről beszélhetünk mint negatív inflációs hatásról. A részvények esetében a befektetés kimenetele nem

jósolható meg előre, hiszen az áruk és szolgáltatások árának növekedése akár pozitívan is érintheti a részvények árfolyamát. A rögzített kamatozású pénzügyi instrumentumok esetében a kapott összeg ugyanannyi marad az inflációs ciklusok során, azonban vásárlóereje csökken. Amennyiben olyan pénzügyi instrumentumokról beszélünk, amelyek változó kamatozásúak, hasonló hatásokat figyelhetünk meg, azonban a rendszeres kifizetés változó, adott esetben akár az infláció hatását is kompenzálhatja.

Érdeemes szót ejteni a befektetési alapokról is, amelyek több pénzügyi instrumentumból álló portfólióhoz biztosítanak hozzáférést. Az infláció és a kamatlábak emelkedésének hatása ebben az esetben az alap típusától és a befektetési portfólió összetételétől, többek között az eszközosztályok típusától és a tevékenységi ágazattól is függ.

Néhány irányelv szem előtt tartásával mérsékelhetjük az infláció és a megnövelt kamatlábak befektetéseinkre gyakorolt hatását:

- Fordítsunk figyelmet a befektetések reálhozamára!
- Az inflációs kockázat jelentősen csökkenthető a befektetési portfólió gondos kialakításával – törekedjünk a befektetések diverzifikációjára!
- Vegyük fel a kapcsolatot pénzügyi tanácsadókkal annak érdekében, hogy a befektetéseinket az inflációs környezetnek megfelelően dolgozzuk át!

Az infláció hatása a biztosításokra és nyugdíjakra

A biztosítások és a nyugdíjmeztakarítások esetében a megfelelő tájékozódás kulcsfontosságú: mivel jellemzően hosszú távú megtakarításokról van szó, érdemes kerülni az elhamarkodott döntéseket, és inkább a változások nyomán követésére fektetni a hangsúlyt. Ebben segítséget nyújthat egy pénzügyi tanácsadó.

További hasznos pénzügyi információkért, illetve tanácsokért érdemes ellátogatni a Magyar Nemzeti Bank edukációs platformjára, a *Pénzügyi Navigátorra*.

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Cseporán Zsolt</i> (PhD), jogász, közgazdász, a Károli Gáspár Református Egyetem óraadója, Budapest	<i>Rigó Balázs</i> történész doktorjelölt, alpolgármester, Tata
<i>Doboviczki Attila T.</i> (PhD) médiakutató, Pécsi Tudományegyetem, Pécs	<i>Dr. Sipka Sándor</i> egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Debrecen
<i>Husztí Elek</i> szociális munkatárs, Tárpa	<i>Dr. Szécsi Gábor</i> tanszékvezető egyetemi tanár, dékán, Pécsi Tudományegyetem KPVK, Pécs–Szekszárd; tudományos főmunkatárs, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Budapest
<i>Kollarik Tamás</i> (PhD), jogász, történész, igazgatási és filmes szakember, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem docense, Budapest	<i>Vizvári Béla</i> egyetemi tanár, Budapest
<i>Oláh Zsolt</i> a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa (2019–2022), Budapest	<i>V. Molnár László</i> történész, Budapest
<i>Petri Zsolt</i> történész, igazgatásszervező, kulturális tartalomfejlesztő, a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa (2019–2022), Budapest	

TARTALOMJEGYZÉK

*Cseporán Zsolt – Kollarik Tamás – Petri Zsolt: A magyar animációoktatás
strukturális változásai és fejlődési irányjai 2. rész 1*

SZÁZADOK

*V. Molnár László: Az orosz abszolutizmus „felvilágosodása”
a sikerek és kudarcok mérlegén 16*

*Vizvári Béla: A ciprusi problémáról
és a Földközi-tenger keleti medencéjéről 3. rész. 28*

*Rigó Balázs: „Sportmozgalmunkban nemkívánatos jelenségek, súlyos
hibák is vannak” – Az MDP Központi Vezetőség 1954. decemberi határozata . . . 47*

MŰHELY

Husztí Elek: Álom vagy valóság? – Digitális oktatás a romák körében 1. rész. . . 64

Szécsi Gábor: A mediatizált közösségek kora. 81

*Doboviczki Attila T.: Archívumépítési tapasztalatok pandémia idején –
Az upecs.hu hálózati adattár 97*

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Sipka Sándor: Magyar szimpatizáns útinaplója német földről 2022 nyarán . . 110

Oláh Zsolt: Kontinensnyi távolságra 114

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

*Martha Rampton: Csodákat, ne varázslatot! (116) Benjamin Weiser: Ez történik,
ha az ügyvédünk ChatGPT-t használ (122) Jake Wallis Simons: A gyermekeknek
ellent kell mondaniuk a politikai agymosásra (125)*

Az infláció pénzügyi termékekre gyakorolt hatásai 127

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (15, 80)

Figyelmébe ajánljuk!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat lapjai, az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság hagyományosan a könyvtárak helyben olvasható lapkínálatában a legkeresettebb folyóiratok és hetilapok között szerepelnek. Kiadónk és szerkesztősegeink érdeke, hogy tudománynpszerűsítő lapjaink minél zökkenőmentesebben jussanak el az Olvasóinkhoz.

Az ország több régiójából érkezett könyvtári megkeresésekre válaszul ezért szeretnénk felhívni a könyvtárak, a folyóiratok beszerzésével foglalkozó könyvtári szakemberek figyelmét, hogy amennyiben korábban a KELLO Könyvtárellátó Nonprofit Kft előfizetése révén jutottak a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványaihoz, s idén ezen előfizetésben fennakadást tapasztalnak, akkor a folyamatos könyvtári lapellátás biztosítása érdekében, kérjük, forduljanak közvetlenül Kiadónkhoz a lapok megrendelésének lehetőségével kapcsolatos felvilágosításért!

E-mail címünk: titlap@titnet.hu

Szerkesztőség

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

